

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2021

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №2, 2021 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 16 від 31.05.2021 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Баскакова А. С.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ «КРИМСЬКОЇ КРИЗИ» (2014) НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК КРИЗЬ ПРИЗМУ REALPOLITIK ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ	5
<i>Гижек А. П.</i> ОСВІТНЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	11
<i>Іваницька О. П.</i> ІНСТИТУТ МОНАРХІЇ ЯК ГАРАНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В ІСПАНІЇ	16
<i>Окуньовська Ю. В., Неприцька Т. І.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІСЛЯ НАБУТТЯ ПОЛЬЩЕЮ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА У ЄС	26
<i>Примуш М. В., Кривошеїн В. В.</i> СОЦІОІНЖЕНЕРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ	32
<i>Станіславенко Л. А.</i> ПОЛІТИКА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ КРИЗИ	38
<i>Сичова А. О.</i> КОЛАБОРАЦІЙНЕ ПАРТНЕРСТВО: БІЗНЕС-ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	43
<i>Чальцева О. М., Ясько О. Г.</i> ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРИКЛАДІ ШВЕЙЦАРІЇ ТА БЕЛЬГІЇ	54
<i>Khevtsuriani A.</i> THE CONCEPT OF ETHNOPOLITICAL SEPARATISM, ITS PLACE AND ROLE IN CONTEMPORARY POLITICAL PROCESSES	62
<i>Матвійчук А. В.</i> МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОВРЯДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ	67

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Осін В. В.</i> СТУДЕНТ(К)И-ПОЛІТОЛОГИ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ: ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ	74
<i>Павлюх М. В.</i> ЧАСОПИС СОЮЗУ УКРАЇНОК «ГРОМАДЯНКА» ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ОРГАН ДРУЖИНИ КНЯГИНИ ОЛЬГИ	84
<i>Поплавський О. О., Щєпова Д. Р.</i> ДОНБАС ЯК ОБ'ЄКТ ДЕУКРАЇНІЗАЦІЇ З БОКУ АДЕПТІВ «РУССКОГО МИРА»	88
<i>Проноза І.</i> PR-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ	96
<i>Ростецька С. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ІСПАНСЬКИЙ ВИПАДОК	102
<i>Савойська С. В.</i> ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ «ПОЛІТИЧНА МЕРЕЖА»	109
<i>Sashchuk H. M.</i> POWER OF INFORMATION AS A FACTOR OF INNOVATION THINKING STYLE	118

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Дерев'янюк І. П.</i> ФЕНОМЕН ВЛАДИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ АСИМЕТРІЇ	123
<i>Матвійчук Н. В., Макарчук Б. Р.</i> ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА	130
<i>Фролова О. М., Мирончук Л. М.</i> СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В ЄС	135

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Іваницька О.П., Гринюк Р.Ф.</i> СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК З ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ: Рецензія на підручник «ПРАВОВА ПОЛІТОЛОГІЯ. АКАДЕМІЧНИЙ КУРС» за ред. І. О. Кресіної	141
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	143

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.1

УДК 94+930.2]323.174(477:(470+571))

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9662-0789>

Баскакова А. С., Міністерство закордонних справ України, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ «КРИМСЬКОЇ КРИЗИ» (2014)
НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК КРІЗЬ ПРИЗМУ REALPOLITIK
ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті проведено комплексний аналіз впливу «Кримської кризи» (2014) на міжнародно-правовий порядок крізь призму *realpolitik*. Встановлено, що відсутність *realpolitik* у зовнішньополітичних та оборонних стратегіях країн Західної Європи та ідеалістичне бачення європейською спільнотою розвитку світового порядку в ХХІ столітті спровокували грубі порушення Російською Федерацією норм міжнародного права. Москва анексувала частину території України всупереч укладеним двостороннім та багатостороннім угодам та існуючій системі гарантій захисту територіальної цілісності України (Будапештський меморандум) і в такий спосіб підірвала усталений міжнародно-правовий порядок та нанесла значний удар по репутації Заходу, який не зміг передбачити агресію Росії проти України й відповідно не надав Києву належної підтримки у питанні захисту території та відновлення її цілісності.

Особливої актуальності проблема дослідження впливу «Кримської кризи» на міжнародно-правовий порядок набула в зв'язку із потребою в удосконаленні використання ключових постулатів політичного реалізму та *realpolitik* для розуміння дій геополітичних гравців щодо України в період як до так і після анексії Росією Кримського півострову (березень 2014 року).

Методом дослідження питання «Кримської кризи» на міжнародно-правовий порядок є політична філософія – *realpolitik*.

Доведено, що Кримська криза 2014 року не є локальною, а несе і загрозу єдності ЄС, та продемонструвала світові недосконалість міжнародно-правових норм, заснованих на політичному ідеалізмі, в тих випадках, коли йдеться про захист національних інтересів великих держав та закріплення зон власних геополітичних впливів.

Ключові слова: «Кримська криза», міжнародно-правовий порядок, *realpolitik*, анексія РФ Кримського півострову, російсько-українське збройне протистояння, ЄС, НАТО.

Вступ. Кримська криза 2014 року деструктивно вплинула на міжнародно-правовий порядок та обумовила потребу в дослідженні чинників, які призвели до анексії Російською Федерацією Криму та початку російсько-українського збройного протистояння.

Методом дослідження є політична філософія – *Realpolitik*, яка спирається на владу та реальні умови й можливості. У цьому сенсі вона має спільні риси з реалізмом. Реальна політика або *realpolitik* зосереджена на силі та здатності одних країн впливати на рішення інших країн, а не на ідеалах та моралі. *Realpolitik* – політика, яка завжди спрямована на результат, навіть якщо засоби досягнення результату суперечать загальноприйнятим нормам та правилам. Кримська криза крізь призму *realpolitik* висвітлена у творчих доробках Г. Кіссінджера [1], Дж. Міршаймера [2], Ш. Скотт [3] та інших вчених. Утім, аналіз існуючих розробок свідчить про недостатню вивченість впливу «Кримської кризи» на міжнародно-правовий порядок крізь призму *realpolitik*.

Мета статті. Оперуючи категоріями політичного реалізму, довести, що відсутність *realpolitik* у зовнішньополітичних та оборонних стратегіях країн Західної Європи та ідеалістичне бачення європейською спільнотою розвитку світового порядку в ХХІ столітті і спровокували грубі порушення Російською Федерацією норм міжнародного права.

Коли Москва анексувала частину території України всупереч укладеним двостороннім та багатостороннім угодам та існуючій системі гарантій захисту територіальної цілісності України

(Будапештський меморандум) і в такий спосіб підірвала усталений міжнародно-правовий порядок [4] та нанесла значний удар по репутації Заходу, який не зміг передбачити агресію Росії проти України й відповідно не надав Києву належної підтримки у питанні захисту території та відновлення її цілісності.

Результати. На думку представника *realpolitik* як політичної філософії та ідеології Дж. Міршаймера, Кримська криза 2014 року всупереч поширеній думці, є провиною Заходу. По-перше, Дж. Міршаймер заперечує поширене твердження, що Кримська криза є віддзеркаленням російської агресії, яка є результатом давнього прагнення Кремля реанімувати радянську імперію. Адже США та союзники Вашингтону – країни Європи – мають взяти на себе також більшу частину політичної відповідальності за кризу. В результаті проведеного аналізу Дж. Міршаймер наводить чинники, які сприяли анексії Кримського півострову та приєднання його до складу РФ: (1) можливість вступу України до НАТО; (2) можливість вступу Української держави до ЄС; (3) підтримка Заходом продемократичних сил в Україні, що розпочалось ще в 2004 році під час Помаранчевої революції [2]. Дж. Міршаймер обґрунтовує, що Росія з середини 90-х років ХХ століття природно для своїх імперських уявлень про геополітичний каркас світу та у відповідності із власними національними інтересами відкрито протидіяла розширенню НАТО на Схід та поширенню процесів вестернізації України. Анексія Криму, на думку дослідника, була свого роду відповіддю на повалення режиму проросійськи орієнтованого президента України В. Януковича, а ключовою підставою було не допустити входження України до Альянсу та розміщення в Криму військово-морських баз НАТО [2].

Реакція Європи на агресію Росії проти України, окупацію Кримського півострову була дещо передбаченою. Стверджувати, що країни Європи та США до початку Кримської кризи 2014 року не вбачали загрози в діях РФ по відношенню до країн-сусідів було б не доречним, адже Європейська спільнота вже на той час була свідком серпневих подій 2008 року в Грузії та ін. Окрім цього, важко було не помітити зростання інформаційної експансії з боку РФ, економічної та енергетичної залежності України від північного сусіда. Тому країни ЄС та США у своїх перших заявах лише обмежились словами засудження дій РФ та трактування їх такими, які порушують існуючі норми міжнародного права. В свою чергу В. Путін сприймає проблему ширше: адже для Росії загрозу несе не лише входження України до європейського військово-політичного, економічного та культурного простору, а наближення впритул до кордонів Росії потужного актора міжнародних відносин – Європейського Союзу, який Кремль не розглядає окремо від НАТО, вважаючи, що ці дві організації являють собою щільно інтегрований політично та економічно інституціоналізований комплекс безпеки країн Євро-Атлантики [2]. Отже, В. Путін вимушений був діяти раціонально відповідно до інтересів національної безпеки РФ, тому експансія територіальна була неминучою й такою, яка мала б закріпити вплив Білокамінної в регіоні її геополітичної відповідальності.

Дж. Міршаймер стверджує, що насправді країни Заходу були не готові до формулювання чіткого реагування на Кримську кризу 2014 року та пояснює таку інфантильність в зовнішньополітичних тактиках європейських країн пануванням у політичних еліт хибного уявлення про міжнародну політику в умовах кардинальних змін сучасного світового порядку. Лідери країн Європи схильні стверджувати, що політика реалізму сьогодні втрачає свою актуальність, що Європу можна зберегти цілісною та стабільною на основі таких ліберальних цінностей як верховенство закону та права, економічна взаємозалежність та міцна демократія. Проте в Україні ліберальні норми та принципи не були впроваджені в такий спосіб, аби наша країна стала інтегральною частиною політичного та економічного простору Європи. А Кримська криза 2014 року продемонструвала, що *realpolitik* залишається актуальною політичною доктриною в ХХІ столітті і ігнорування ліберальними демократіями заходу політичної філософії, якою і є *realpolitik*, лише створює додаткові проблеми для європейських держав на східних кордонах інтеграційного угруповання, до складу якого вони входять [2].

Анексія Кримського півострову лише закріпила межі геополітичної відповідальності Росії і є відповіддю на дії з боку НАТО та ЄС щодо розширення та закріплення зони їхнього впливу на країни, які в геополітичному розумінні мали б бути буфером між двома потужними центрами сили. Основне завдання таких країн – вміле лавірування між двома світовими потугами, оскільки кардинальний вибір однієї із стратегій неминуче призведе до міждержавної та регіональної кризи та відкритого військово-політичного протистояння.

Представники політичного реалізму стверджують, що будь-який перерозподіл сфер впливу призведе до кардинальних трансформацій геополітичної мапи світу. І такі зміни несуть небезпеку для стабільності як світової, так і регіональної. Обрання Україною шляху входження до європейських та

євроатлантичних інтеграційних структур створило, на думку Кремля, пряму загрозу інтересам національної безпеки РФ, тому протидія вестернізації України стало першочерговим завданням зовнішньополітичної стратегії РФ [2]. Вважається, що політика зближення Заходу з Україною була помилковою, адже вступ Української держави до лав ЄС та НАТО не несе таких вагомих дивідендів для євро-атлантичної спільноти, які б дозволили зруйнувати існуючий і до того крихкий каркас відносин між країнами Заходу та Росією [2].

Не бажання більш глибоко вивчати зовнішньополітичні стратегії Росії, фактичне незнання Заходом особливостей реального політичного мислення Білокамінної було характерне для країн Європи та США ще в період середини 90-х років XX століття, коли Президент США Б. Клінтон заявив про потребу в розширенні НАТО на Схід та необхідність посилення контролю за поширенням ядерної зброї у світі [5]. Врешті-решт Україну у грудні 1994 року вмовили відмовитись від власного ядерного потенціалу (3-го за потужністю у світі на той час), проте гарантій захисту у разі збройного нападу не було надано. В Будапештському меморандумі не зазначено ні слова про такі гарантії захисту [4]. Факт того, що Захід не вбачав тоді в Росії реальної загрози іншим країнам, в тому числі сусіднім, та інтересам країн Європи, призвів до того, що Меморандум перетворився на декларативний документ, текст якого був взятий РФ до відома як такий, який фактично давав їй можливість диктувати власні умови співіснування в регіоні та світі й використовувати погрози у разі політичної непокори різноманітними діями, починаючи від енергетичного шантажу та закінчуючи територіальною експансією, окупацією частини території та веденням відкритого збройного протистояння з нашою країною [5].

Отже, підписання Будапештського меморандуму – документу, в якому не передбачено механізму захисту територіальної цілісності України в результаті збройного нападу, проте зазначено відмову від ядерного потенціалу, було помилковим кроком з боку країн Європи, США та України, проте в угоду інтересам Росії.

Ситуація загострилась із розширенням Альянсу на Схід (1999, 2004), коли Кремль був стурбований наближенням Заходу впритул до зони геополітичної відповідальності Росії. Різкою була реакція Москви і на результати Бухарестського саміту НАТО у 2008 році, коли буди підписані ПДЧ з Україною та Грузією [2]. Тоді проти підписання документів виступили Франція та Німеччина. Вперше лідери цих країн усвідомили небезпеку ймовірних дій РФ як реакцію на можливий вступ країн колишнього СРСР до Альянсу та висловили свої непокоєння з приводу майбутньої конфронтації з Росією, яка буде викликана бажанням обох сторін поширити та закріпити кордони власних зон геополітичного впливу [2]. Тоді у квітні 2008 року Альянс прийняв компромісне рішення: підписання ПДЧ не означає миттєве набуття членства в Альянсі Україною та Грузією, проте НАТО вітає євроатлантичні наміри цих країн, а країни Альянсу між собою домовились, що згодом ці країни стануть членами НАТО [6].

Реакція Кремля була миттєвою: вступ України та Грузії до НАТО несе пряму загрозу інтересам національної безпеки Російської Федерації. Врешті-решт Росія вторглась на територію Грузії в серпні 2008 року і світ став свідком кривавої 5-денної війни [2]. Події в Грузії продемонстрували світові готовність захищати інтереси збройним шляхом. Тим не менш Альянс у 2009 році надає членство Албанії та Хорватії, НАТО продовжив реалізацію політики розширення. А в травні 2008 року ЄС запропонував країнам Східної Європи та Південного Кавказу ініціативу «Східне партнерство» – інтеграційний формат субрегіонального рівня, співпраця в рамках якого призвела б до прискорення реалізації євроінтеграційних прагнень східноєвропейських країн, включення таких країн як Україна та Грузія в економічний простір ЄС. В очах російської еліти поглиблення співпраці з ЄС автоматично створює фундамент для реалізації євроатлантичних інтеграційних намірів країн пострадянського простору [2].

Іншим важливим аспектом залишалась фінансова підтримка США прозахідних політичних сил в Україні. У відповідь на таку посилену підтримку Росія розпочала активно фінансово підтримувати проросійські фракції в українському парламенті [2].

Усе вище зазначене і обумовило територіальну експансію Росії щодо України. Не дивлячись на проблеми у внутрішній політиці, Росія поки що залишається великою державою і є ключовим гравцем на міжнародній арені. Тому вимагає від світової спільноти рахуватись з її інтересами [4].

Якби Захід вибудував політику, спрямовану на побудову буферної зони між двома геополітичними центрами сили, то ймовірно можна було б уникнути збройного російсько-українського протистояння та територіальної експансії Росії щодо України. Тут варто пригадати слова Г. Кіссінджера: якщо Україна хоче вижити та процвітати, їй потрібно вибудовувати свою політику в такий спосіб, аби бути свого роду мостом між Заходом та Росією [1]. Кіссінджер також стверджує,

що Захід недостатньо усвідомлює такий чинник як тривале спільне історичне минуле у Росії та Україні. Особливо той історичний період, який стосується і історичного минулого Кримського півострову [1]. Для Росії Україна набагато більше ніж сусідня країна, Україна для Росії – важлива частина її історії [1].

Посиленню конфронтації у двосторонніх відносинах та в регіоні також сприяла заява українського уряду від 2009 року про припинення після 2017 року дії Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [7].

Отже, було б недоцільно очікувати, що російський лідер не вживатиме будь-яких дій, тоді як Захід створив передумови для формування прозахідного політичного режиму в Україні та вживає усіх заходів з метою інтегрування її в політичний та економічний європейський простір [2].

Ситуація ускладнюється ще й культурним поділом української нації на західну та східну громади, які тяжіють відповідно до різних систем цінностей, різних цивілізацій. Будь-яка спроба влади нав'язати одну з ідентичностей усій нації призводить до загострення на міжкультурному, міжетнічному та міжрелігійному рівнях.

Тому єдиним виходом з ситуації, що склалась, вбачається зміна уявлень міжнародних акторів про місце України в системі міжнародних координат: Україна не повинна розглядатись як частина конфронтації між Сходом та Заходом [1]. Політика Заходу повинна бути спрямована не на підтримку продемократичних сил, а на пошук шляхів примирення фракцій в українському парламенті [1].

Врешті-решт помилкою Заходу було те, що в зовнішньополітичних доктринах країн Західної Європи домінувала думка, що після завершення Холодної війни провідні країни світу відійшли від політики реалізму у міжнародних відносинах, проте така позиція недооцінила межу терпимості Росії до західних ідей поширення лібералізму в світі [2].

По суті, Захід та Росія діяли по-різному із середини 90-х років минулого століття. Росія діяла в рамках *realpolitik*, водночас Європа та США дотримувались ліберальних поглядів на міжнародну політику. І Україна стала жертвою конфронтації двох політичних ідеологій / філософій [2].

До подій 2014 року лунали заяви зі сторони Росії про те, що Москва знищить українську державність та поставить під сумнів її територіальну цілісність, якщо новий уряд, котрий не визнає РФ, повністю перейде на сторону Заходу [2]. Початок відкритого протистояння між Україною та Росією створив небезпеку не лише для східних кордонів ЄС, але і підірвав енергетичну залежність європейських країн. Адже відкрите засудження дій РФ та режим санкцій не сприяють розв'язанню проблем залежності країн ЄС від російського газу [8].

Кримська криза 2014 року продемонструвала світові недосконалість міжнародно-правових норм, заснованих на політичному ідеалізмі, в тих випадках, коли йдеться про амбіції великих держав будь-якими засобами захистити національні інтереси та закріпити зони власного геополітичного впливу.

Якщо велика держава відчуває загрозу, вона просто розпочинає відкриту війну. А коли ця велика держава до того ж є і ядерною державою, то це той факт, який потрібно вписувати в будь-яке зовнішньополітичне рівняння. Як відмічає С. Краснер, в сучасному світі важко уявити тотальну війну між ядерними державами. Це була б катастрофа глобального масштабу. Ядерна зброя зробила лідерів світових держав більш обережними, про що свідчить відсутність після 1945 року прямої війни між великими державами [9].

Іронія полягає в тому, що феномен ядерного поширення зробив маловірогідною війну між великими державами, проте зробив можливими війни між великими та середніми/малими державами, які не здатні протистояти супротивнику, що володіє ядерним потенціалом та вдало ним маніпулює. Отже, РФ чудово розуміла, що через українське питання глобальне протистояння є малоймовірним, тобто, анексія Криму та подальша ескалація напруги в Україні не вийде за рамки відносин між Україною та Росією. Проте все могло б бути інакше, якби Україна не відмовилась від ядерної зброї, якби не поступилась *realpolitik*, якби б не піддалась ідеалістичним уявленням про можливе стратегічне партнерство між нею та північним сусідом. Адже Кримської кризи не могло б бути в принципі, якби Україна залишилась з третім у світі ядерним потенціалом. Ядерна зброя як засіб захисту територіальної цілісності спрацював би та унеможливив би вторгнення Росії на територію України й анексію Кримського півострову.

Наразі єдиним виходом з кризи, на думку теоретиків *realpolitik*, є відмова України від вступу до ЄС та НАТО та відхід Заходу від політики вестернізації України [1; 2]. Прагнення поширити демократичні цінності у Східній Європі не варті тих проблем, до яких призводить реалізація цих намірів.

Іншим важливим питанням є фінансова підтримка проте не політичних сил, а створення передумов для виходу країни з економічної кризи та розробка нової карти врегулювання ситуації на Донбасі.

Висновки. Кримська криза 2014 року з точки зору *realpolitik* наочно продемонструвала, що в анексії Кримського півострову та початку збройного протистояння між Україною та Росією сприяли чинники, які спровокували ці події: політика розширення ЄС та НАТО на Схід, підтримка продемократичних сил в Україні та Грузії, створення ініціатив регіональної співпраці із залученням країн європейського простору. Уникнути відкритого протистояння було б можливо лише за двох умов: Україна обирає для себе шлях розвитку як буферної держави та не відмовляється від ядерної зброї як інструменту захисту власної територіальної цілісності. Проте, якщо до першого можна повернутись, то відновити ядерний потенціал практично не можливо. Єдиний вихід – пошук нових гарантій безпеки та формування нової карти врегулювання ситуації, що склалась в Україні, звісно, з урахуванням оновленої геополітичної доктрини РФ, згідно з якою світ поділений на зони геополітичного впливу, підконтрольні великим ядерним державам, та формування нової геостратегії Заходу, спрямованої на врахування інтересів РФ як впливової світової потуги із чіткою зоною власної геополітичної відповідальності.

Бібліографічний список:

1. Kissinger H. To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End. *Washington Post*. Mar. 5, 2014.
URL: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-theukrain...start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html.
2. Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin. *Foreign Affairs*. Sep./Oct. 2014. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>.
3. Scott Sh. International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics. *EJIL*. 1994. 5. P. 313-325. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/5/1/1245.pdf>.
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Прийняття 05.12.1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.
5. Delahunty R. & Yoo J. Great Power Security. *CHI. J. INT'L L.* 2009. N.10. P. 35-37.
URL: <http://scholarship.law.berkeley.edu/facpubs/41>
6. North Atlantic Treaty Organization, Bucharest Summit Declaration. Apr. 3, 2008.
URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.
7. Russia Denies Naval Bases Report. *BBC News*. Jan. 16, 2009. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7833544.stm>.
8. Tomlinson Ch. Realpolitik in the International Energy Markets. *Houston Chronicle*. July 10, 2014.
URL: <http://www.houstonchronicle.com/business/outside-theboardroom/article/Realpolitik-in-the-international-energy-markets-5611807.php>.
9. Krasner St. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*. 1982. Vol. 36. No 2 (Spring). International Regimes. P. 185-205.

References:

1. Kissinger, H. To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End. *Washington Post*. Mar. 5, 2014.
URL: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-theukrain...start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html.
2. Mearsheimer, J. Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin. *Foreign Affairs*. Sep./Oct. 2014. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>.
3. Scott, Sh. International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics. *EJIL*. 1994. N5. P. 313-325. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/5/1/1245.pdf>.
4. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpozviudzhennia yadernoi zbroi. (Pryiniattia 05.12.1994) [Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
5. Delahunty, R. & Yoo, J. (). Great Power Security. *CHI. J. INT'L L.* 2009. N10. P. 35-37.
URL: <http://scholarship.law.berkeley.edu/facpubs/41>
6. North Atlantic Treaty Organization, Bucharest Summit Declaration. Apr. 3, 2008.
URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.
7. Russia Denies Naval Bases Report. *BBC News*. Jan. 16, 2009. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7833544.stm>.
8. Tomlinson, Ch. Realpolitik in the International Energy. *Houston Chronicle*. July 10, 2014.
URL: <http://www.houstonchronicle.com/business/outside-theboardroom/article/Realpolitik-in-the-international-energy-markets-5611807.php>.
9. Krasner, St. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*. 1982. Vol. 36. No 2 (Spring). International Regimes. P. 185-205.

Baskakova A. S. Study of the Influence of the "Crimean Crisis" (2014) on the International Legal Order Through the Prism of Realpolitik as a Political Philosophy

A comprehensive analysis of the influence of the Crimean Crisis (2014) on the international legal order through the prism of realpolitik was carried out in the article. There is the lack of realpolitik in the foreign policy and defence strategies of Western Europe and the idealistic vision of the European community of world order development in the XXI century provoked gross violations of international law by the Russian Federation. It is noticeable that Moscow annexed part of Ukraine's territory with bilateral violation and multilateral agreements. The existing system of guarantees for the Ukraine's territorial integrity protection (Budapest Memorandum) undermined the established international legal order and dealt a significant blow to the reputation of West, which did not provide Kyiv with adequate support in protecting the territory and restoring its integrity. Doubtless, the problem of studying the impact of the Crimean crisis on the international legal order became especially relevant due to the need to improve the use of key postulates of political realism and realpolitik to understand the actions of geopolitical players towards Ukraine in the period before and after Russia's annexation of the Crimean peninsula 2014.

The method of studying the issue of the "Crimean crisis" on the international legal order through the political philosophy – realpolitik.

To draw the conclusion, one can say that the Crimean crisis of 2014 is not only local as well as threatens the unity of the EU, and has demonstrated to the world the imperfection of international legal norms based on political idealism, when it comes to protecting the national interests of major powers and consolidating areas of geopolitical influence.

Keywords: *«Crimean crisis», international legal order, realpolitik, annexation of the Russian Federation to the Crimean peninsula, Russian-Ukrainian armed confrontation, EU, NATO.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.2

УДК 37.014.552(477):(477.44)-025.13

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3336-7952>

Гижко А. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСВІТНЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено особливості проведення освітньої децентралізації в Україні та проаналізовано кейс Вінницької області. В основу дослідження було покладено аналіз реформи децентралізації в освітній сфері відповідно до існуючої нормативно-правової бази. Розглянуто застосування принципу субсидіарності в контексті освітнього процесу.

У ході дослідження було визначено, що освітня децентралізація передбачала зміни у середній освіті, професійно-технічній освіті та вищій школі. Встановлено, що принципи децентралізації в освіті мають на меті подолання низького рівня оплати праці, регіональної диспропорції в отриманні освітніх послуг.

Визначено, що делегування повноважень, фінансова відповідальність освітніх закладів зосереджуються на місцевому рівні – територіальній громаді. Реформа має на меті розмежування функцій між регіональним рівнем, субрегіональним рівнем та базовим рівнем. Перерозподіл обов'язків між центром та регіонами є необхідним, оскільки саме ці зміни вплинуть на діяльність державних освітніх закладів.

Головна функція територіальних громад, в освітній сфері, полягає у скороченні витрат на утримання закладів освіти одночасно із покращенням якості надання та доступності освітніх послуг. Для цього в Україні активно триває процес створення опорних шкіл, що мають забезпечувати освітні потреби для значної частини жителів об'єднаних територіальних громад.

Під час дослідження розглянуто актуальні проблеми щодо ефективної організації роботи об'єднаних територіальних громад у сфері освіти, визначено їх повноваження, проблеми впровадження реформи та успішні практики освітньої децентралізації на прикладі успішного кейсу Вінницької області. Визначено, що за умови успішної комунікації влади, громади та бізнесу відбувається успішне формування освітнього простору.

Ключові слова: децентралізація, освіта, об'єднана територіальна громада, бюджет, опорні школи.

Постановка проблеми. У контексті реформи децентралізації, у сфері освіти розпочалась секторальна децентралізація у 2015 р. Зміни стосувалися реформування середньої освіти, професійно-технічної освіти, вищої освіти та формування нової системи управління та фінансування науки. Необхідність реформування освіти була зумовлена неефективністю бюджетного забезпечення освітнього процесу, що був сформований за чіткою вертикаллю «зверху» до «низу». Освітня децентралізація покликана змінити усталений підхід, що саме суспільство має продукувати освітні запити, а органи влади їх лише формалізувати на місцях. Натомість, децентралізована система освіти покликана розмежувати функції між регіональним рівнем (АР Крим і області), субрегіональним рівнем (райони) та базовим рівнем – громади, до складу яких входять один або декілька населених пунктів. У свою чергу освітня сфера до реформи, характеризувалася низьким рівнем оплати праці, регіональною диспропорцією в отриманні освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями децентралізації та освітньої децентралізації займалися такі українські та закордонні дослідники як Т. Неприцька та О. Чальцева [1], Л. Белова [3], Н. Венцель [4], І. Лопушинський та О. Ковнір [10], В. Токовенко [11], Е. Джордано [2]. У дослідженні використовувалися постанови Кабінету міністрів України, закони України та офіційна інформація з сайту «Децентралізація» [8; 9; 5; 6].

Метою статті є аналіз освітньої децентралізації на прикладі шкільної освіти на основі кейсу Вінницької області.

Виклад основного матеріалу. Нова освітня система має на меті демократизацію та створення умов щодо прозорості процесу державному управлінні у сфері освіти. Дослідниця Л. Белова

стверджує, що реформа змінить дискурс від «людина є ресурсом» до «людина є партнером», наприклад у взаємовідносинах між педагогами та керівниками закладів освіти, між керівниками закладів освіти та керівниками органів місцевого самоврядування. Передбачені чинною управлінською парадигмою відносини «суб'єкт – об'єкт» буде змінено на «суб'єкт – суб'єктні», що передбачають побудову та існування системи партнерських відносин у сфері освіти та спільного сталого впливу на рішення державної влади та органів місцевого самоврядування [3].

Під час формування об'єднаних територіальних громад, освітнє питання виявилось одним із надскладних. Оскільки, до об'єднання громад управлінням освітою в селах і селищах займалися відділи освіти районних державних адміністрацій, що були елементами вертикалі державної виконавчої влади у сфері освіти. Функції виконавчих органів сільських та селищних рад у сфері освіти були мінімальними та полягали в реалізації другорядних завдань для забезпечення шкіл (як наприклад організація підвозу учнів). На відміну від районних державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування об'єднаних громад вважалися автономними та мали всі повноваження, у тому числі й у сфері управління освітою [10].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» було затверджено зміни у порядку створення освітніх округів та визначив умови функціонування загальноосвітніх навчальних закладів в рамках децентралізації [8]. Розпочався важливий етап реформування освіти. Реформа освіти передбачала передачу повноважень і відповідальності за фінансування та управління освітою територіальним громадам, що стало основним аспектом реформи. Проте, основні принципи та визначені напрямки реформи та стратегії освітнього розвитку залишилися у компетенції Міністерства освіти і науки України.

На думку дослідниці Н. Венцель, важливим чинником у наданні освітніх послуг є фінансове забезпечення галузі. Зазначаємо, що із внесенням змін до Бюджетного кодексу України у грудні 2014 року кардинально змінилися державні підходи до фінансування загальноосвітніх навчальних закладів. Починаючи з 2015 року, місцеві бюджети отримують цільові кошти у вигляді освітньої субвенції. За чинним законодавством субвенція визначається як міжбюджетний трансферт для використання з певною метою в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Іншими словами, держава виділяє місцевим бюджетам певні кошти (субвенцію), які потрібно використовувати лише для визначеної мети. Діючими нормативними документами визначено, що кошти освітньої субвенції можуть використовуватися на оплату поточних видатків загальноосвітніх закладів. Наголошуємо, що освітню субвенцію дозволяється використовувати лише для поточних видатків; про здійснення видатків капітального характеру взагалі не йдеться. Виключенням є норма Бюджетного кодексу, яка дозволяє залишки коштів за освітньою субвенцією на кінець бюджетного періоду використовувати в наступному бюджетному періоді на оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів [4].

У реформування освіти було закладено принцип субсидіарності. Сутність принципу субсидіарності полягає у здійсненні європейськими спільнотами своїх повноважень у галузях, в яких вони мають спільну з державами-членами компетенцію, лише у разі, якщо від таких дій може бути досягнутий вищий і повніший ефект, ніж при застосуванні цих повноважень національними органами. Саме він покликаний виконувати роль арбітра в тому, які функції мають виконуватися та на якому рівні. Загалом, існує багато підходів до визначення принципу субсидіарності. Так, дослідник з питань державного управління В. В. Токовенко визначав, що субсидіарність наближає громадянина ближче до процесу прийняття рішень, що свідчить про підвищення її значення в процесі управління [11, с. 36].

У освітній сфері, принцип субсидіарності, мав на меті привернути увагу, вершу чергу, на людину – з її проблемами та потребами. Через субсидіарність відбувається чітке розмежування повноважень щодо управління освітою як між різними органами місцевого самоврядування, так і між органами виконавчої влади

Децентралізаційні зміни відобразилися на сфері освіти через передачу повноважень, що базувались на принципах ефективності, доступності та якості надання освітніх послуг. Місцевий рівень у сфері освіти повинен збільшити вплив професійної автономії як самого освітнього закладу так і вчителя. Освіта в умовах децентралізації, у першу чергу, має реагувати на місцеві проблеми. Загалом, реформа мала б підвищити якість освіти, за умови ефективного використання власних ресурсів.

На думку італійського вченого Е. Джордано, ефективною формою децентралізації освіти, передусім, у країнах, що розвиваються є освітня/шкільна кластеризація (кластеризація шкіл),

яку розглядають як стратегію для об'єднання обмежених ресурсів і вдосконалення доступу до ресурсів – навчальних матеріалів і шкільного обладнання. Термін «шкільний/освітній кластер» означає групування сусідніх шкіл для формування кластера або мережі. Одна школа в кластері є головним, опорним, навчальним закладом, або «ядром», «центром кластерів», центральним «закладом». Зазвичай головна школа – це великий та краще обладнаний заклад освіти [2].

Одним з найважливіших аспектів децентралізації, у сфері освіти, полягає у передачі ОТГ основних повноважень щодо формування змістів освіти та визначення фінансуванні. Це у свою чергу відобразилося на процесі оптимізації шкільної мережі та створенні опорних шкіл. Саме керівництво ОТГ почало вирішувати: якою має бути оптимальна кількість шкіл та вчителів у громаді, самостійно приймати рішення щодо визначення обов'язків та відповідальності, а також, створювати власні відділи освіти чи методичні структури.

Створення та функціонування опорних шкіл має забезпечуватися, відповідно до постанови, державними та місцевими бюджетами. Особливої уваги заслуговує отримання можливості, щодо залучення грантового фінансування закладів освіти. Саме така фінансова незалежність покликана покращити інфраструктуру навчальних закладів.

Новостворені громади мають забезпечити доступ до якісної шкільної освіти усі населені пункти, що входять до ОТГ. У свою чергу, саме керівництво ОТГ має забезпечити довіз учнів, наявність автобусів та матеріальне облаштування опорних шкіл.

Перші опорні школи почали з'являтися ще у 2016 році. Офіційно отримали законодавче врегулювання після прийняття нового Закону «Про освіту» у 2017 р. [5]. Головним нормативно-правовим актом, що врегулює питання створення представницьким органом місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, районними радами опорних закладів та їх філій є «Положення про освітній округ і опорний заклад освіти», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. № 532 [9].

Станом на 1 травня 2018 р. в Україні утворено 519 опорних шкіл, а станом на 1 січня 2021 р. кількість опорних шкіл зросла до 1033.

У Вінницькій області ще триває формування опорних шкіл та створення філій при них. Проте, уже є успішні кейси впровадження децентралізації у сфері освіти.

У Вінницькій області станом на початок 2021 року уже створено 64 опорних школи з них 29 в ОТГ. За словами радника з муніципальних послуг Вінницького ЦРМС Програми «U-LEAD з Європою» В. Швеця: «З поступом децентралізації відповідальність за розвиток загальної середньої освіти повністю переходить до ОТГ. А оскільки до завершення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади Вінницька область буде повністю покрита об'єднаними громадами, всі заклади загальної середньої освіти будуть знаходитись у власності та повному управлінні громад. Ефективне формування мережі шкіл прямопропорційно впливатиме на якість освіти та раціональне використання коштів місцевого бюджету. Крім того, невтішні демографічні показники за роки незалежності та швидкі темпи урбанізації породили величезну кількість малокомплектних шкіл в селах та селищах області. Відповідно, сьогодні більше половини загальноосвітніх шкіл області заповнені лише наполовину їх фактичної потужності. І ситуація не зміниться на краще. Динаміка набору учнів в перший клас свідчить про те, що кількість дітей, які підуть в перший клас, зменшиться на 19 % до 2024 року. Також варто відзначити 119 шкіл, які мають прогнозовану до 2023-2024 року середню наповненість першого класу менше 5 учнів. Простими словами, кількість малокомплектних шкіл на Вінниччині збільшуватиметься» [6]

В ОТГ уже розпочали втілювати на практиці фінансові можливості, що надала децентралізація. Так, Оратівська ОТГ, що було створено у 2016 р. шляхом об'єднання 7 населених пунктів з населенням до 5 тис. осіб ініціювали створення опорної школи. Школа розраховано на 500 учнів та 45 педагогів. Проте, приміщення, що було відведено під школу потребувало капітального ремонту. У зв'язку з чим, було розроблено проект «Капітальний ремонт загальноосвітньої школи I-III ступенів смт Оратів (початкова школа) із впровадження енергозберігаючих технологій» як складової частини Програми економічного і соціального розвитку Оратівської ОТГ та стратегічним планом розвитку громади на 2018-2025 рр. За словами голови Оратівської ОТГ І. Барського визначено: «Загальна вартість проекту з капітального ремонту Оратівської школи складала 5 млн грн, з них 3,5 млн грн – кошти ДФРР, та 1,5 млн грн – кошти селищного бюджету. Комісія з відбору рекомендувала наш проект до реалізації та фінансування. Ми перші в області створили свого часу опорну школу і вже профінансували 145,8 тис. грн з бюджету громади на виготовлення проектно-кошторисної документації та проведення експертиз, адже будівля старовинна. В першу чергу – укріплення стін

та вікон, хочемо зберегти старовинну башту, балкон, балюстраду, портик. Вже придбали твердопаливний котел, утеплюємо фасади. Свого часу, деякі експерти рекомендували закрити приміщення з огляду на демографію, але сьогодні до нас просяться діти із інших населених пунктів району, у яких ліквідовуються сільські школи» [7].

Ще одним успішним кейсом щодо оновлення школи та освітніх послуг є досвід Томашпільської ОТГ. Мова йде про опорну Томашпільську загальноосвітню школу I-III ст. – гімназію. Керівництвом ОТГ було створено усі вимоги для надання якісних освітніх послуг: довіз дітей із найближчих сіл, забезпечення 4 новими автобусами, забезпечення харчуванням, наявність нового приміщення та вчителів. Школа розрахована на близько 900 учнів, оснащена електронними засобами комунікації з учнями та батьками. Школа функціонує за рахунок місцевого бюджету у сумі майже 20 млн. грн. та освітньої субвенції, що нараховує 35 млн. грн., також присутня і спонсорська допомога від ГО «Життя і розвиток громад».

Висновки. Таким чином, у контексті децентралізації, освітня реформа стала однією із важливих. Головні питання, що мала вирішити децентралізація у сфері освіти полягали у визначенні повноважень на місцях та зміни в управлінні та фінансуванні закладів освіти. Варто зауважити, що реформа ще незавершена і головна проблема полягає у дефіциті коштів місцевих бюджетів. Ще один чинник, що блокує реформу є відсутність комунікації з громадянами та врахування їх побажань стосовно створення опорних шкіл та філій. Успіх будь-якої реформи залежить від її легітимізації та сприйняття пересічними громадянами.

Однак, реформа децентралізації у сфері освіти має і позитивні кейси, що демонструють розвиток та перспективу в ОТГ на Вінниччині. Це відображається через налагодження комунікації влади-громади-бізнесу.

Бібліографічний список:

1. Chaltseva O., Neprytska T. Designing Public Policy in Ukraine and in Poland in Conditions of Political System Transformatio. *European Journal of Transformation Studies*. 2020, V. 8, No. 2 P.134-148.
2. Giordano, E. A. School clusters and teacher resource centres. Retrieved from. 2008. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/00159/159776e.pdf> (дата звернення: 24.05.2021)
3. Белова Л. О. Реформування системи управління освітою за умови децентралізації місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного управління*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2014_1_16 (дата звернення: 24.05.2021)
4. Венцель Н.В. Проблеми розвитку загальної середньої освіти в об'єднаних територіальних громадах. *Народна освіта*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4182 (дата звернення: 24.05.2021)
5. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017, № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 26.05.2021)
6. Опорна школа як базовий освітній центр ОТГ – у Вінницькому ЦРМС створили модель ефективної мережі навчальних закладів. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10574?page=6> (дата звернення: 24.05.2021).
7. Освітній комплекс Оратівської ОТГ: енергоефективна школа, дім творчості, табір літнього відпочинку та спорт open-air. *Вінницька обласна Асоціація органів місцевого самоврядування*. URL: <http://sg.vn.ua/en/news/osvitnij-kompleks-orativskoy/> (дата звернення: 27.05.2021).
8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України. *Постанова Кабінету Міністрів України*. 2016. № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.05.2021).
9. Про затвердження Положення про опорний заклад освіти. *Постанова Кабінету Міністрів України*. 2019. № 523. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF?fbclid=IwAR2rOWI_YtjCVjDncqn8lNKODZ7XMnSu_gydG3rUFFPMDTLicqO1QzWCSS4#n78 (дата звернення: 25.05.2021).
10. Стан та перспективи реформування освіти в умовах децентралізації влади в Україні / Лопушинський І. П. , Ковнір О. І. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2017_1/27.pdf (дата звернення: 24.05.2021).
11. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії України. К.: Вид-во УАДУ, 2001. 256 с.

References:

1. Chaltseva O., Neprytska T. Designing Public Policy in Ukraine and in Poland in Conditions of Political System Transformatio. *European Journal of Transformation Studies*. 2020, V. 8, No. 2 P.134-148.
2. Giordano, E. A. School clusters and teacher resource centres. Retrieved from. 2008. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/00159/159776e.pdf> (data zvernennya:: 24.05.2021)
3. Byelova L. O. Reformuvannya sy`stemy` upravlinnya osvityou za umovy` decentralizaciyi miscevogogo samovryaduvannya. *Aktual`ni problemy` derzhavnogo upravlinnya*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2014_1_16 (data zvernennya: 24.05.2021)

4. Vencel` N.V. Problemy` rozvy`tku zagal`noyi seredn`oyi osvity` v ob`yednany`x tery`torial`ny`x gromadax. *Narodna osvita*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4182 (data zvernennya: 24.05.2021)
5. Zakon Ukrayiny` «Pro vy`shhu osvitu». *Vidomosti Verxovnoyi Rady` (VVR)*. 2017, № 38-39, st.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennya: 26.05.2021)
6. Oporna shkola yak bazovy`j osvitnij centr OTG – u Vinny`cz`komu CzRMS stvory`ly` model` efekty`vnoyi merezhi navchal`ny`x zakladiv. *Decentralizaciya*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10574?page=6> (data zvernennya: 24.05.2021)
7. Osvitnij kompleks Orativs`koyi OTG: energoefekty`vna shkola, dim tvorchosti, tabir litn`ogo vidpochy`nku ta sport open-air. *Vinny`cz`ka oblasna Asociaziya organiv misceвого samovryaduvannya*. URL: <http://sg.vn.ua/en/news/osvitnij-kompleks-orativskoyr/> (data zvernennya: 27.05.2021)
8. Pro vnesennya zmin do postanovy` Kabinetu Ministriv Ukrayiny`. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny`*. 2016. №18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38-2016-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 24.05.2021)
9. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro oporny`j zaklad osvity`. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny`*. 2019. № 523. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF?fbclid=IwAR2rOWI_YtjCVjDncqn8lNKODZ7XMnSu_gydG3rUFFPMDTLicqO1QzWCSS4#n78 (data zvernennya: 25.05.2021)
10. Stan ta perspekty`vy` reformuvannya osvity` v umovax decentralizaciyi vlady` v Ukrayini / Lopushy`ns`ky`j I. P. , Kovnir O. I. *Teoriya ta prakty`ka derzhavnogo upravlinnya i misceвого samovryaduvannya*. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2017_1/27.pdf (data zvernennya: 24.05.2021)
11. Tokovenko V.V. Polity`chne kerivny`ctvo i derzhavne upravlinnya: problemy` vzayemovidnosy`n ta opy`mizaciya vzayemodiyi Ukrayini. K.: Vy`d-vo UADU, 2001. 256 s.

Hyzhko A. P. Decentralization of Education in Ukraine on the Example of the Vinnytsia Region Case

The author studies the specifics of decentralization of education realization in Ukraine and analyses the case of the Vinnytsia region. The study was based on the analysis of decentralization reform in the education sector in accordance with the regulatory framework. The application of the subsidiarity principle in the context of the educational process was considered.

It has been determined that decentralization of education involved changes in secondary education, vocational education and higher education. It has been found that decentralization principles in education are aimed at overcoming the problem of low salaries, regional disproportions in receiving educational services.

The article determines that delegation of authority, financial responsibility of educational institutions are concentrated at the local level – level of territorial community. The reform aims to differentiate the functions between the regional level, the subregional level and the basic level. The redistribution of responsibilities between the center and the regions is necessary, because these changes affect the activities of public educational institutions.

The main function of local communities in the field of education is to reduce the cost of maintaining educational institutions while improving the quality of provision and accessibility of educational services. To achieve this, Ukraine is actively pursuing the process of creating supporting schools that should provide educational needs for a large part of the population of the united territorial communities.

The current issues related to the organization of effective work of the united territorial communities in the field of education and their main functions have been studied in the article; the problems of reform implementation as well as the best practices have been defined on the example of the Vinnytsia region case. It has been determined that under the condition of successful communication between the authorities, the community and business, the educational space is being successfully formed.

Keywords: *decentralization, education, united territorial community, budget, supporting schools.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.3

УДК 321.727(460)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНСТИТУТ МОНАРХІЇ ЯК ГАРАНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В ІСПАНІЇ

У статті йдеться про роль, місце та значення інституту монархії в особі короля Хуана Карлоса I у переході іспанського суспільства від майже 40-річної авторитарної диктатури Ф. Франко до повноцінної конституційної демократичної монархії. Акцентується на тому, що модель іспанського демократичного транзиту вважається в світовій політологічній науці хрестоматійною, яка апробована низкою країн світу. Вивчаються політичні, соціально-економічні, правові та регіональні передумови мирного демонтажу франкізму. Особлива увага приділена формуванню особистих якостей іспанського монарха Хуана Карлоса I як ліберала, ініціатора та гаранта демократичних реформ, його вмінню підбирати і оточувати себе політиками-інтелектуалами, прихильниками демократичних змін, комунікувати з різними прошарками іспанського політикуму, його політичній інтуїції, рішучості, послідовності, відповідальності та мужності. За допомогою використання розлого фактологічного матеріалу з найновіших іспанських джерел стверджується, що інститут монархії, відновлений в Іспанії у 1975 році, став запорукою і фундаментом політичного примирення різновекторних політичних груп і партій, включаючи комуністів та соціалістів. Це відбулося шляхом перемовин й підписання пакту національної згоди (Пактів Монклоа). Король виступив у ролі ініціатора та гаранта незворотнього іспанського демократичного транзиту у мирний та правовий спосіб. Констатується вирішальна й непересічна роль Хуана Карлоса I у придушенні у лютому 1981 року спроби нового військового перевороту з метою ліквідувати демократичні зміни і повернути країну до авторитарної системи та поширенню в іспанській спільноті хуанкарлізму, тобто поваги та захоплення постаттю іспанського монарха. Простежується еволюція інституту монархії в Іспанії: від абсолютної, авторитарної до конституційно-парламентської, демократичної, наголошується на прогресивній ролі монархічного ладу в сучасних умовах.

Ключові слова: монархія, демократичний транзит, Хуан Карлос I, франкізм, «бункер», військовий переворот.

Однією із визначальних тенденцій сучасних світових процесів є перехід до демократії. Як відомо, С. Хантінгтон визначив «три хвилі» глобальної демократизації, третя з яких започаткована 1974-1975 роками і пов'язана з падінням авторитарних диктатур на Піренейському півострові, а демократичні революції наприкінці 1989-х – початку 1990-х років у Східній Європі, розпад СРСР і Югославії та поява на їхніх теренах низки нових суверенних держав найбільш вірогідно є її завершенням. Щоправда, питання щодо прикінцевого завершення «третьої хвилі» демократизації сьогодні активно дебатується [1, с. 13, 52, 179]. Так, за чверть століття, після початку «третьої хвилі» демократизації, кількість демократій у світі збільшилась більше, ніж утричі. Якщо в 1974 році у світі нараховувалось тільки 39 демократичних країн (27,5% від загального числа), то на кінець 2015 року їхня кількість зросла до 125 (64% від загального числа) [2, с. 114].

Іспанія, за С. Хантінгтоном, як і Україна, належить до «третьої хвилі» демократизації. Іспанський варіант переходу від франкістського авторитарного режиму до повноцінної парламентської демократії, який відбувся мирно, в історично короткий термін, на базі перемовного консенсусу між провідними політичними силами (укладення Пактів Монклоа) вважається хрестоматійним. Ця «нова іспанська модель» перетворилася на домінуючу модель демократичного транзиту багатьох країн світу: від Південної Америки до Східної Європи.

Закономірно постає питання, що посприяло іспанському суспільству після майже 40-річної історії авторитаризму реалізувати цю класичну модель демократичного переходу? Серед багатьох факторів наголосимо на доленосному виборі керівником держави Ф. Франко монархічної форми державної

устрою. 22 липня 1969 року надзвичайна сесія кортесів з ініціативи каудильйо оголосила принца Хуана Карлоса офіційним наступником іспанського престолу (після смерті Франко) [3, р.282; 4, р. 146-154; 5, р. 354-397; 12, с.166; 19, р. 368].

Нагадаємо, що монархія як форма державного правління закорінена в глибинах іспанської історії. Саме з королівською владою пов'язана Реконкіста – війна за відвоювання Піренейів в арабів та об'єднання розрізнених іспанських королівств у єдину централізовану державу. Королівська влада уособлювала національну єдність – “іспанськість” Іспанії. Недивно, що упродовж віків слова “Іспанія” та “монархія” були і зостаються синонімами. Незважаючи на перманентне падіння авторитету монархії та кризи, проголошення республік, вигнання та екстрадицію королів, монархія залишалася в XIX та XX століттях постійною і найстабільнішою інституцією, що гарантувала єдність держави, спадковість її розвитку, збереження організаційно-господарських форм, духовних і моральних традицій [6, р.15-20; 7, с.7-38; 8, с. 8; 12, с.153-170].

Найяскравішим прикладом прогресивної і визначальної ролі монархії у XX сторіччі є її місія та роль у забезпеченні мирного переходу іспанського суспільства від майже 40-річного авторитарного франкістського режиму до повноцінної демократичної конституційної монархії. Інститут монархії уособлював у цей доленосний для іспанської нації час Хуан Карлос де Бурбон-і-Бурбон під іменем Хуана Карлоса I.

Мета і завдання нашої наукової розвідки полягають у з'ясуванні на базі оригінальних джерел іспанського походження шляху формування на тлі соціально-політичного розвитку Іспанії іспанського короля Хуана Карлоса I як професійного політика, його особистий внесок в становлення й консолідацію іспанської демократизації, аналізі особливостей комунікацій короля з різними політичними силами заради досягнення консенсусу, ролі і значення особисто Хуана Карлоса I у подоланні спроби нового антидемократичного військового перевороту, особливостей історичної еволюції іспанської монархії.

Зарубіжна та іспанська історіографія іспанських Бурбонів, життя й діяльності Хуана Карлоса I, зокрема, розлога [5, 6; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Всі науковці дотично, у контексті вивчення загального життєпису короля чи новітньої історії Іспанії, аналізували особливості іспанської демократизації і ролі в ній Хуана Карлоса I. Ця проблематика найповніше досліджена Хенкіним С.М. Наратив про короля у перший період його королювання і ролі у мирному переході Королівства до демократії був надзвичайно позитивним. Його характеризували як «народного короля». Автори переважно стверджують, що саме завдяки Хуану Карлосу I в іспанській спільноті на зміну індеферентності і навіть негативному ставленню до монархії прийшла після смерті Ф. Франко впевненість у доцільності й корисності цієї інституції. А після провалу спроби антидемократичного військового перевороту в лютому 1981 року, у придушенні якого Хуан Карлос I зіграв вирішальну роль, широкого розповсюдження серед іспанців набув хуанкарлізм, тобто особлива приязнь та захоплення не стільки інститутом монархії, як особистістю короля. Щоправда, в останні роки правління популярність короля різко знизилась. Причиною цього стали корупційні та амурні скандали самого короля та членів королівської родини. Прикладом такого критичного життєпису короля стало дослідження Ребеки Кінтанс «Хуан Карлос I. Біографія без замовчувань» [15]. Ми ж, оцінюючи роль Хуана Карлоса I у демонтажі франкізму, зосереджуємось насамперед на його заслугах на цьому епохальному відтинку іспанської історії.

Певним науковим доробком у досліджуваному нами сенсі представлена і вітчизняна іспаністика. Серед таких авторів відзначимо О. Іваницьку [16], В. Годлевську [17], Л. Матлай [18].

Підсумовуючи наш короткий історіографічний аналіз, зазначимо, що на часі створення комплексного дослідження про роль інституту монархії в особі Хуана Карлоса I у демократизації по-іспанськи. Наша стаття є такою першою спробою у вітчизняній іспаністиці.

20 листопада 1975 року іспанський каудильйо Ф.Франко завершив свій земний шлях. Згідно з ініціативою каудильйо та рішенням надзвичайної сесії кортесів від 22 липня 1969 року про оголошення Хуана Карлоса офіційним спадкоємцем іспанського престолу, повноваження глави держави переходили до Хуана Карлоса. У політичному заповіті каудильйо закликав: «Надайте йому (Хуану Карлосу – О.І.) таку ж підтримку, яку я мав від вас» [22, р.231; 23, р. 339-340].

За свого життя Ф.Франко міцно вбудував монархію і майбутнього короля у систему франкістської авторитарної державності. Політичною основою спадковості влади, за задумом генералісімуса, мала стати присяга Хуана Карлоса під час коронації вірності франкістським Основним законам і принципам «Національного руху». У зауважованій коронаційній промові король все ж недвозначно дав зрозуміти, що в історії Іспанії починається «нова епоха», перехід до «вільного

й сучасного суспільства», що нова монархія уособлює всіх іспанців, яких закликав до національного примирення: «Я цілком усвідомлюю, що такий великий народ, як наш, потребує глибокого вдосконалення системи. Зміни потребують творчої здатності поєднувати різні погляди задля спільної мети». Король був палким прихильником євроінтеграції, заявивши у коронаційній промові, що «Європа повинна рахуватися з Іспанією», тому що «ми, іспанці, є європейцями». І жодним словом не згадав, на злість та обурення франкістських депутатів, про 18 липня 1936 року [5, р. 322-323; 8, с.39; 10, р.152; 15, р. 166].

Варто наголосити на тому, що Хуан Карлос, будучи потужно інтегрований у франкізм, не піддався його ідейному впливові і демонстрував, наскільки це було можливим за життя Франко, свої ліберальні погляди. Мало хто із його наближених знав про його непересічний інтелектуальний та політичний потенціал. Окрім його вчителя і наставника, професора політичного права Т. Фернандеса-Міранди, який, за словами самого короля, серйозно вплинув на формування його як майбутнього короля. Саме Торквато вчив принца бути витриманим, терпеливим, не піддаватися ілюзіям, бачити події такими, якими вони є насправді. Розмірковуючи на своєю майбутньою «професією короля», Хуан Карлос спитав якое свого учителя: «Хто допомагатиме мені?» «Ніхто, – відповів професор. – Ви будете діяти як канатоходець, котрий працює без страхувальної сітки» [8, с.27].

Проте реальність, в якій жив принц, примушувала його мовчати. «Упродовж багатьох років я знав, що кожне моє слово буде повторене, проаналізоване і по-своєму інтерпретоване... людьми, які не завжди бажали мені добра... Я повинен був контролювати навіть вираз свого обличчя. Це надзвичайно мене втомлювало, визнажувало нервову систему» – згадував Хуан Карлос. Його мовчання оберталось для нього серйозними негативними наслідками. Бачачи принца поряд з Франко з часто-густо з непроникним і відстороненим виразом обличчя, чимало іспанців сприймали його як пустопорожню і недалеко людину, вірного послідовника Франко, його маріонетку. Над ним насміхались, розказували анекдоти. За ним закріпилось декілька прізвиськ: принц Франкістський, Короткий (йшлося про короткотривалість його правління), Хуан Карлос Бобон-і-Бобон («Бобон-і-Бобон» у перекладі з іспанської – «недалекий», «придуркуватий»). Пізніше король говорив, що «упродовж двадцяти років я повинен був зображати недоумкуватого, що було нелегко, але незаперечно вдалося, тому що повірили, що я фашист» Монархічні позиції принца Іспанії послаблювались і тим, що в «кооптованій» монархії Франко він був позбавлений династичної легітимності (легітимним спадкоємцем іспанської корони був його батько, дон Хуан, граф Барселонський) і, звідси, не сприймався як самостійна постать [8, с. 27-28; 15, р. 168; 28, с.209-210].

Щонайперше, що вдалося королю в дні поховання каудильйо та організації військового параду з нагоди його коронації, так це збереження громадського порядку в столиці і країні. На вулицях перебували студенти-фалангісти з своїм улюбленим гаслом «Нам не потрібні королі-ідіоти». Страйкували баски. Але саме авторитет короля в армії і цивільній гвардії зіграв вирішальну роль у збереженні громадського порядку. Зміцнилися позиції короля в армійських частинах і успішним виконанням функцій глави держави під час хвороби каудильйо. Хуан Карлос вразив усіх своєю залізною рішучістю, ініціативністю та енергійністю, завдяки чому була полагоджена проблема з Іспанською Сахарою [5, р. 313-316; 8, с.37; 15, р. 166; 23, р.235; 24, р.187; 25, р.16, 19-34, 37-52; 26, р.231; 27, р. 240-244, 419].

Всупереч загальноприйнятому твердженню, у молодого короля не було чітко розробленого проекту демократичного реформування країни. Проте, за порадою Т.Фернандеса-Міранди, він дотримувався деяких базових принципів: по-перше, діяти законно, в рамках франкістських законів, поступово змінюючи або замінюючи їх; по-друге, уникати прямого власного залучення до рішень політичного спрямування, діяти здебільшого за лаштунками; по-третє, реформування франкізму має відбуватися мирно, шляхом перемовин, консультацій, консенсусом, уникаючи соціальних потрясінь як з боку лівих, так і «бункеру». Отже, особливістю іспанського демократичного транзиту було те, що франкістські закони та структури демонтувались поступово, вони існували деякий час поряд з новоствореними демократичними інституціями, чиновництво його часів не зазнало жодних переслідувань. Демократія в Іспанії запроваджувалась згори, легально і також за участю державних діячів франкістської доби [10, р.152].

Хуан Карлос I зосередив у своїх руках величезні владні повноваження, якими донедавна володів Франко. Проте каудильйо використовував їх автоматично, без жодних обмежень, якщо вони і діяли, то мали для нього символічний характер. Для короля отримані повноваження мали здебільшого номінальний характер, оскільки глава держави міг реалізувати свої повноваження лише зі згоди і у координації з провідними державними інституціями – урядом, кортесами і Радою королівства.

Наприклад, призначити чи зняти голову уряду він міг тільки за згоди Ради королівства. Таким чином, іспанський монарх перетворився у свого роду заручника уряду, кортесів та Ради королівства, які тоді очолювалися ортодоксальними франкістами, тобто «бункером», на який він не міг опертися. Франкісти вважали, що існуючі інституції завадять молодому королю відійти від принципів 18 липня 1936 року і Національного Руху. В цих умовах обрана королем лінія поведінки передбачала поступові реформи зверху, поєднання «торгу», домовленостей та обіцянок франкістам з витісненням їх з владних структур і призначенням на найвищі державні посади своїх прихильників. [8, с.41-43].

Зміна голови уряду була ризикована, оскільки Аріаса Наварро призначив термін на п'ять років сам Франко. Першою у цьому контексті стала посада голови кортесів і Ради королівства, яку обіймала одна особа. Це був Родрігес Валькарсель, запеклий франкіст, термін повноважень якого завершувався 26 листопада, через 6 днів після смерті Франко. Король цим повністю скористався, щоб цю посаду обійняв професор Т.Фернандес-Міранда, палкий прихильник і наставник короля, знавець конституційного права. Викликає захоплення методика дій короля у досягненні цієї мети. Він не гребував хитрощами і обіцянками у перемовинах, обійшовся без посередників, а прямо звернувся до Валькарселя з проханням не подаватися на пролонгацію своїх повноважень, пообіцявши йому нову посаду, міністра-генсека Руху у майбутньому уряді, і, більше того, у своїй типовій люб'язній манері попросив його про послугу, а саме, звернутися до членів Ради королівства включити до списку кандидатів Фернандеса-Міранду. Валькарсель, тамуючи і подив, і лють, погодився. Король не мав твердої впевненості щодо обіцянки Валькарселя. І скористався існуючою за Франко субординацією, коли сановники беззастережно виконували накази каудильйо. Король звернувся до трьох політиків, своїх відвертих своїх ворогів, в тому числі і голови уряду Аріаса Наварро, з проханням підтримати Фернандеса-Міранду на посаді голови кортесів і Ради королівства. Хуан Карлос I мав таку силу переконання, що вони погодилися. Спрацювала традиція служити Франко, а тепер його спадкоємцю. 3 грудня 1975 року Фернандес-Міранда склав присягу як голова кортесів і Ради королівства. Так, Хуан Карлос I отримав один із найвагоміших важелів влади в особі свого найвірнішого і найталановитішого союзника. Король і новий голова кортесів ініціювали нову стратегію реформування франкізму зсередини, через франкістські кортеси і у межах існуючих фундаментальних законів, пошуку існуючих лакун в них. Для більшості іспанських та закордонних аналітиків ідея реформування франкізму з допомогою старих кортесів видавалась примарною. Проте ця тактика була єдиним засобом нейтралізації франкістського істеблішменту, який зберігав високий потенціал блокування реформ. Вона виявилася успішною. Хоча королю і Фернандесу-Міранді доведеться пройти при модифікації системи через візантійський лабіринт франкістських законів [5, р.326-329; 10, р.153].

Король суттєво впливав на призначення реформаторів: міністрів та інших урядовців. Так, не маючи змоги поміняти голову уряду Аріаса Наварро, щоб не викликати протести «бункеру», Хуан Карлос I перепризначив його і водночас рекрутував до кабінету міністрів своїх прихильників: Х.М. де Аріельсу на посаду міністра закордонних справ, М. Фрагу Ірібарне – міністра внутрішніх справ, А. Гаррігеса – міністра юстиції, А. Осоріо – міністра кабінету міністрів, який розробляв план дій уряду і мав регулярні зустрічі з королем, та чимало інших. Монарх отримував детальну інформацію про ситуацію в уряді [10, р.155-157].

На першому засіданні монархічного уряду А.Наварро заявив, що «ми покликані...наполегливо продовжувати величезні досягнення Франко». Він користався будь-якою нагодою, щоб принизити короля, не узгоджував з ним свої плани і програми, тижням не спілкувався з королем. Наварро та його прихильники вважали, що функції короля обмежуватимуться церемоніальними справами. Аріас блефував, з одного боку давав обіцянки монарху у справі демократії, з іншого, у публічних заявах запевняв, що «не дозволить збурити нашу інституційну систему через сверблячку до новацій, чи через дурну безвідповідальність». Прем'єр зіпсував також стосунки і з «бункером», який не міг йому вибачити навіть тих «кущих» реформ. Король, як завжди, діяв рішуче. 1 липня 1976 року санкціонував відставку А. Наварро і домігся схвалення Радою королівства кандидатури А. Суареса новим прем'єром, экс-міністра-генсека Руху у попередньому уряді, енергійного, амбітного і гнучкого політика, який до того ж не мав власних політичних планів і готового реалізувати плани короля. Хуан Карлос I зробив ставку на «цивілізованих правих», які усвідомлювали безперспективність франкізму. Це «покоління сорокових», ровесники короля, які не були учасниками громадянської війни [5, р. 302-303, 334; 8, с.49].

Хуан Карлос I усвідомлював, що інститут монархії немає масової підтримки у народу, який залишався індиферентним і пасивним і боявся втратити те, чого досяг у роки пізнього франкізму [29,с.89-98]. Його сприймали як альтер его Франко. Складалася надзвичайна ситуація: рух

до демократії залишався практично не поміченим для простих іспанців, кабінет міністрів розділений, до того ж під орудою заскорузлого франкіста. На початку 1976 року король зіткнувся з сильним страйковим рухом, баскським сепаратизмом, закликами комуністів до «національної демократичної дії» з метою радикального скинення режиму. Лише в Барселоні страйкувало 80 тис. осіб, у Мадриді – понад 100 тис. В низці міст відбулися зіткнення демонстрантів з поліцією, були вбиті і поранені. До того ж 100 тис. фалангістів мали право носити зброю [5, р. 324, 335-336; 8, с.45.].

Харктерною рисою Хуана Карлоса I була рішучість, мужність, наполегливість та блискавична реакція на події. Він вирішив поговорити з народом. 16 лютого 1976 року король розпочав, всупереч порадам свого оточення, візит до Каталонії. Його зустрічі з каталонцями транслювались по телебаченню. Хвилю захоплення, емоцій та ентузіазму викликало спілкування короля каталонською мовою, яка була заборонена за франкізму. Король зустрівся з кардиналом Каталонії, відвідав монастир Монтсеррат, який вважався центром каталонської культури і націоналістичної опозиції до Мадрида, мав перемовини з представниками каталонської опозиції, включаючи соціалістів та комуністів, відвідав найбільш страйкуючі райони. Хуан Карлос I побув у багатьох провінціях, його відкритість та доступність, спілкування з жителями регіональними мовами, незлічені розмови з різними людьми сприяли зростанню його авторитету і популярності. Громадське опитування наприкінці травня 1976 року засвідчило, що 69% опитуваних (відсоток зростатиме) вважають короля найбільш популярним політичним діячем. Іспанці все більше переконувалися у демократичних намірах Хуана Карлоса I і позбувалися ототожнення його з Франко. Під час поїздок по країні монарх також пересвідчився в існуванні широкого соціального консенсусу, сприятливого для справжньої, але мирної демократизації. Король усвідомлював, що тільки справжня демократія знизить політичний радикалізм [10, р.152; 5, р. 338; 359-360].

Попри складну соціально-політичну ситуацію, король пильно стежив за роботою своїх висуваних – голови кортесів та уряду, головне завдання яких полягало у підготовці фундаменту для закону про політичну реформу, яка відкриє легітимний шлях до демократизації. У центрі всіх перемовин, консультацій, домовленостей і остаточних рішень був іспанський монарх – Хуан Карлос I. Т. Фернандес-Міранда перетворював кортеси у функціонуючий парламент, створив парламентські комісії та групи, регулярно скликав Раду королівства. Король, маючи франкістське право призначати депутатів, замість померлих призначав перевірених лібералів, які очолили комісії та групи. Він також при реформуванні країни максимально використовував конституційно-правовий потенціал франкізму. Так, у березні 1976 року, скликавши вперше і востаннє Раду королівства, Хуан Карлос I продемонстрував ґрунтовні знання конституційного права і нагадав членам Ради, що вони покликані допомагати главі держави в реалізації важливих рішень, в разі їхнього бойкоту він зберігає право звернутися за підтримкою до народу шляхом референдуму [5, р. 131-132; 8, с.43].

Уряд, очолюваний А. Суаресом, який виявився блискучим політиком з феноменальною інтуїцією, що ще раз підтверджує талант короля у підборі кадрів, ухвалив упродовж року низку демократичних реформ і норм, які нівелювали найбільш одіозні структури франкізму. Але чистки не стосувалися їхніх співробітників. Наприклад, розпуск «Національного руху» та франкістських профспілок супроводжувався ремаркою про обов'язкове працевлаштування співробітників на аналогічних посадах в інших державних органах [8, с. 51, 54].

Хуан Карлос I, окрім «бункеру», повинен був зважати і на опозиційний рух, який динамічно розвивався. Страйковий рух, ініційований значною мірою опозицією, зокрема комуністами і соціалістами з підпілля, переконав короля і його ліберальних міністрів у необхідності діалогу з опозицією з метою їхньої легалізації та підтримки суспільної стабільності. Майбутній король ще за життя Франко таємно зустрічався з опозиційними лідерами: Ф. Гонсалесом. Х. Соланою, через посередників, навіть тоталітарного лідера Н. Чаушеску, з керівником підпільної КПІ С. Каррільйо. При перемовинах з опозицією головне завдання полягало в тому, щоб запропонувати лівим опозиційним силам альтернативу їхній стратегії, відомій як «ruptura democratica», тобто радикальній, швидкій і повній руйнації франкізму, і запропонувати їм стратегію «ruptura pactada», мирного, шляхом домовленостей, переходу до демократії. Контакт з монархією сприяло те, що ліві партії не мали масової підтримки та впливу для самостійного демонтажу франкістської системи. Не мали успіху і влаштовувані ними загальнонаціональні страйки. І Ф. Гонсалес і С. Каррільйо визнали монархію в обмін на легалізацію їхніх партій та участі у вільних парламентських виборах і пообіцяли не перешкоджати монарху у демократизації. Вони зняли гасло «демократичного розриву» з франкізмом і пристали до концепції «узгодженого розриву». В політичному дискурсі лівих дилема «монархія-республіка» була замінена дихотомією «демократія чи диктатура». Як визнали самі лідери

комуністів та соціалістів, це відбулося завдяки прогресивній діяльності Хуана Карлоса I. КПШ була легалізована у квітні 1977 року, якраз у Страстний тиждень. А. Суарес вибрав для цієї акції сприятливий час: більшість міністрів, вищих чиновників та офіцерство були у відпустках з нагоди Великодня. Найочікуванішою могла бути реакція вищого генералітету, який скликав 12 квітня Вищу армійську раду, оприлюднив протестне комюніке, але але дисципліновано визнали легалізацію комуністів як доконаний факт [5, р.56-57, 60-61, 320, 338-339; 8, с. 45-46; 15, р.187-188].

18 листопада 1976 року після дискусії, яка тривала 25 годин, кортеси кваліфікованою більшістю голосів ухвалили закон про політичну реформу. Склалася парадоксальна ситуація, франкістські кортеси відкрили шлях до демократії, здійснили таким чином власне «політичне харакірі», узаконивши скасування провідних франкістських інституцій – корпоративних кортесів, Національного Руху, запровадження виборного двопалатного парламенту із законодавчими функціями тощо. Окрім величезної підготовчої роботи щодо закону про політичну реформу, суттєву роль зіграв тиск демократичної громадськості, підтримка нововведень західними демократіями, а також обіцянки, шантаж, латентні погрози, запевнення генералів-франкістів, так званих «*generales azules*», про подальше беззастережне функціонування законів епохи Франко. Зіграв свою роль і той факт, що в разі неприйняття закону, король і Рада королівства могли розпустити кортеси. Закон про політичну реформу мав епохальне значення, оскільки вказував спосіб, в який Хуан Карлос I зможе виконати свою клятву вірності принципам Руху і одночасно залишитися відданим задекларованій ним меті запровадження демократії.

Проте, на думку зарубіжних науковців, головну роль в ухваленні законопроекту мала підтримка короля. Якби він обіймав двозначну позицію, проявив нерішучість, закон був би незреалізованим. В грудні цього року закон про політичну реформу був ухвалений понад 94 % голосів всенародним референдумом. Цікаво, що цей закон оприлюднили в офіційному урядовому віснику під назвою «восьмий фундаментальний закон» (за аналогією з франкізмом). Так на референдумі король отримав демократичну легітимність, а 14 травня 1977 року, за місяць до демократичних парламентських виборів, його батько, дон Хуан, граф Барселонський, передав синову династичні права на корону. Іспанська монархія Бурбонів перестала бути «встановленою» і набула спадковості, зруйнованої Франко. Король, уособлюючи відтепер як демократичну, так і династичну легітимність, став центром тяжіння для найрозмаїтіших сил іспанського суспільства і здобув незаперечний авторитет і вплив. В січні 1977 року 77 % опитаних респондентів заявили, що король відіграє «важливу і надто важливу роль» у внутрішньому і міжнародному житті Іспанії [15, р.182-184, 189; 8, с.54-55, 63; 5, р. 59, 63].

Незважаючи на те, що іспанці схвалили на референдумі політичну реформу, суспільна поляризація зберігалася. Цей негативний факт був одним із визначальних упродовж іспанської історії ХХ сторіччя (військов-монархічна диктатура Прімо де Рівери, квітнева революція 1931 року, екстрадиція короля Альфонсо XIII, громадянська війна 1936-1939 років, франкістський авторитарний режим 1939-1975 років) [7, с. 102-395].

Сповідуючи кредо бути «королем всіх іспанців» і, виходячи із концепції, що монархія уособлює суверенітет народу і є гарантом інтересів нації, Хуан Карлос I ініціював у своєму посланні Генеральним кортесам від 22 липня 1977 року ідею національного примирення. Курс короля на зближення і примирення лівих та правих, на досягнення національного консенсусу став підґрунтям підписання урядом та всіма парламентськими партіями «пактів Монклоа» (урядова резиденція в Мадриді), які передбачали «червоні лінії», які не можна було перетинати і подальшу програму дій щодо стабілізації представницької демократії. Їхнє підписання продемонструвало високий ступінь відповідальності основних політичних сил, їхню готовність до розумного компромісу в ім'я майбутнього своєї країни. Узгоджені дії за «пактами Монклоа» допомогли уникнути економічного колапсу на ключовому етапі переходу до демократії, створити атмосферу «цивілізованого співіснування» політичних сил і поглиблювати демократичний процес [3, р. 287-291; 4, р. 282-283; 30, с.630-631].

Політичний клімат консенсусу, створений «пактами Монклоа», сприяв найважливішій події на першому етапі демократизації – розробці і ухваленню у грудні 1978 року Конституції. Ця Конституція згоди на противагу Конституції розбрату від 1931 року була схвалена більшістю голосів на референдумі. За Основним законом 1978 року франкістська система відходила у небуття, а представницька демократія отримала юридичне оформлення. Король відмовився від цілої низки повноважень свого попередника і отримав, за конституцією, статус арбітра, надпартійного лідера нації. Дослідники навіть визначили форму правління Хуана Карлоса I як «немонархічну монархію» [5, р.66-68; 8, с.74-77].

Кульмінацією демократичного транзиту, ініційованого й керованого Хуаном Карлосом I, стала його участь у подоланні спроби антидемократичного військового путчу в лютому 1981 року.

Варто зазначити, що Хуан Карлос I був чутливим до армійських питань, зважаючи на свій вишкіл у трьох родах військ [16, с.185-246]. Він залишався консервативним щодо збройних сил, не ініціював зміну військових міністрів, незважаючи на те, що чимало з них були «блакитними генералами» (ті, що воювали у «блакитній дивізії» на боці Гітлера на радянсько-німецькому фронті). Король докладав багато зусиль для збереження лояльності збройних сил і заявив: «Я не хотів допустити, щоб переможці у громадянській війні зазнали поразки при демократії». Загалом вищі військові чини виконували накази свого головнокомандувача [5, р.357-358, 364].

Проте ціла низка урядових реформ: прийняття демократичної Конституції та парламентські й муніципальні вибори, які остаточно поховали франкізм як політичну систему, схвалення Автономних статутів тільки трьох провінцій: Каталонії, Країни Басків і Галісії, легалізація КПІ, надання А.Суаресом аудієнції лідеру ОПВ Я.Арафату, якого військовики вважали терористом, активізація терористичної діяльності ЕТА, спричинили гостру критику прем'єра з боку низки генералів. Король, тепер як арбітр у суспільстві, вимушений був дистанціюватися від Суареса. Позиція Хуана Карлоса I, абсолютно коректна з точки зору нової Конституції, була сприйнята військовими як заохочення їхньої дії.

Спецслужбам було відомо про те, що ще в листопаді 1977 року відбулася у Хатіві, невеличкому валенсійському містечку, зустріч генерала Міланса дель Боска, його колеги Колома Гальєгоса, командувача Каталонським військовим округом, адмірала Піта да Вейги, генералів Сантьяго і Альвареса Аренааса. На перемовинах йшлося про загрозові бунтарські настрої в армії і для попередження нового громадянського протистояння та припинення демократії необхідно створити уряд «національного порядку». Проте цьому факту не надали серйозного значення [9, с. 176, 181].

Військові скористалися винятковою ситуацією, коли король прийняв відставку А.Суареса і доручив сформувати новий уряд Леопольдо Кальво Сотело, одному із лідерів СДЦ

23 лютого 1981 року, в день парламентських дебатів щодо повторного затвердження кандидатури Кальво Сотело на посаду прем'єр-міністра, озброєні змовники (приблизно 320 осіб) під орудою підполковника Цивільної гвардії Антоніо Техеро (безпосереднього виконавця), генерала Хайме Міланса дель Боска – командувача Валенсійським військовим округом (в минулому офіцера «блакитної дивізії»), і генерала Альфонсо Армади (коли дон Хуан Карлос був принцем, він очолював його секретаріат) – теперішнього замісника начальника штабу сухопутних військ, який перебував за кулісами змови і використовував свої теплі стосунки з королем, які змовники оцінювали як згоду короля на їхні дії, вдерлися до приміщення парламенту. Всі депутати і міністри стали упродовж сімнадцяти з половиною годин заручниками і були інтерновані в кортесах. Сім з одинадцяти військових округів були готові підтримати військовий переворот. Змовники також розраховували на підтримку бронетанкової дивізії «Брунете», дислокованої у декількох кілометрах від Мадрида. До речі, у змові брали участь не тільки військовики, а й цивільні політики – банкіри, великі підприємці і навіть вищі церковні ієрархи, які забезпечили їх грошми і надавали політичну підтримку. Все це, за словами Хуана Карлоса I, сказаних після повалення путчу, засвідчувало серйозність намірів військових, а їхній путч не слід вважати, як дехто говорив, «оперетковим» [9, с. 172, 175; 5, р. 451-453, 467, 469].

Змовники розробили два сценарії. Перший – «жорсткий», здійснюваний Техеро, який передбачав ліквідацію демократичної системи і передачу влади військовій хунті, можливо, на чолі з Мілансом, яка займеться реставрацією франкізму. За другим – «м'яким», який готував Армада, розрахунок робився на створення уряду «національного порядку» на чолі із «сильним» генералом, яким вважав самого себе, і який приборкає лівих і відновить панівні позиції правих [21, с. 42; 5, р. 469-470].

Доля путчу залежала від позиції і дій короля, адже путчисти прикривались іменам Хуана Карлоса I. Один за одним керівники військових округів відмовляються підтримати путчистів, коли дізнаються, що король не причетний до перевороту. Хуану Карлосу I доповідають, що мільйони іспанців, дізнавшись про путч, не вийшли на вулиці, сидять по домівках і чекають його реакції. Відповідно до Конституції, іспанський монарх міг діяти у цих умовах самостійно (якби хоч один міністр залишався на свободі, король повинен був узгоджувати свої дії з ним); але всі члени уряду були заарештовані Техеро у приміщенні парламенту).

Хуан Карлос I звертається до народу в формі Верховного головнокомандувача о 1.15 ночі 24 лютого. Поряд із ним сидів його син Феліпе, принц Астурійський, якому всього 13 років. Батько-король хоче, щоб його син-спадкоємець корони, бачив, що таке королівська служба. Поряд також королева Софія.

Король спокійно і чітко заявив : «Монархія, символ єдності і стабільності Вітчизни, не може допустити будь-які дії, спрямовані на те, щоб шляхом насильства перервати демократичний процес, визначений Конституцією, за яку проголосував іспанський народ, схваливши її у свій час на референдумі» [9, с.184-210; 5, р.482].

Почувши звернення короля, Іспанія з полегшенням зітхнула. Хуан Карлос I засудив путч. Ніч з 23 на 24 лютого для Хуана Карлоса, за одним влучним висловом, була «ніччю визнання». Він остаточно перестав бути призначеним генералом Франко спадкоємцем «як король» і став справжнім королем Іспанії. У ту ніч, сповнену драматизму, іспанці відкрили в Хуані Карлосі I три характерні риси, притаманні іспанським Бурбонам: здоровий глузд, пам'ять і сміливість. Сміливість відповідальну, яка поєднала відвагу і терпіння. І впевненість в обґрунтованості своїх дій [9, с. 165].

24 лютого була підписана домовленість, відома як «пакт на капоті», оскільки вона була підписана на капоті одно із лендроверів, і військові залишили парламент, підполковник Техеро здався властям, взявши на себе повну відповідальність за скоєне, а іспанський народ (3 млн. осіб) вийшов на вулиці міст, щоб привітати звільнених депутатів, і висловити свою підтримку демократії, конституції і монарху. Дії короля під час лютневих подій сприяли зростанню особистого авторитету Хуана Карлоса I і монархії як інституту влади. Відомий журналіст Франсиско Умбраль написав згодом про події 23 лютого: «Поки ми, іспанці, думали, що заслуговуємо на щось краще, ніж король, виявляється, що у нас є король, якого ми не заслуговуємо» [30, с. 633; 5, р. 482-483, 487-488].

Перемога Іспанської соціалістичної робітничої партії на чолі з Ф. Гонсалесом на парламентських виборах 1982 року означала незворотність демократичного транзиту в Іспанії, гарантом якого був король Хуан Карлос I [31, с. 103].

Таким чином, загальноприйняте твердження про консервативність інституту монархії, а інколи навіть ретроградність, спростовується іспанським досвідом демократизації. Саме монархія в особі Хуана Карлоса I виступила під час демократичного транзиту ініціатором та «локомотивом» мирного демонтажу франкізму та запровадження демократії. Король визначав стратегічні напрями та ухвалював остаточні рішення, а реалізація і важелі управління належали урядові. На першому етапі транзиту король був у відповідності з діючим франкістським законодавством головною діючою особою на політичній сцені Іспанії. Після прийняття Конституції 1978 року король відмовився від низки повноважень свого попередника, його владні функції еволюціонували від статусу головної політичної особи до арбітра та надпартійного лідера нації. Відновлення монархічних інституцій в Іспанії в 1975 році припинило загрозливу поляризацію суспільства, безперервний ланцюг революцій, переворотів, повстань та громадянських воєн, а сам король набув в очах іспанської спільноти символічний характер справедливого захисника національної єдності держави. Саме завдяки харизмі та рішучим діям Хуана Карлоса I іспанці прийняли монархію та її інституції. Іспанський історичний та політичний досвід переконує, що монархія є цілком гнучкою, ідеологічно нейтральною, формою правління сучасності.

Бібліографічний список:

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. /Пер. с англ. М.: РОССПЭН, 2003. 368 с.
2. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2017. №2 (33). с.114-123.
3. Marin Jose Maria, Molinero Carme, Ysas Pere. Historia politica de España 1939-2000. Madrid: Ediciones Istmo, S.A., 2001. 511 p.
4. Historia de España siglo XX. 1939-1996 // Coopd. Martinez Jesus A. Madrid: Catedra, 2003. 519 p.
5. Preston Paul. Juan Carlos. Steering Spain Dictatorship to Democracy. New York-London: W.W.Norton& Compani, 2004. 614 p.
6. Borrás Betriu Rafael. Los últimos Borbones. De Don Alfonso XIII al Príncipe Felipe. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, S.A., 1999. 490 p.
7. Іваницька О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 600 с.
8. Хенкин С.М. Хуан Карлос I: политический портрет. М.:РАН ИНИОН, 2003. 92 с.
9. Хосе Луис де Вилальонга. Король. Беседы с королем Испании доном Хуаном Карлосом I. М.: Диопринт, 2003. 304 с.
10. Powell T. Charles. Juan Carlos. Un Rey para la Democracia. Barcelona: Planeta, 1995. 430 p.
11. Испанские короли /Под ред. Бернекера В.Л., Карлоса Кальядо Сейделя и Пауля Хозера. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998, 510 с.
12. Пожарская С.П. Бурбоны в Испании. Новая и новейшая история. Москва. 1993. №1. с.153-170.
13. Peñafiel Jaime. Juan Carlos y Sofia. Retrato de un matrimonio. Madrid: La Esfera de los Libros, S.L., 2008. 256 p.
14. Garcia Abad Jose- La Soledad del Rey. Madrid: La Esfera de los Libros, S.L., 2004. 490 p.

15. Quintans Rebeca. Juan Carlos I. La biografía sin silencios. – Argentina/ España/ Mexico: AKAL, 2016. 735 p.
16. Іваницька О.П. Хуан Карлос I: шлях до корони: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 360 с.
17. Годлевська В.Ю. Реставрація монархії як фактору консолідації та стабільності іспанського суспільства в період постфранкізму (1975-1982 рр.) Наукові зваиски Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип.4. 2002. с. 208-2011.
18. Матлай Л.С. Його Величність король Іспанії Хуан Карлос I: унікальність поновлення європейської монархії у ХХ столітті. Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. ХХІХ. 2010. с. 362-366.
19. Sabin Rodriguez Jose Manuel. La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos. Madrid: AKAL, 1997. 449 p.
20. Гарсія Хосе. Испания ХХ века. М.: Мысль, 1967. 486 с.
21. Давыдов В.М. Испания: траектория модернизации на исходе двадцатого века. М.: ИЛА РАН, 2006. 504 с.
22. Benito Alarcon Juan. Francisco Franco y su tiempo. Madrid: Ediciones fraile, S.A., 1983. 237 p.
23. Bennisar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
24. Equipo Cinco. Franco diferente. Diez perfiles historicas. Madrid Editorial Fenix S.L., 1996. 435 p.
25. Oneto Jose. 100 dias en la muerte de Francisco Franco. Madrid: El Pais, 1975. 268 p.
26. Pozuelo Escudero Vicente. Los ultimos 476 dias de Franco. Madrid: Imp. Foresa, 1980. 253 p.
27. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936-1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
28. Іваницька О.П. Альфонсо XIII – король парадоксів. Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. 231 с.
29. Іваницька О.П. Пізній франкізм: особливості та наслідки трансформації. Вісник Київського міжнародного університету. Серія: міжнародні відносини. Вип.4. 2005. с.89-98.
30. История Испании. В 2-х т. Москва: «Индрик», 2014. Т.2. От войны за испанское наследство до начала ХХІ века. 871 с.
31. Волкова Г.И. Политическая история Испании ХХ века. Москва: «Высшая школа», 2005. 191 с.

References:

1. Khantynhton S. (2003), Tretia volna. Demokratyzatsiya v kontse XX veka [The third wave. Democratization in the late twentieth century], Moskow, Russia.
2. Romaniuk O.I. (2017), «What are "defective democracies" and what are they?», Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, №2 (33), pp. 114-123.
3. Marin Jose Maria, Molinero Carme, Ysas Pere(2001), Historia politica de España 1939-2000, Madrid, Spaine.
4. Historia de España siglo XX. 1939-1996 (2003), Coopd. Martinez Jesus A., Madrid, Spaine.
5. Preston Paul. Juan Carlos (2004), Steering Spain Dictatorship to Democracy, New York-London, UK.
6. Borrás Betriu Rafael (1999), Los ultimos Borbones. De Don Alfonso XIII al Principe Felipe, Barcelona, Spaine.
7. Ivanytska O.P. (2017), Ispaniia u XX-XXI storichchiakh [Spain in the XX-XXI centuries] Vinnytsia, Ukraine.
8. Khenkyn S.M. 2003, Khuan Karlos I: polytycheskyi portret [Huan Carlos I: a political portrait], Moskow, Russia.
9. Khose Luys de Vylaloha (2003), Korol. Besedy s korolem Yspanyy donom Khuanom Karlosom, [King. Conversations with the King of Spain, Don Juan Carlos] Moskow, Russia.
10. Powell T. (1995), Charles. Juan Carlos. Un Rey para la Democracia [Rey for Democracy], Barcelona, Spaine.
11. Bernekera V.L Karlosa Kaliado Seidelia y Paulia Khozera. (1998), Yspanskye koroly [Spanish Kings] Rostov-na-Donu, Russia.
12. Pozharskaia S.P. (1993), «Bourbons in Spain. New and recent history», Novaia y noveishaia ystoriia, №1. pp.153-170
13. Peñafiel Jaime (2008), Juan Carlos y Sofia. Retrato de un matrimonio, Madrid, Spaine.
14. Garcia Abad Jose- La Soledad del Rey (2004), Madrid, Spaine.
15. Quintans Rebeca. Juan Carlos I. , (2016), La biografía sin silencios. – Argentina, España/ Mexico, Spaine.
16. Ivanytska O.P. (2019), Juan Carlos I: The Way to the Crown, Vinnytsia, Ukraine
17. Hodlevska V.Iu. (2002), «Restoration of the monarchy as a factor of consolidation and stability of Spanish society in the post-Franco period (1975-1982)», Naukovi zvaisky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, Vol.4, pp. 208-2011.
18. Matlai L.S. (2010), «His Majesty King Juan Carlos I of Spain: the uniqueness of the restoration of the European monarchy in the XX century», Naukovi zapysky istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vol XXIX, pp. 362-366.
19. Sabin Rodriguez Jose Manuel (1997), La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos, Madrid, Spaine.
20. Harsya Khose. Garcia Jose (1967), Spain of the XX century, Moskow, Russia.
21. Davыdov V.M. (2006), Spain: the trajectory of modernization at the end of the twentieth century, Moskow, Russia.
22. Benito Alarcon Juan (1983), Francisco Franco y su tiempo. Madrid, Spaine.
23. Bennisar Bartolome (1996), Franco, Madrid, Spaine.
24. Equipo Cinco (1996), Franco diferente. Diez perfiles historicas, Madrid, Spaine.

25. Oneto Jose (1975), 100 dias en la muerte de Francisco Franco, Madrid, Spaine.
26. Pozuelo Escudero Vicente (1980), Los ultimos 476 dias de Franco, Madrid, Spaine.
27. Fusi Juan Pablo (2001), Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936-1975, Madrid, Spaine.
28. Ivanytska O.P. (2006), Alfonso XIII – King of Paradoxes, Chernivtsi, Ukraine.
29. Ivanytska O.P. (2005), Piznii frankizm: osoblyvosti ta naslidky transformatsii [Late Francoism: features and consequences of transformation], Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu, Vol.4. pp.89-98.
30. Ystoryia Yspanyy (2014), Vol.2. Ot voiny za yspanskoe nasledstvo do nachala XXI veka [From the war for the Spanish heritage to the beginning of the XXI century], Moskow, Russian.
31. Volkova H.Y. (2005), Political history of twentieth century Spain, Moskow, Russia.

Ivanytska O. P. The Institution of Monarchy as Guarantor of Transition to Democracy in Spain

The article dwells on the role, place and significance of the institution of monarchy represented by the king Juan Carlos I in the transition of Spanish society from almost 40 years of authoritarian dictatorship of F.Franco to a democratic constitutional monarchy. The emphasis is placed on the fact that the model of Spanish transition to democracy is considered to be paradigmatic, and it has been tried and tested in a number of countries. The political, socio-economic, legal and regional prerequisites of the peaceful dismantlement of francoism have been studied. A particular focus has been put on the development of the personality of the Spanish monarch, Juan Carlos I, as a liberal, driving force and guarantor of democratic reforms, on his ability to select and keep within his orbit politicians and intellectuals, advocates for democratic change, and communicate with different sectors of the Spanish politics; on his political instinct, determination, consistency, responsibility and courage. The use of extensive factual material from the most recent Spanish sources justified the conclusion that the institution of monarchy restored in Spain in 1976 proved to be crucial for reconciliation of differently vectored political groups and parties, including communists and socialists. This was accomplished through negotiations and the signing of the pact of national unity (the Moncloa Pacts). The king acted as the initiator and guarantor of irreversible, peaceful and legal transition of Spain to democracy. The article highlights the decisive and exceptional role of Juan Carlos I in keeping down the military coup attempted with a view to eliminating democratic changes and returning the country to authoritarian rule, which occurred in February 1981. It led to the appearance and spreading of the so-called Juancarism (i.e. respect and admiration for the figure of the Spanish monarch) in the Spanish society. The article traces the evolution of the institution of monarchy in Spain: from absolute and authoritarian to constitutional, parliamentary and democratic. It emphasizes the progressive role of monarchical system in the current context.

Keywords: *monarchy, transition to democracy, Juan Carlos I, francoism, “bunker”, military coup.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.4

УДК 061.2(=162.1)(438)(4-6ЄС)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>*Окуньовська Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4186-4246>*Неприцька Т. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІСЛЯ НАБУТТЯ ПОЛЬЩЕЮ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА У ЄС

У статті узагальнено періоди формування громадських організацій включаючи сучасний період. Проаналізовано діяльність організацій в період повноправного членства Польщі у Європейському Союзі на підставі співпраці з урядом та на основі показників кількості організацій, сфер їх діяльності. Визначено основні типи класифікацій, актуалізовано типологію за сферами їх діяльності з урахуванням євроінтеграційного вектору Польщі. Акцентовано увагу на територіальній та кількісній складовій функціонування громадських організацій..

Визначено основні проєвропейські організації, які діяли у контексті євроінтеграції Польщі та сприяли формуванню громадянського суспільства у Польщі і популяризації європейських ідей через залучення міжнародного фінансування..

З'ясовано особливості діяльності громадських організацій під час євроінтеграційного періоду, що була представлена співпрацею організацій з урядовою сферою та сферою бізнесу, що було відображено у розробці програм інформування, створенні стратегії і програми реалізації політики, спрямованої на розвиток громадянського суспільства.

З'ясовано, що зі вступом Польщі до Європейського Союзу у 2004 р. співпраця з Європейськими фондами тільки посилилась і була спрямована на реалізацію не лише європейських, а й соціальних проєктів згідно з прийнятими програмами Європейського Союзу в періоди 2007-2013 рр. та 2014-2020 рр.

Визначено, що під час повноправного членства Польщі у Європейському Союзі громадські організації продовжують розвиватися у межах європейського напрямку. На сучасному етапі розвитку громадських організацій Польщі, вони виконують роль не лише отримувача коштів від фондів ЄС, а й самі надають допомогу у питаннях європейської інтеграції.

Ключові слова: Європейська інтеграція, громадські організації, фонди, фінансування, процеси, стратегія.

Постановка проблеми. У зв'язку зі вступом Польщі до Європейського Союзу та внутрішніми трансформаціями ЄС, місце і роль громадських організацій у польському суспільстві зазнали змін. Це дістало відображення у появі нових сфер діяльності громадських організацій та у зміні системи фінансування. Така ситуація зумовила подальшу професіоналізацію організацій, включаючи використання кваліфікованого персоналу, здатного протистояти викликам змін, що відбувалися у всьому суспільстві. У період членства в Європейському Союзі та швидко зростаючого соціально-економічного розвитку, з'явилися нові проблеми, які мали суттєвий вплив на формування специфіки та масштабів діяльності громадських організацій. До них варто віднести наступні: розвиток інформаційних технологій та створення інформаційного суспільства, трансформаційні процеси Європейського Союзу, вирівнювання соціально-економічних відмінностей між польськими регіонами та регіонами інших країн Європейського Союзу – з використанням структурних фондів.

Мета: охарактеризувати процеси інституціоналізації польських ГО у контексті набуття Польщею повноправного членства.

Виклад основного матеріалу. Участь громадських організацій у політичних процесах після вступу до Європейського Союзу варто розглядати у контексті співпраці з іншими секторами.

Перші роки після вступу до ЄС (2005–2008 рр.) характеризувалися невисокою підтримкою в державній політиці по відношенню до усього «третього сектору». Можна констатувати

продовження політики попереднього періоду, однак, помітне зміцнення уряду в побудові партнерських відносин у форматі «державне управління – ГО». Однією з причин такого розвитку взаємовідносин стало прагнення партії Право і Справедливість до зміни структури держави.

Після приєднання влади в 2007 році до коаліції PO-PSL (Громадянська платформа – Польська селянська партія) було вирішено проводити програму «Громадянський ініціативний фонд». Тому було видано два акти: перший – Розпорядження Ради Міністрів (11 березня 2008 р.) на витрати в державному бюджеті у 2008 році зі спеціального резерву – «Фонду громадянських ініціатив» [8], другий – резолюція Ради Міністрів (4 листопада 2008 р.), яка ініціювала впровадження «Національної програми фонду громадських ініціатив з 2009–2013 рр.» [11].

Посилення потенціалу громадських організацій стало можливим завдяки Постанові Ради Міністрів (4 листопада 2008 р.) щодо «Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.» [11].

Діяльність громадських організацій після вступу Польщі до Європейського Союзу можна розглядати через співпрацю з іншими секторами суспільства: владою – місцевими органами, бізнесом, та окремо слід виділити сферу освіти.

За даними асоціації KLON/JAWOR від 2008 року, партнерство організацій з органами місцевого самоврядування розвивається у позитивному напрямку, оскільки 70% організацій заявляють, що вони регулярно контактують з місцевою та регіональною адміністрацією на регіональному та місцевому рівнях. В останні роки організації також збільшували своє фінансування з джерел місцевого самоврядування, що означає все більше соціальних внесків у здійснення суспільних завдань.

З 2003 по 2008 рр. кошти, передані від підрозділів самоврядування до організацій, зросли на дві третини (67%), з 1,6 млрд. злотих до більше 2,8 млрд. злотих. Близько 50,2% організацій звітували у своїх бюджетах про доходи від джерел місцевого самоврядування. 30% організацій підтримували зв'язок з державною адміністрацією, а її внесок у бюджет громадських організацій у 2007 році був досить значним – до 30%, тоді як у 2003 р. – лише 13% [2, с. 18].

Загалом, доходи від центральної адміністрації або європейських фондів у 2008 році становили майже половину (45%) усіх доходів «третього сектора», з яких 15 % – йшло на ГО. Це явище було досить негативним для організацій, оскільки вони ставали залежними від державних коштів. Проте завдяки зовнішньому фінансуванню зберігалась стабільність сектору.

Важливою складовою співпраці організацій та уряду є прийняття Радою Міністрів постанови щодо «Стратегії розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.» і резолюції про прийняття Національної програми «Фонду громадянських ініціатив на 2009–2013 рр.», представлений міністром праці та соціальної політики [9].

Реалізація Стратегії розвитку громадянського суспільства передбачала розширення участі громадян в суспільному житті, так як вона залежить від динаміки розвитку громадянських інститутів, в тому числі сильних громадських організацій. Стратегія фінансувалася за рахунок національних ресурсів (бюджетів державного та місцевих органів влади) і зарубіжних (ЄС та інші джерела). Стратегія повністю відповідає Стратегії національного розвитку Польщі (NDS) на 2007–2015 рр.

Оскільки Національна програма «Фонду громадянських ініціатив на 2009–2013 рр.» не в повній мірі відповідала вимогам Стратегії національного розвитку (внаслідок неврахування всіх громадських інститутів), вона була реорганізована. Натомість була створена Національна операційна програма – «Фонд громадянських ініціатив» (PO FIO) – це підтримка розвитку громадянського суспільства. Основне завдання даної програми полягає в тому, щоб розширити участь громадських організацій, церковних установ і релігійних організацій корисної діяльності в реалізації публічних завдань.

Фінансова підтримка громадських організацій в рамках Національної операційної програми – «Фонд громадянських ініціатив» (PO FIO) тісно пов'язана з тією роллю, яку вони відіграють у модернізації держави; вони мають сприяти розширенню участі в реалізації необхідних реформ та реалізації принципу належного врядування. Програма також повинна підвищити потенціал розвитку цих організацій, що може бути досягнуто лише шляхом фінансування тренінгів, консультацій.

Загалом, PO FIO слугувало як інструмент реалізації «Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.». Програма відповідає найважливішим стратегічним документам, а головне – доповнювала Операційну програму «Людський капітал» на 2007–2013 рр. PO FIO стала продовженням державної програми, яка здійснювалась впродовж 2005–2007 рр. Та «Фонду громадянської ініціативи» з 2008 р. [10].

Наступним важливим документом, прийнятим польським урядом, що свідчить про співпрацю державного та громадського сектору, була «Національна програма підтримки розвитку громадянського

суспільства» (NPWRSO) представлена усім громадським організаціям у березні 2016 року. Цей документ був представлений уповноваженим урядом у сфері громадянського суспільства Войцехом Качмарчиком. Програма передбачала реалізацію до 2020 р., із перспективою до 2030 р. Для громадських організацій дана стратегія носила визначний характер. Оскільки даним документом регламентувалась діяльність громадських організацій, де громадянин є центром стратегії [5, 284].

Загалом, ГО у політичному житті польського суспільства виглядали як різнопланові анклав, які були підпорядковані урядовій стратегії. Проте така спрямована діяльність допомагала певному об'єднанню всього «третього сектору».

Варто зазначити, що на відмінну від 2000–2004 рр., ГО розвивали значні контакти з бізнесом. Протягом останніх декількох років сектор бізнесу почав визнавати важливість громадських організацій через їх досвід та корисність в соціальній сфері.

Завдяки пропаганді ідеї корпоративної соціальної відповідальності, сучасні компанії дедалі більше піклуються не тільки про свої власні інтереси, а й цікавляться питаннями екології та соціальних інтересів. Бізнес-сектор наближається до громадського сектору та налагоджує співпрацю шляхом фінансування соціальних ініціатив та впровадження волонтерських проектів.

У співпраці з сферою влади та бізнесу ГО здійснювали проектну діяльність. Контакти громадських організацій із науковим закладами, як і в попередні роки, здійснювалися через форми спільної реалізації дослідницьких проектів, освітніх грантів, прикладом яких є проекти, що проводяться персоналом IFiS PAN (Інститут філософії і соціології Польської Академії Наук) через ГО (наприклад, KŁON/JAWOR, Фондація Стефана Баторія, Фондація Роберта Шумана). Крім того, деякі ГО займалися програмами навчання впродовж всього життя: така діяльність проводилась у рамках програми «Леонардо да Вінчі», діяльність яких була спрямована, у першу чергу, на вдосконалення системи безперервного навчання, розробки та впровадження інноваційних рішень у цій галузі і про продовження освіти.

З 2005 р. було засновано eTwinning як основну акцію Програми електронного навчання Європейської Комісії, а з 2014 року тісно пов'язана з програмою Erasmus + – програмою Європейського Союзу, що підтримує ініціативи в галузі освіти, підготовки кадрів, молоді та спорту. Центральне відділення eTwinning очолює European Schoolnet, міжнародне партнерство підтримуване 31 міністром освіти, та працює у школах, об'єднуючи викладачів та учнів з усієї Європи для розвитку навчання. На національному рівні eTwinning підтримує 38 національних контактних центрів. Реалізація даного проекту була реалізована завдяки діяльності асоціації KŁON/JAWOR.

Послідовна спеціалізація у громадському секторі призвела до створення суб'єктів, які навмисне звузили свої цілі щодо надання високоякісних послуг. Прикладом можуть бути «Бюро громадянських консультацій», для якого виділяються спеціальні гранти (Фонд Стефана Баторія) або Асоціація «Школа лідерів», яка вже організувала сімнадцять випусків свого головного закладу – «Школи лідерів громадянського суспільства».

Польські ГО змінилися і в структурному відношенні, так, якщо станом на 1994–1995 рр. організації складались переважно з добровольців, у 2005 р. – 23,2 % добровольців, то на 2008 рік – лише 11, 8 %. Водночас, лише половина цих людей фактично активна, і кожен третій член жодним чином не брав участі в діяльності організації. Кожна друга організація скаржилась на брак людей, які хочуть працювати.

Говорячи про розмір громадського сектору, необхідно враховувати кілька чинників. Розмір цього сектору можна розглядати з точки зору кількості організацій, розмірів їх бюджетів, частки волонтерів. Кожен із цих факторів передає інформацію різного роду, що уможливує багатосторонній погляд на питання про участь громадських організацій у суспільно-політичному житті Польщі. Для логічного аналізу діяльності організацій після вступного періоду ми виокремили такі періоди:

- 1) 2005–2008 рр.: вибір такого етапу пов'язаний зі стабілізацією польського суспільства після вступу Польщі до ЄС.
- 2) 2009–2015 рр.: обумовлений реалізацією Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства.
- 3) 2016–2020 рр.: період нового типу співпраці з урядовою сферою та прийняттям «Національної програми підтримки розвитку громадянського суспільства» [7].

Впродовж періоду 2005–2008 рр. автором проаналізовано кількість організацій. Департаментом громадських ініціатив Міністерства праці та соціальної політики станом на 20 грудня 2007 року в реєстрі REGON зареєстровано таку кількість громадських організацій: 75281 асоціацій та 9041 фондів.

Дані, зібрані в системі REGON, свідчать про те, що ГО найчастіше приймали юридичну форму асоціацій, фондів. Наприкінці 2007 року в Національному судовому реєстрі було зареєстровано 72522 суб'єктів, що входили виключно до громадських організацій зі статусом благодійності, згідно з законом 2003 р.

Кількість громадських організацій, зареєстрованих у реєстрі REGON станом на 20 грудня 2007 р., у порівнянні з даними, доступними в цьому реєстрі наприкінці грудня 2006 р., 2005 р. та за квітень 2004 року свідчить про чітке збільшення кількості осіб у громадському секторі. У квітні 2004 року у громадському секторі задіявалося майже 109 тис. осіб. Протягом року їхня кількість зросла більш ніж на 6%, а у грудні 2005 року – становила більше 116000. У наступному році спостерігалось збільшення майже на 7%, а наприкінці 2006 року це число склало 123599. Проте наступного року це відбулося збільшення на 5% і на кінець 2007 року кількість задіяних у неурядових організаціях складала 129220 осіб [2, с. 4].

Збільшення кількості організацій 2005–2007 рр. автор пов'язує зі збільшенням фінансування та покращенням в цілому фінансового стану галузі. Так, доходи половини організацій у 2007 році склали понад 18 тисяч злотих, натомість за два роки до того вони не перевищували 10 тисяч злотих. У той же час стратифікація галузі поглиблюється. Менш багаті організації мають подібні статки до тих, що починали з 2005 року. У 2005 році 5% найбагатших організацій мали річні доходи, що перевищують 700000 злотих, в 2007 році цифра сягала 1,3 мільйона злотих. Цей факт свідчить про позитивні зрушення у сфері фінансування.

Загалом, упродовж 2003–2008 рр. сума фінансування для громадських організацій збільшилася приблизно на 70%, а у 2008 році більш ніж половина організацій отримала до своїх бюджетів підтримку з боку місцевого самоврядування. Із даних, опублікованих 10 листопада 2009 р. Міністерством фінансів Польщі, випливає, що у 2008 р. поляки перерахували громадським організаціям рекордну суму – 380 млн злотих. Ці кошти отримали понад 6 тис. організацій.

Період 2009–2015 рр. характеризуються поглибленням всього «третього сектору». Так станом на 1 вересня 2009 року в реєстрі REGON зареєстровано: 64,5 тис асоціацій, 10,1 тис фондів; станом на 2010 р. – 12 тис. фондів, 71 тис. асоціацій [3]; 2011 р. – 11 тис. фондів, 72 тис. асоціацій; 2012 р. – 12 тис фондів, 62 тис. асоціацій [4]; 2014 р. – 17 тис. фондів, 86 тис. асоціацій [1].

Загалом у порівнянні з 2007 р. та попередніми роками, можна констатувати, що кількість новостворених організацій зменшується в період між 2003 та 2005 рр.: в середньому близько на 4000 асоціацій та приблизно 900 фондів щорічно. Такий спад активності автор пов'язує із завершальним періодом євроінтеграції Польщі та набуттям повноправного членства у 2004 р. У цей період організації уже не виконували інформаційну та освітню функцію, а завершували проекти попередніх років. З 2004 р. організації створювалися уже не з метою популяризації знань по ЄС, а з метою контролю дотримання прав і свобод, притаманних ЄС. Тому, на відміну від попереднього періоду і доступного періоду, змінились і сфери діяльності сектору.

Найбільше в Польщі на 2009–2015 рр. громадських організацій, що працюють у сферах спорту та хобі – це основна сфера діяльності, яку зазначає більшість організацій. Друга за кількістю група організацій зосереджує свою діяльність на культурі та мистецтві, загалом на 4-5 % змінюється сфера освіти та виховання. У Польщі відносно мало до 2004 р. було організацій соціальних послуг, проте і на даний період їх кількість сильно змінюється. Стабільно діє кількість організацій у напрямку екології.

Як і в попередні роки, організації найчастіше звертаються до своїх партнерів: ними виступають місцеві муніципальні відділи (85%), місцева громада (85%), інші організації (81%), а також місцеві ЗМІ (76%). Так, важливу роль партнерів відіграють європейські фонди. У 2012 р. 27 % громадських організацій подавали заявки на отримання фінансування з європейських фондів, 22% – у ролі заявника, а 5% – як партнер. Така зміна відносин з організаціями ЄС свідчить про визнання громадських організацій Польщі за повноправного члена ЄС. Проте показником участі є співвідношення кількості субсидій, виділених фондами ЄС, до кількості отриманих заявок.

Станом на 2007 р. субсидії призначалися тим, чий дохід не перевищував 1 млн. злотих. А уже у 2011 р. було надано 10 % субсидій організаціям, чий дохід коливається від 100 тис до 1 млн. злотих, та 10 до 100 тис. – 20% субсидій. Найчастіше заявки на отримання коштів ЄС були подані організаціями, зосередженими на місцевому розвитку в соціальному та економічному вимірі [4, с. 123].

Вищерозглянуті ознаки діяльності громадських організацій були реакцією на «Стратегію підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009-2015 рр.» Тобто, усі сфери діяльності організацій були повністю спрямовані на польське суспільство, проте фінансування від уряду було лише часткою капіталу організацій.

Період 2016–2020 рр. невід’ємно пов’язаний із «Національною програмою підтримки розвитку громадянського суспільства» (з перспективою на 2030 р.) Це час нового типу співпраці з урядовою сферою, що характеризується обмеженням діяльності громадських організацій та зменшенням фінансування від уряду.

Організації даного періоду мають ще одну особливість – це моніторинг правових актів та лобіювання інтересів громадян у сеймі. Громадськими організаціями були створені так звана «Громадська демократична обсерваторія», яка мала на меті перевірку правомірності змін громадянських прав у законодавчих актах польського сейму. Ще з 2006 р. Фонд Стефана Баторія здійснив моніторинг законотворчості на предмет прозорості. У 2009 році Фонд заснував громадську організацію – «Законодавчий форум», який об’єднує юристів, експертів, науковців, зареєстрованих лобістів та представників громадських організацій.

Один з висновків моніторингу законотворчого процесу в період з 16 листопада 2015 року до 15 лютого 2016 року, говорить наступне: «Більшість (77%) із 43 законів, які Сейм отримувал останнім часом, не були проектами уряду, але були внесені депутатами від партії, яка створила уряд. Форум також відзначив наступне: домінуюча особливість у спостережуваному періоді – законотворчий процес став поспіхом. Проте консультація перед поданням закону була рішуче обмеженою для громадських організацій. Прийом громадянських організацій та інших зацікавлених осіб до участі у засіданнях парламентських комітетів та підкомітетів не має так само значення» [6].

Висновки. Таким чином, новий період в історії розвитку громадських організацій характеризується активністю у сфері державної влади та включеністю в політичні процеси. Проте такої діяльності, на нашу думку, є замало. Враховуючи політичну ситуацію у Польщі та процеси все більшої інтеграції, ми вважаємо, що організації повинні:

- створити платформу діяльності громадських організацій в залежності від сфер впливу організацій;
- проводити демократичні та громадські відкриті діалоги для ставлення свого сектору у суспільстві на рівень із іншими секторами;
- проекти громадських організацій повинні бути спрямовані на роботу з суспільством стосовно його готовності до нового типу правління, побудованого на задіянні «третього сектору».

Бібліографічний список:

1. Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań. Stowarzyszenie Klon/Jawor. Warszawa, 2016. 176 s.
2. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008. Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa, 2008. 138 s. URL: <http://www.ngo.pl/files/civicipedia.pl/public/badania2008.indd.pdf> (дата звернення 10.04.2021).
3. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2010., Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa, 2011. 85 s. URL: http://fakty.ngo.pl/files/civicipedia.pl/public/raporty/podstawowefakty_2010.pdf (дата звернення 10.04.2021).
4. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2012. Stowarzyszenie KLON/JAWOR. Warszawa, 2013. 231 s. URL: http://www.ngo.pl/PodstawoweFakty_2012_raport/eblook/content/PodstawoweFaktyNGO_2012_KlonJawor_raport.pdf (дата звернення 10.04.2021).
5. Narodowa Programa Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NPWRSO). URL: <https://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov> (дата звернення 5.04.2021).
6. Odpowiedzialne Państwo Fundacja Batorego. URL: http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji (дата звернення 17.04.2021).
7. Okuniovskaya Y. The “third” sector of Poland: key principles of functioning//Evropský politický a právní diskurz. Svazek 4.3.vydání. 2017. S.137-142.
8. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 marca 2008 r. w sprawie dokonywania wydatków budżetu państwa w 2008 r. pochodzących ze środków z rezerwy celowej. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2008/s/49> (дата звернення 23.05.2021).
9. Strategia wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2009-2015. URL: <https://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/ozytek/SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення 13. 06.2021).
10. Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego . Rząd przyjmuje ważne uchwały. URL: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/414040> (дата звернення 13. 05.2021).
11. Uchwały nr 240/2008 Rady Ministrów z dnia 4 listopada 2008 r. URL: <https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/pozytek/Uchwala%20SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення 27. 05.2021).

References:

1. Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań. Stowarzyszenie Klon/Jawor. Warszawa, 2016. 176 s.
2. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008. Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa, 2008. 138 s. URL: <http://www.ngo.pl/files/civicipedia.pl/public/badania2008.indd.pdf> (дата звернення 10.04.2021).
3. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2010., Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa, 2011. 85 s. URL: http://fakty.ngo.pl/files/civicipedia.pl/public/raporty/podstawowefakty_2010.pdf (дата звернення 10.04.2021).
4. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2012. Stowarzyszenie KLON/JAWOR, Warszawa, 2013. 231 s. URL: http://www.ngo.pl/PodstawoweFakty_2012_raport/eb00k/content/PodstawoweFaktyNGO_2012_KlonJawor_raport.pdf (дата звернення 10.04.2021).
5. Narodowa Programa Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NPWRSO). URL: <https://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov> (дата звернення 5.04.2021).
6. Odpowiedzialne Państwo Fundacja Batorego. URL: http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji (дата звернення 17.04.2021).
7. Okuniovska Y. The “third” sector of Poland: key principles of functioning//Evropsky politicky a pravni diskurz.Svazek 4.3.vydani. 2017. S.137-142.
8. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 marca 2008 r. w sprawie dokonywania wydatków budżetu państwa w 2008 r. pochodzących ze środków z rezerwy celowej. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2008/s/49> (дата звернення 23.05.2021).
9. Strategia wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2009-2015. URL: <https://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/ozytek/SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення 13. 06.2021).
10. Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Rząd przyjmuje ważne uchwały. URL: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/414040> (дата звернення 13. 05.2021).
11. Uchwały nr 240/2008 Rady Ministrów z dnia 4 listopada 2008 r. URL: <https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/pozytek/Uchwala%20SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення 27. 05.2021).

Okunovska J. V., Neprytska T. I. Activity of Polish NGOs after Poland Gained Full Membership in the EU

The article generalizes the periods of formation of NGOs, including the modern period. It analyses the activity of NGOs during the period of full membership of Poland in the European Union on the basis of cooperation with the government as well as of the number of organizations, fields of their activity. The article determines the main types of classification, actualizes the typology by fields of activity taking into consideration the Euro-integrational vector of Poland. Attention is focused on the territorial and quantitative components of NGO functioning.

The article determines the main pro-European organizations, which operated in the context European integration of Poland and facilitated the formation of civil society in Poland and the popularization of European ideas through the attraction of international financing.

The study defined the peculiarities of NGO functioning during the period European integration, that were represented by the cooperation of NGOs with the governmental and the business, which was reflected in the development of awareness raising programs, creation of the strategy and the program for implementation of a policy aimed at civil society development.

The authors conclude that after Poland gained full membership in the European Union in 2004, the cooperation with European funds strengthened and, according to the adopted Programs of the European Union for 2007-2013 and 2014-2020, was aimed at the implementation of not only European, but also social projects.

It has been determined that during the period of Poland's full membership in the European Union, NGOs continue to develop within the European vector. At the current stage of development of Polish NGOs, they do not only perform the function of grant receiver from the EU funds, but also provide support in the issues related to European integration.

Keywords: *European integration, NGOs, funds, financing, processes, strategy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.5

УДК 316.422

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>*Примуш М. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3380-7850>*Кривошеїн В. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

СОЦІОІНЖЕНЕРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Сучасні суспільні процеси супроводжуються поглибленням соціальних проблем, дисфункціональністю управлінської системи на мікро-, макро- та мезорівнях, спонукають наукове співтовариство більш оперативно і комплексно реагувати на суспільні виклики. Ці обставини потребують застосування інструментів соціальної інженерії до розв'язання актуальних соціальних проблем.

Метою статті є розкриття соціоінженерного потенціалу соціології соціальних проблем як спеціальної соціологічної теорії.

Доведено, що в своїй прикладній інтенції соціологія соціальних проблем збігається з предметною сферою соціальної інженерії, яку розглядають як вид, напрям діяльності, основним призначенням якої є регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами, розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва тощо на базі застосування результатів і рекомендацій соціологічних досліджень, вироблення соціальних проектів, соціальних технологій. Визначено, що в рамках соціологічного аналізу сформувалося дві парадигми дослідження соціальних проблем: об'єктивістська (ґрунтується на ідеях позитивізму і функціоналізму) та суб'єктивістська або інтерпретативна (ґрунтується на символічному інтераціоналізмі і конструкціонізмі), проте на сучасному етапі розвитку соціології соціальних проблем ці підходи втратили своє значення. Тому сьогодні формується новий підхід до розгляду соціальних проблем, який ґрунтується на постулатах нової соціальності, враховуючи «постсоціальні» трансформації. З'ясовано, що при розв'язанні актуальних соціальних проблем доцільно використовувати весь арсенал інструментів соціальної інженерії, осмислених з теоретико-методологічних позицій соціології соціальних проблем.

Зазначається, що перспективним напрямком визначення соціоінженерного потенціалу соціології соціальних проблем є адаптація положень соціологічних теорій соціальних проблем до змін, які відбуваються під впливом трансформації моделі сучасного суспільства – від індустріального суспільства через перехідну форму суспільства ризику до постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Ключові слова: *соціальна інженерія, соціальна проблема, соціологія соціальних проблем, парадигма дослідження соціальних проблем, новий тип соціальності.*

Постановка проблеми. Сучасні суспільні процеси супроводжуються поглибленням соціальних проблем, дисфункціональністю управлінської системи на мікро-, макро- та мезорівнях, спонукають наукове співтовариство більш оперативно і комплексно реагувати на суспільні виклики. І дотепер у соціології точаться дискусії про роль соціолога у процесах вивчення і перетворення дійсності. Ким повинен виступати соціолог – бути нейтральним дослідником, соціальним інженером – перетворювачем соціальної реальності, активістом – учасником соціальних змін? Найбільш гостро це питання постає при зверненні науки до соціальних проблем, оскільки здатність соціології діагностувати, пояснювати і пропонувати рішення соціальних проблем є маркером її суспільної корисності як науки і практики. Активна роль соціолога проявляється саме по відношенню до соціальних проблем. Активістська соціологія Алена Турена запропонувала метод соціологічної інтервенції, що має на увазі подвійну роль соціолога – одночасно і дослідника, і учасника-перетворювача соціальних процесів і громадських рухів. Концепція публічної соціології Майкла Буравого долучає соціологів у діалог з групами громадськості.

Незважаючи на те, що соціальні проблеми є одним із перших і традиційних предметів соціологічної науки, і сьогодні спостерігається розмитість і суперечливість теоретичних підстав їх вивчення і аналізу. У цьому ракурсі головним питанням є таке: чи можуть соціальні проблеми становити особливий предмет соціологічного дослідження? З'ясувати це питання, на нашу думку, можливо через співвідношення предметних полів соціології соціальних проблем і соціальної інженерії.

Мета статті – розкрити соціоінженерний потенціал соціології соціальних проблем як спеціальної соціологічної теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Серед вітчизняних фахівців питання соціоінженерної діяльності в контексті розв'язання різноманітних соціальних проблем розглядали І. Бондаренко [1], Є. Дергачов [2], А. Мельниченко [3], А. Никифоренко [4], Г. Почепцов [6], В. Різун [7], Є. Суїменко [8], К. Телегіна [9], О. Холод [10], А. Ячний [11] та ін.

Враховуючи прикладну спрямованість соціоінженерної сфери, перспективним є виявлення взаємообумовленості соціології соціальних проблем як спеціальної соціологічної теорії та соціоінженерної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розрізі емпіричної соціології розробка і популяризація соціальної інженерії як специфічної галузі знання і прикладної діяльності з проектування і зміни соціальних систем вперше була зроблена Карлом Поппером, хоча, за його ж твердженням, цей термін вперше був уведений у науковий обіг Роско Паундом у 1922 р. у праці «Вступ до філософії права», а ще до нього цей термін вживали британські «соціальні реформатори» Сідней і Беатріс Веббі. Проте саме К. Попперу належить розробка фундаментальної концепції, опис методології та популяризація ідеї соціальної інженерії. Він дає таке визначення: соціальна інженерія (social engineering) – це сукупність підходів у прикладних соціальних науках, які зорієнтовані на: зміну поведінки й установок людей; на вирішення соціальних проблем, на адаптацію соціальних інститутів до умов, що змінюються; на збереження соціальної активності (але в жодному разі – не соціального активізму) (див.: [5]).

Як науково усталений термін соціальна інженерія з'являється в американській соціології в середині 1960-х років і використовується переважно для позначення особливої діяльності, орієнтованої на цілеспрямовану зміну і регулювання різних організаційних структур (соціальних інститутів, формальних організацій та ін.).

Сьогодні соціальну інженерію прийнято визначати як сукупність підходів прикладної соціології, орієнтованої на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що обумовлюють людську поведінку і забезпечують контроль за нею, з одного боку, і як діяльність з проектування, конструювання, створення і зміни організаційних структур і соціальних інститутів або як комплекс прикладних методів соціології та інших соціальних дисциплін, що складають інструментарій такої діяльності, з іншого боку. Український соціолог Євгеній Суїменко зазначає, що соціальна інженерія є відносно молодого наукою, яка претендує на сукупність тих специфічних знань, які направляють, впорядковують та оптимізують процес створення, модернізації та відтворення нових (штучних) соціальних реальностей. На його думку соціальна інженерія певним чином добуває соціологічну науку, завершує її на фазі перетворення наукових знань на моделі, проекти та конструкції соціальних інститутів, цінностей, норм, алгоритмів діяльності, відносин, поведінки [8, с. 83-84]. Андрій Ячний наголошує на тому, що соціальна інженерія – це не тільки практика змін соціальних систем, але, перш за все, теорія цих змін, теорія розробки інструментарію (соціальних технологій), теорія їх впровадження і реалізації для здійснення оптимізації соціальних систем, які передбачають зміну (або виникнення) відповідних соціальних відносин як стійких (самовідтворюваних) форм взаємодії всіма соціальними суб'єктами, а не тільки як результат адміністрування з боку суб'єктів управління [11, с. 234].

Прийнято розрізняти соціальну інженерію ідей і проблем. У першому випадку мова йде про реалізацію кінцевого рішення – оформленої ідеї, покликаної допомогти в подоланні певних проблем. Питання про цілі і якість самої ідеї залишається за рамками діяльності соціального інженера, зосереджуючи свою увагу на конкретних дієвих засобах реалізації задуманого. Така інженерія покликана створити об'єкт інструментального характеру з заданими параметрами. У другому випадку мова йде про інженерний пошук рішення, яке дозволяє задовільним чином подолати певну проблему або клас проблем у конкретній ситуації. Тут кінцевий результат спочатку невідомий або визначений лише в найзагальніших категоріях, а його реалізація вимагатиме множини уточнень і перероблень у процесі роботи.

Зрозуміло, ці підходи в соціальній інженерії не є взаємовиключними, вони мають різні сфери застосування, вимагають різні засоби реалізації, однак здатні якісно взаємно доповнювати один одного, уявляючи собою різні рівні вирішення інженерних завдань. Пошук рішення проблем повинен гнучко спиратися на пробні рішення і їх коригування, що, по суті, являє собою інженерію послідовного ряду ідей, що «еволюціонують». Тільки органічне поєднання цих підходів дозволить досягнути стійкої успішності результатів.

У контексті соціальної інженерії проблем її головна мета полягає в усуненні соціальних проблем, трансформація і формування нових соціальних реальностей, адаптація соціальних інститутів і соціальних груп до умов соціальних трансформацій, впровадження соціальних інновацій. Ще Карл Поппер писав, що професійна діяльність соціальних інженерів повинна бути орієнтована в першу чергу на вирішення конкретних соціальних проблем. У роботі «Припущення і спростування» він так формулює професійне кредо соціального інженера: «Краще працюй над викоріненням конкретних зол, ніж над здійсненням абстрактних благ. Не став собі за мету домогтися щастя політичними засобами. Усувай краще конкретні недоліки. Або, кажучи більш практичною мовою: борись за знищення злиднів прямими засобами – наприклад, шляхом забезпечення кожному мінімального доходу. Або борись з епідеміями і хворобами за допомогою побудови лікарень і медичних шкіл. Борись з неписьменністю, як борешся зі злочинністю. Але роби це все прямими засобами. Обери зло, яке ти вважаєш найбільш небезпечним для суспільства, де ти живеш, і намагайся терпляче переконати людей у тому, що від нього можна позбутися» [14, р. 361].

Отже, соціальна інженерія проблем безпосередньо пов'язана з предметним полем соціології соціальних проблем, початок виокремлення якої спостерігається в другій половині XIX ст., коли в науковому лексиконі з'явився термін «соціальна проблема».

На перетині XIX-XX ст. словосполучення «соціальна проблема» використовується лише для позначення нерівності. І це не дивно, оскільки кінець XIX ст. в Західній Європі характеризується масштабною диференціацією і розшаруванням суспільства – саме ці процеси привернули на себе увагу представників соціологічної науки. До цього для позначення явищ, що хвилювало суспільство, використовувалося інше поняття – «соціальне питання». У такому ракурсі соціальними проблемами зацікавилися представники соціальної економіки – досліджуючи умови праці робітників, вони проводили численні соціальні обстеження, за результатами яких з'являлися докладні описи (в тому числі і статистичні) досліджуваних явищ, багато з яких служили підставою розробки та впровадження соціальної політики. Замовниками таких обстежень виступали органи державної і муніципальної влади, страхові компанії, а також різноманітні громадські утворення. Так, у Німеччині соціальні обстеження проводилися «Союзом за соціальну політику», у Великобританії – «Рухом за соціальні обстеження». Це дало змогу в подальшому окреслити перші контури предметного поля соціології соціальних проблем.

Отже, початкові соціологічні трактування розглядали соціальні проблеми як патологію, хворобу суспільства, що вимагає постановки соціального діагнозу і лікування з боку соціологів-професіоналів і соціальних реформаторів. Поява категорії «соціальна проблема» в поле науки стало результатом формування особливого типу мислення (соціологічної уяви), спрямованого на виявлення соціальної обумовленості явищ і процесів. Починаючи з другої половини XIX ст., предметом інтересу статистичних обстежень виступали такі соціальні питання, як становище робітничого класу, бідність, нерівність, різні хвороби і девіації (алкоголізм, злидні, злочинність, проституція та ін.), Зумовлені руйнуванням традиційних соціальних структур, зростанням міст і індустріалізацією.

Незважаючи на те, що перші емпіричні дослідження соціальних проблем з'явилися в Європі, інституціоналізація соціології соціальних проблем як спеціальної соціологічної теорії відбувається в США. Саме в США, де домінувала прагматична культура, соціологія як наука виникла, перш за все, як соціологія соціальних проблем, що характеризується ліберальною критикою, а також прагненням не до кардинальних змін суспільства, а до поліпшення окремих його аспектів, до соціального реформування. Заснована в 1865 р. Американська асоціація соціальної науки мала на меті підготовку соціальних реформ на основі попереднього наукового вивчення соціальних проблем. Завданням Національної громадянської федерації, створеної в США в 1890 р., було об'єднати сили суспільства для вирішення різних соціальних проблем. Американське соціологічне товариство, засноване в 1905 р. групою представників Університету Джона Хопкінса, ставило за мету своєї діяльності надання наукового обґрунтування проведення соціальних реформ і вирішення соціальних проблем з опорою на результати соціологічних досліджень.

У міжвоєнний період і в перші десятиліття після закінчення Другої світової війни центр дослідження соціальних проблем перемістився до Чиказького університету. Представники Чиказької школи плідно взаємодіяли з органами державної і муніципальної влади у виробленні реформ і реалізації соціальної політики. У цей період з'явилися перші власне соціологічні концепції соціальних проблем – концепція соціальної дезорганізації Вільяма Томаса і Флоріана Знанецького, функціоналістські інтерпретації соціальних проблем Роберта Мертона і Роберта Нісбета. До середини ХХ ст. накопичений американськими вченими досвід дослідження і аналізу соціальних проблем стимулював появу нової соціологічної галузі – соціології соціальних проблем. Цьому сприяла дискусія щодо активної ролі соціолога в суспільних перетвореннях, пік якої припадає на 50-і роки ХХ ст. У наслідок цього в 1951 р. утворилося Товариство з вивчення соціальних проблем, яке сповідувало ідею активної ролі соціологів у процесах соціальних змін. Під егідою цього суспільного утворення з 1953 р. видається щоквартальний журнал «Соціальні проблеми», регулярно випускаються підручники і монографії із серії «Соціальні проблеми».

Отже, в рамках соціологічного аналізу сформувався дві парадигми дослідження соціальних проблем: об'єктивістська (ґрунтується на ідеях позитивізму і функціоналізму) та суб'єктивістська або інтерпретативна (ґрунтується на символічному інтеракціонізмі і конструкціонізмі).

Об'єктивістський підхід трактує соціальні проблеми як об'єктивні умови в структурі суспільства незалежно від того, усвідомлюються ці умови як проблема індивідами, яких вони стосується, чи ні. Об'єктивісти акцентували увагу на тому, «що», тобто «які» умови соціального життя викликають появу соціальних проблем, і витлумачували їх як стан дисфункції, патології, дезорганізації або відхилення. Р. Мертон і Р. Нісбет розглядали соціальні проблеми як поведінку індивідів або груп, що відхиляється від соціальної норми і надає руйнівний вплив на соціальну систему [13, р. 24].

Суб'єктивістський підхід фокусував свою увагу на тому, «хто» і «як» ідентифікує якусь соціальну ситуацію як соціальну проблему. Р. Фуллер і Р. Майєрс виходили з посилки, що об'єктивна умова необхідна, але не достатня для визначення соціальної проблеми. На їхню думку, соціальна проблема – це те, що є таким з точки зору самих людей: якщо ті чи інші умови людьми не визначаються як проблемні, то соціальних проблем для них не існує. Р. Фуллер і Р. Майєрс виділили структуру соціальної проблеми, включивши до неї об'єктивну умову і суб'єктивне визначення, розглянули етапи існування (генезис) соціальної проблеми як такої в суспільстві. Г. Блумер розглядав соціальні проблеми як результат процесу колективного визначення ситуації, М. Спектор і Дж. Кітсьюз вважали об'єктивні умови іррелевантними і виходили з тези, що соціальні проблеми «конструюються» зацікавленими агентами. Д. Полач фокусує свою увагу на вивченні висування вимог щодо зміни тих чи інших умов.

Сьогодні і традиційний (об'єктивістський) погляд на соціальну проблему як сукупність об'єктивних обставин, і інтерпретативний (суб'єктивістський) погляд на соціальну проблему як риторичну діяльність по визначенню соціальних проблем і залучення до них уваги, вичерпали себе. Карін Кнорр-Цетіна, розмірковуючи про новий тип соціальності, про «постсоціальні» трансформації, зауважує, що «відбувається скорочення соціальності в усіх сенсах» і посилення значущості індивідуалізації, в результаті якої «саме індивіди, а не держава, будуть дедалі більшою мірою розглядатися як відповідальні за добробут та соціальний захист особистості» [12, р. 4-5]. Соціальні проблеми, по суті, є спробою побачити за індивідуальними ситуаціями загальні соціальні підстави, що їх визначають. Згідно з міркуваннями К. Кнорр-Цетіни, «зараз ці колективні підстави шукаються в схожості генетичної структури окремих, не пов'язаних соціально, членів популяції» [12, р. 6]. Крім того, соціальні структури змінюються і втрачають свій вплив на індивідуальну життя людей, змінюється характер соціальності, яка приймає нові незвичайні форми. Так, наприкінці ХІХ ст. індивідуальні проблеми людей стали розглядатися як соціальні, тобто як структурно обумовлені, а сьогодні виникає зворотна тенденція – схильність інтерпретувати соціальні проблеми як індивідуальні.

У визначенні предметного поля соціології соціальних проблем на сучасному етапі її розвитку перспективним, на нашу думку, є її симбіоз із соціальною інженерією, яка вимагає створення «рецептів» організації ефективного управління. Соціальна інженерія, яка уособлює собою перетворюючу функцію соціології, дає можливість методологічно і методично забезпечити вплив на соціальний об'єкт з метою його модернізації або повного оновлення. Ця сфера соціологічної діяльності володіє спеціальними засобами і методами, які дозволяють активно сприяти вирішенню актуальних проблем суспільного життя. Власне, соціоінженерна функція соціології полягає в створенні і передачі суб'єктам діяльності засобів і методів вироблення науково обґрунтованих

управлінських рішень і оцінки їх можливих наслідків, а також засобів організації перетворювальної практики соціальних суб'єктів, що різко посилює продуктивний характер соціології в цілому.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, у своїй прикладній інтенції соціологія соціальних проблем збігається з предметною сферою соціальної інженерії, яку розглядають як вид, напрям діяльності, основним призначенням якої є регулювання соціальних відносин між різними соціальними групами, розв'язання соціальних проблем, забезпечення ефективного впровадження соціальних резервів виробництва тощо на базі застосування результатів і рекомендацій соціологічних досліджень, вироблення соціальних проектів, соціальних технологій.

При розв'язанні актуальних соціальних проблем доцільно використовувати весь арсенал інструментів соціальної інженерії, осмислених з теоретико-методологічних позиції соціології соціальних проблем. У перспективі корисним було б адаптувати положення соціологічних теорій соціальних проблем до змін, які відбуваються під впливом трансформації моделі сучасного суспільства – від індустріального суспільства через перехідну форму суспільства ризику до постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Бібліографічний список:

1. Бондаренко І. С. Теорія соціоінженерного розвитку в контексті аналізу комунікаційних технологій. *Держава та регіони. Сер.: Соціальні комунікації*. 2017. № 2 (30). С. 9-14.
2. Дергачов Є. В. Правове регулювання діяльності окремих категорій соціальних інженерів та їхній правовий статус. *Публічне управління та адміністрування*. 2015. № 1. С. 60-68.
3. Мельниченко А. А. Соціальна інженерія як фактор забезпечення стійкого розвитку соціальних систем. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 1. С. 73-78.
4. Никифорова А. Р., Никифорова Н. О. Соціальна інженерія як напрям у пострадянській соціології: проблеми становлення і розвитку. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2009. С. 95-99.
5. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. Т. 1. / пер. з англ. О. Коваленка. К.: Основи, 1994. 444 с.
6. Почепцов Г. Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей. К.: Альтерпрес, 2010. 254 с.
7. Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії). *Комунікація*. 2012. № 2. С. 8-18.
8. Суименко Е. И. Социальная инженерия: к вопросу в научном статусе. *Соціологічна наука і освіта в Україні*. 2000. Вип. 1. С. 82-97.
9. Телегіна К. А. Електоральна соціологія як особлива соціоінженерна діяльність: функції та дослідницькі методи. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 24-32.
10. Холод О. М. Соціально-комунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій. *Світ соціальних комунікацій*. 2012. Т. 8. С. 7-12.
11. Ячний А. М. Епістемологія соціальної інженерії. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Соціологія*. 2010. № 3. С. 233-239.
12. Knorr Cetina K. Sociality with Objects. Social Relations in Postsocial Knowledge Societies. *Theory, Culture and Society*. 1997. Vol. 14, № 4. November. P. 1-30.
13. Merton R. K., Nisbet R. A. Contemporary Social Problems. 2nd edition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1966. xiii, 847 p.
14. Popper K. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. London: Routledge, 1963. 412 p.

References:

1. Bondarenko I. S. Teoriia sotsioinzhenernoho rozvytku v konteksti analizu komunikatsiinykh tekhnolohii. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii*. 2017. № 2 (30). S. 9-14.
2. Derhachov Ye. V. Pravove rehuliuвання diialnosti okremykh katehorii sotsialnykh inzheneriv ta yikhonii pravovyi status. *Publichne upravlinnia ta administruvannia*. 2015. № 1. S. 60-68.
3. Melnychenko A. A. Sotsialna inzheneriia yak faktor zabezpechennia stiikoho rozvytku sotsialnykh system. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2012. № 1. S. 73-78.
4. Nykyforenko A. R., Nykyforenko N. O. Sotsialna inzheneriia yak napriam u postradianskii sotsiolohii: problemy stanovlennia i rozvytku. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*. 2009. S. 95-99.
5. Popper K. Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. Vol. 1. Kyiv: Osnovy, 1994. 444 s.
6. Pocheptsov H. H. Sotsialnyi inzhynirynh: sotsio- i psykhotekhniky upravlinnia velykymy masamy liudei. Kyiv: Alterpres, 2010. 254 s.

7. Rizun V. Sotsialni komunikatsii yak inzhenerne vchennia, abo sotsialni komunikatsii v systemi sotsialnoho inzhynirynhu (sotsialnoi inzhenerii). *Komunikatsiia*. 2012. № 2. S. 8-18.
8. Suimenko E. I. Socialnaya inzheneriya: k voprosu v nauchnom statuse. *Sotsiologichna nauka i osvita v Ukraini*. 2000. Vol. 1. S. 82-97.
9. Tieliehina K. A. Elektoralna sotsiologhiia yak osoblyva sotsioinzhenerna diialnist: funktsii ta doslidnytski metody. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiologichna*. 2011. Vol. 5. S. 24-32.
10. Kholod O. M. Sotsialno-komunikatsiinyi inzhynirynh yak metodolohiia doslidzhennia sotsialnykh komunikatsii. *Svit sotsialnykh komunikatsii*. 2012. Vol. 8. S. 7-12.
11. Yachnyi A. M. Epistemolohiia sotsialnoi inzhenerii. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Sotsiologhiia*. 2010. Vol. 3. S. 233-239.
12. Knorr Cetina K. Sociality with Objects. Social Relations in Postsocial Knowledge Societies. *Theory, Culture and Society*. 1997. Vol. 14, № 4. November. P. 1-30.
13. Merton R. K., Nisbet R. A. Contemporary Social Problems. 2nd edition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1966. xiii, 847 p.
14. Popper K. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. London: Routledge, 1963. 412 p.

Prymush M. V., Kryvoshein V. V. Socio-engineering Potential of Sociology of Social Problems

Modern social processes are accompanied by deepening social problems, dysfunction of the management system at the micro, macro and meso levels, encourage the scientific community to respond more quickly and comprehensively to societal challenges. These circumstances require the use of social engineering tools to solve pressing social problems.

The aim of the article is to reveal the socio-engineering potential of the sociology of social problems as a special sociological theory.

It is proved that in its applied intention the sociology of social problems coincides with the subject area of social engineering, which is considered as a type, direction of activity, the main purpose of which is to regulate social relations between different social groups, solve social problems, ensure effective implementation of social reserves etc. based on the application of results and recommendations of sociological research, development of social projects, social technologies. It is determined that within the framework of sociological analysis two paradigms of research of social problems were formed: objectivist (based on the ideas of positivism and functionalism) and subjectivist or interpretive (based on symbolic interactionism and constructionism), but at the present stage of sociology of social problems lost their significance. Therefore, today a new approach to the consideration of social problems is being formed, which is based on the postulates of the new sociality, taking into account "post-social" transformations. It was found that in solving current social problems it is advisable to use the whole arsenal of social engineering tools, understood from the theoretical and methodological point of view of the sociology of social problems.

It is noted that a promising direction for determining the socio-engineering potential of sociology of social problems is to adapt the provisions of sociological theories of social problems to changes that occur under the influence of the transformation of modern society – from industrial society through a transitional form of risk society to post-industrial (information) society.

Keywords: *social engineering, social problem, sociology of social problems, paradigm of research of social problems, new type of sociality.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.6

УДК 323.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-0271>

Станіславенко Л. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОЛІТИКА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ КРИЗИ

У статті здійснено спробу обґрунтувати доцільність та практичну значущість формування комплексної багаторівневої політики консолідації української держави на основі об'єднуючих всі групи суспільства громадянсько-політичних цінностей.

Запропоновані висновки та індикатори консолідації суспільства є частиною розробленої авторкою моделі формування та коригування політики консолідації держави в умовах системної кризи в Україні. Теоретичні міркування ґрунтуються на наукових текстах та дослідженнях Інституту соціології НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса, матеріалах соціологічних опитувань. Визначено, що перспектива розвитку українського суспільства полягає у комплексній державній програмі та активності громадянського сектору в контексті досягнення внутрішньої і зовнішньої консолідації. Доведено, що український кейс транзиту демократії демонструє системність проблем економічного, інституційного, політичного, соціального, безпекового напрямів розвитку держави, які набувають ознак постійної трансформації та перетікання з однієї в іншу площину. Вказано, що з-поміж низки підходів до трактування категорії «консолідація», її функціональне значення полягає у спроможності бути одночасно і процесом, і результатом здійснення відповідної політики у державі. Потенціал розробки ефективної довгострокової програми розвитку суспільства виявлено у цінностях, що мають громадянсько-політичний характер. Визначено необхідність виведення з публічного дискурсу тем та дискусій щодо етнічно-національних цінностей, які призводять до конфронтації та розколу в українському суспільстві. Обґрунтовано, що заснована на цінностях української політичної (громадянської) нації, політика консолідації держави покликана завершити етап самоідентифікації українського суспільства та надати цивілізаційної і геополітичної суб'єктності державі Україна.

Ключові слова: політика консолідації держави, ціннісний вимір консолідації, трансформаційна криза, громадянсько-політичні цінності консолідації суспільства.

Сучасний суспільно-політичний розвиток України характеризується домінуванням у суспільстві деконсолідаційних тенденцій та розбалансованістю ціннісно-нормативної системи. Революція Гідності та російська військова агресія проти України зрушили процес формування української політичної нації, становлення та розвитку громадянського суспільства. Цей етап консолідації-адаптації завершився консенсусом суспільства щодо неможливості реставрації колишньої політичної системи, неприйнятності диктатури, обмеження свободи та знищення громадянського сектору в Україні. Нові геополітичні реалії та загострення низки внутрішніх проблем у подальші роки довели безперспективність несистемних, адаптивних сценаріїв вироблення державної політики, яка в основі своїй не ґрунтується на прагненні досягти внутрішньої та зовнішньої консолідації українського суспільства.

Мета статті – виходячи з розуміння стану сучасної політичної системи в Україні як такої, що перебуває в трансформаційній кризі, встановити індикатори суспільної консолідації та запропонувати модель формування політики консолідації держави в умовах трансформаційної кризи.

У науковому дискурсі категорія «консолідація» почала використовуватися в ХХ ст. у контексті вивчення національних процесів, зокрема, в поліетнічних суспільствах. Зокрема, аналізуючи процес формування європейських націй, відомий іспанський філософ і соціолог Х. Ортега-і-Гасет виділяв три етапи:

- 1) об'єднання найбільш лінгвістично і географічно близьких етнічних груп;
- 2) внутрішня консолідація;
- 3) міцна держава [3, с. 118].

У 70 – 80-ті рр. ХХ ст. використання означеної категорії розширилося у зв'язку з розробкою «моделі демократичного транзиту» та виникненням так званої «третьої хвилі демократії» (С. Гантінгтон). Зокрема, американський політолог Ф. Шміттер запропонував автономну теоретико-методологічну основу «консолідології», яку він вважав самостійним напрямом політичної науки. Саму ж консолідацію вчений розглядав як вибір, що веде до формування правил гри та домовленостей у політиці, а ключовою дилемою консолідації – питання про набір інститутів, з якими політики можуть погодитися, а громадяни – підтримати [13, с. 24].

Українська політична наука виробила підхід, що базувався на поточних проблемах державотворення в Україні після розпаду СРСР. Так доктор філософських наук, професор М. Степико визначив, що процес трансформації українського суспільства з 1991 р. був зумовлений конфронтацією трьох ціннісних систем:

- нової системи, що «імпортувалася» з країн західної цивілізації разом з ринковими моделями економічної трансформації і розширенням торговельних та інвестиційних зв'язків між Сходом і Заходом;
- старої, «радянської» системи цінностей, настанов та поведінкових стереотипів, які і дотепер впливають на суспільну свідомість;
- цінностей традиційної національної культури, що швидко відроджується [8, с. 16].

Український політолог С. Стоєцький виділив, крім цього, геополітичне розташування території України, яка перебуває на розломі й у точках дотику кількох цивілізацій – і великих, і локальних [9, с. 272].

Етнічний, культурний, соціальний, економічний аспекти консолідації українського суспільства ставали предметом напрацьованого за роки незалежності вітчизняними науковцями – О. Рафальським [6], С. Пирожковим, Ю. Богущьким, Е. Лібановою, О. Майбородою [9-10] та іншими дослідниками Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – масиву наукових текстів, монографій та національних доповідей. Проте, комплексна, багатоаспектна проблема консолідації держави, побудова ефективної моделі формування і реалізації політики консолідації, особливо в умовах гібридної війни та системної кризи, що циклічно трансформується, – вивчена недостатньо. Тож враховуючи нагальну практичну значущість перелічених проблем, озвучена тема заслуговує окремого комплексного розгляду.

Отже, в широкому сенсі консолідацію розуміють як зміцнення, згуртування суспільства і всіх його компонентів. Проте виходячи з диференційованості суспільства та враховуючи різноманіття структур і об'єднань в ньому, логічно припустити, що у процесі консолідації може відбуватися об'єднання конфронтуючих груп навколо політичних або етнічних лідерів чи проти них. Тож, консолідація суспільства можлива по кількох вісях, що часто межують або перетинаються.

З точки зору політичної практики, консолідація – це процес об'єднання, зміцнення єдності й згуртованості соціальних і політичних сил (людей, соціальних груп, політичних партій і організацій тощо) з метою посилення боротьби за вирішення спільних завдань [5]. Це і процес, і одночасно результат цього процесу, що залежить від обраних методів і засобів, здатних його стимулювати.

Безпосереднім результатом консолідації суспільства слід вважати створення умов для зміцнення суверенітету і незалежності держави. Більш того, суспільна консолідація здатна активізувати вдосконалення організаційних форм і комунікації в системі відносин «особистість – суспільство – нація – держава» [6, с. 81]. На думку вітчизняної дослідниці А. Санченко, є сенс розглядати консолідацію як своєрідний підсилювач існуючих в будь-якому суспільстві колективних смислів та ідеологем, які акумулюються задля покращення економічного стану, системи відносин у суспільстві, нації, державі тощо [7, с. 162]. У довготривалій перспективі консолідація дійсно виявляється у поширенні певної системи ідей та цінностей і має циклічний характер.

Авторка виходить з оцінки сучасного стану політичного буття України як такого, що можна охарактеризувати як системна криза. Спричинена деградацією більшості державних і суспільних інститутів, системна криза в Україні ґрунтується на комплексі чинників суспільно-політичного і макроекономічного гатунку. І окрім глибокої ціннісної, інформаційної, політичної дезорієнтації значної частини суспільства, нездатність держави керувати кризовими станами свого поступу призвела до втрати територіальної цілісності країни, поставила під питання державний суверенітет і зробила Україну вразливою щодо рішень міжнародних партнерів та зовнішньої інтервенції.

Трансформація хронічної інституційної кризи в економічну, соціальну, конституційну та інші площини, типова для українського суспільства низька довіра до інститутів державної влади, на думку авторки, є ознаками високого рівня деконсолідаційних процесів у державі, аудит і вирішення котрих є найголовнішим завданням державного і громадянського секторів.

Експерти стверджують, що до 2014 р. консолідація українського суспільства – за оцінками самих громадян України, – була на доволі низькому рівні – 1,5 бали [4, с. 35.]. Після 2014 р. каталізатором посилення консолідаційних процесів стали спільні прагнення дати відсіч російській збройній агресії, захистити суверенітет і незалежність держави, інтегруватися до європейських та євроатлантичних безпекових і економічних структур. Однак, така консолідація «проти», навідміну від об'єднання «задля»: добробуту, економічного процвітання тощо, не мала довготривалої перспективи для суспільства. Більш того, неспроможність суспільства і політичних еліт сприймати Росію як ключового стратегічного антагоніста України і до 2014 р., лакмусувала низку ґрунтовних труднощів у контексті слабкої або несформованої національної ідентичності.

В умовах демократії чи демократичного транзиту консолідація суспільства зумовлена ціннісним плюралізмом, а також спільністю мети, яка не ґрунтується довкола ситуативного об'єднання проти антагоніста. На думку авторів національної доповіді «Україна: шлях до консолідації суспільства», ці умови забезпечують суспільну консолідацію максимальною природністю, адже «вона стає доволі динамічною і розгорнутою, відповідає структурі суспільства та його розвитку», а процеси субординації та координації в ній є збалансованими, відображаючи взаємодію держави й громадянського суспільства [10, с. 17]. Однак слід визнати, що на сучасному етапі проекти консолідації українського суспільства як раз і зосереджені на антагоністичному ставленні до опонента, ворога чи групи ворогів.

Тож системна помилка консолідаційних процесів в Україні, на переконання авторки, виникає саме через спробу відтворення її у невірний спосіб, протиприродний порядок. Саме забезпечення спільного соціально-економічного інтересу, урахування потреб різних соціальних груп на основі диференціації соціально-економічного простору і високі макроекономічні показники поступу України (внутрішня консолідація) мають бути найважливішою, фундаментальною умовою формування моделі зовнішньої консолідації суспільства в умовах трансформаційних змін. Крім того, успіх консолідації на базовому рівні спроможний захистити суспільство від маніпулятивних практик створення штучної суспільної конфронтації довкола питань, які насправді нівелюються потужними позиціями країни на світовій мапі.

На думку вітчизняного дослідника проблем політичної консолідації В. Федоренка, у демократичній країні сенс суспільної консолідації подвійний: зовнішній криється в актуалізації ролі держави як історичного та геополітичного суб'єкта, внутрішній – досягається на підставі економічних індикаторів її розвитку, полягає у сприянні гідному життю і самореалізації всіх громадян [12, С. 179]. Політика консолідації держави розглядається авторкою як інструмент досягнення консенсусу, згоди суспільства щодо: оцінки свого минулого; адекватного сприйняття сучасних подій та явищ; перспективних напрямів розвитку у майбутньому. Тож на системній основі вона має об'єднати різні напрями політики держави та активності громадянського сектору.

З огляду на багатоаспектність і багатовимірність консолідації як такої, авторкою запропоноване наступне тлумачення «політики консолідації держави»: це цілеспрямована та обумовлена ціннісно-мобілізуючою стратегією суспільства практична діяльність державних і суспільних інституцій, направлена на покрокову реалізацію комплексної програми зміцнення, об'єднання суспільства й усіх його компонентів задля досягнення внутрішньої і зовнішньої консолідації держави в цілому [1]. Слід звернути увагу на інтегральну роль ціннісного виміру політики консолідації держави.

Моніторинг громадської думки щодо тих чи інших суспільно-політичних та соціально-гуманітарних процесів в Україні виявив: потенційна конфронтація українського суспільства закладена в цінностях, що мають етнічне забарвлення, історичну оцінку подій тощо. Наприклад, мовні пріоритети, Друга світова війна, герої національно-визвольних подій 1917-1921 рр., міфи тощо [11, с. 98]. Натомість, спроможність консолідувати суспільство виявлена у цінностях громадянсько-політичного характеру: зростання економічного добробуту, справедливі суди, мінімізація корупції, якісна освіта тощо.

Так у доповіді «Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи», підготовленій експертами й аналітиками Центру Разумкова в грудні 2016 р., виявлено такі думки громадян щодо перспектив консолідації українського суспільства і держави:

- подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян (67% опитаних);
- подолання корупції і притягнення корупціонерів до відповідальності (66%);
- зміна влади в Україні, прихід до влади чесних, професійних, некорумпованих людей (51%);

- більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян (48%);
- збільшення участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях (29%) [2, с. 25-26].

Відтак, сформована саме на парадигмі консолідуючих суспільство цінностях модель політики консолідації держави має потенціал до успіху. Не менш важливим представляється мораторій на використання в публічному дискурсі цінностей конфронтації. На думку авторки, повернення в публічний простір тем суспільного розколу може стати можливим тільки після завершення консолідації-ідентифікації українського суспільства.

Консолідація-ідентифікація як етап консолідації українського суспільства і водночас продукт, результат відповідної політики пропонується вимірювати за такими ключовими індикаторами: консенсус, примирення суспільства щодо історичної пам'яті; громадянська політична культура; сформована на громадянсько-політичному ціннісному кластері національна ідентичність, стійка до загроз регіоналізації; капітал лояльності як наслідок ефективної економічної та справедливої соціальної, гуманітарної, культурної політики держави; стабільно високий рівень легітимності державних та суспільних інституцій; геополітична суб'єктність держави.

Отже, український кейс транзиту демократії демонструє системність проблем економічного, інституційного, політичного, соціального, безпекового напрямів розвитку держави, які набувають ознак постійної трансформації та перетікання з однієї в іншу площини. Спроби імітації реформ, точкової боротьби з окремими проявами системної кризи послаблюють ступінь довіри суспільства до влади, а вкрай низькі показники соціально-економічного розвитку України продукують дискусії в суспільстві довкола цінностей розколу і конфронтації. Політика консолідації держави має базуватися на ціннісно-нормативній стратегії громадянсько-політичного кластеру цінностей суспільства. Досягнення внутрішньої консолідації українського суспільства на основі індикаторів зростання економічного добробуту, формування громадянської політичної культури, конкурентоспроможної національної освіти, культури тощо стануть підґрунтям для консолідації зовнішньої. А це, в свою чергу, надасть Україні, що перебуває у стані війни з Росією, геополітичної суб'єктності задля вирішення проблем захисту своїх національних інтересів і відновлення державного суверенітету.

Бібліографічний список:

1. Горбулін В. Ціннісні дилеми зовнішньої і внутрішньої ефективності. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
2. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. К.: Центр Разумкова, 2016. 100 с.
3. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. 424 с.
4. Петрушина Т. Соціокультурний потенціал інноваційного розвитку українського суспільства. Українське суспільство 1992–2013: соц. моніторинг. К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. 72 с.
5. Пирожков С., Хамітов Н. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації. Релігія в Україні. 2017. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/38160-ukrayina-vid-shtuchnoyi-ta-realnoyi-konfrontaciyi-do-konsolidaciyi.html
6. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.
7. Санченко А. Процес національної консолідації в умовах відновлення незалежності української державності / А. Санченко // Українознавство. 2010. № 2. С. 160–163.
8. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с.
9. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь. Ред. кол. С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембійський, О. М. Майборода, С.В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л. Д. Якубова, О.В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
10. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь. Ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богущий, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2017. 336 с.
11. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
12. Федоренко В. Політична консолідація: концептуальне обґрунтування в сучасному науковому дискурсі (перспективи громад). Вісник Львівського університету. Серія філос-політолог. студії, вип. 14. Львів, 2017. С. 177-183.
13. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. Полис. 1996. № 5. С. 16–27.

References:

1. Gorbulin V. Cinnisni dy`lemy` zovnishn`oyi i vnutrishn`oyi efekty`vnosti. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
2. Konsolidaciya ukrayins`kogo suspil`stva: shlyaxy`, vy`kly`ky`, perspekty`vy`. Informacijno-anality`chni materialy` do Faxovoyi dy`skusiyi 16 grudnya 2016 r. K.: Centr Razumkova, 2016. 100 s.
3. Ortega-i-Gaset X. Vy`brani tvory`. K. : Osnovy`, 1994. 424 s.
4. Petrushy`na T. Sociokul`turny`j potencial innovacijnogo rozvy`tku ukrayins`kogo suspil`stva. Ukrayins`ke suspil`stvo 1992–2013: socz. monitory`ng. K.: In-t sociologiyi NAN Ukrayiny`, 2013. 72 s.
5. Py`rozdkov S., Xamitov N. Ukrayina: vid shtuchnoyi ta real`noyi konfrontaciyi do konsolidaciyi. Religiya v Ukrayini. 2017. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/38160-ukrayina-vid-shtuchnoyi-ta-realnoyi-konfrontaciyi-do-konsolidaciyi.html
6. Rafal`s`ky`j O. O. Konsolidaciya ukrayins`kogo suspil`stva: etnopolity`chny`j vy`mir. K.: Insty`tut polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`, 2018. 400 s.
7. Sanchenko A. Proces nacional`noyi konsolidaciyi v umovax vidnovlennya nezalezhnosti ukrayins`koyi derzhavnosti / A. Sanchenko // Ukrayinoznavstvo. 2010. # 2. S. 160–163.
8. Stepy`ko M. T. Ukrayins`ka identy`chnist`: fenomen i zasady`formuvannya: monografiya. K.: NISD, 2011. 336 s.
9. Ukrayina yak cy`vilizacijny`j sub`yekt istoriyi ta suchasnosti: nacional`na dopovid`. Red. kol. S. I. Py`rozdkov, V. A. Smoliy`, G. V. Boryak, Ya. V. Vermeny`ch, S. S. Dembicz`ky`y`, O. M. May`boroda, S. V. Stoyecz`ky`y`, N. V. Xamitov, L. D. Yakubova, O. V. Yas`. Insty`tut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`. Ky`yiv: Nika-Centr, 2020. 356 s.
10. Ukrayina: shlyax do konsolidaciyi suspil`stva: nacional`na dopovid`. Red. kol.: S. I. Py`rozdkov, Yu. P. Bogucz`ky`j, E. M. Libanova, O. M. Majboroda ta in.; Insty`tut polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`. K.: NAN Ukrayiny`, 2017. 336 s.
11. Ukrayins`ke suspil`stvo 1992–2013. Stan ta dy`namika zmin. Sociologichny`j monitory`ng. Za red. D. ek. n. V. Vorony`, d. socz. n. M. Shul`gy`. K.: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`, 2013. 566 s.
12. Fedorenko V. Polity`chna konsolidaciya: konceptual`ne obg`runtuvannya v suchasnomu naukovomu dy`skursi (perspekty`vy` gromad). Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya filos-politolog. studiyi, vy`p. 14. L`viv, 2017. S. 177–183.
13. Spmitter F. Razmyshleniya o grazhdanskom obshestve i konsolidacii demokratii. Polis. 1996. № 5. S. 16–27.

Stanislavenko L. A. State Consolidation Policy of Ukraine in the Conditions of Transformation Crisis

The article attempts to substantiate the expediency and practical significance of forming a comprehensive multilevel state consolidation policy of Ukraine based on unifying all groups of society civic and political values.

The proposed conclusions and indicators of consolidation of society are part of the author's model of formation and adjustment the policy of consolidation of the state in systemic crisis in Ukraine. Theoretical considerations are based on scientific texts and studies of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine by I. F. Kurasa, materials of opinion polls. It is determined that the perspective of development of the Ukrainian society consists in the complex state program and activity of civil sector in the context to achieve internal and external consolidation. It grounded that the Ukrainian case of the transit of democracy demonstrates the systemic problems of economic, institutional, political, social, security areas of state development, which acquire signs of constant transformation and flow from one plane to another. It is stated that among several approaches to the interpretation of the category of "consolidation", its functional significance lies in the ability to be both a process and the result of the implementation of appropriate policies in the state. The potential for developing an effective long-term program for the development of society is revealed in the values that have a civic and political character. The need to remove from public discourse topics and discussions on ethnic and national values that lead to confrontation and division in Ukrainian society has been identified. Based on the values of the Ukrainian political (civil) nation, the policy of state consolidation is designed to complete the stage of self-identification of Ukrainian society and give civilizational and geopolitical subjectivity to the state of Ukraine.

Keywords: state consolidation policy, value dimension of consolidation, transformation crisis, civic and political values of society consolidation.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0273-8469>

Сичова А. О., Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

КОЛАБОРАЦІЙНЕ ПАРТНЕРСТВО: БІЗНЕС-ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті подано аналіз поведінкових патернів представників приватного сектору з метою їх залучення до результативного партнерства у контексті становлення режиму колабораційного управління. Тенденція до співробітництва між державним сектором, бізнес-сферою і громадянським суспільством набирає обертів через дефіцит власних ресурсів, зростання рівня взаємозалежностей та численні переваги рівномірного розподілу ризиків. Проте критики подібного формату взаємодії звертають увагу на можливу диспропорцію владних повноважень та потенційне формування політичного курсу, орієнтованого на очікування виключно приватного сектору. Зазначена амбівалентність поглядів актуалізує розгляд питань щодо ідентифікації ідеальних колабораційних партнерів, здатних спрямувати зусилля на спільний пошук консенсусних рішень. Окрема увага сфокусована на відмінностях між колаборацією, державно-приватним партнерством і приватизацією державних об'єктів як явищ, що часто подаються у вигляді синонімічних понять через присутність спільних елементів. Виокремивши види політичної поведінки, авторка зазначає, що колабораційний бізнес-партнер повинен, по-перше, визнавати значущість проблеми, по-друге, органічно поєднувати власні вигоди із досягненням суспільних результатів, по-третє, орієнтуватися на партнерство угод. У статті наведені приклади до кожної політичної реакції соціально-економічних суб'єктів, а також практики колабораційного партнерства у сфері екологічної політики і зеленої енергетики. Обґрунтовано, що заохочуючи співробітництво приватного сектора в спірних політичних питаннях, державні структури можуть дійти іншого формату політики, що застосовується до всієї спільноти, а не до обраної соціальної когорти, отже, тяжіє до більш масштабних результатів. Зважаючи на недостатню вивченість тематики колабораційного партнерства та його потенційних учасників, авторка говорить про необхідність подальших компаративних досліджень означеного спектру питань.

Ключові слова: колабораційне партнерство, колаборація, бізнес-партнер, державно-приватне партнерство, колабораційне управління

Постановка проблеми. Колабораційне управління популяризується низкою дослідників в якості альтернативи змагальному підходу до розробки політики [3; 5; 19; 26]. Розроблене у відповідь на високу вартість і політизацію збоїв регулювання, такий формат управління особливо підходить для міжсекторальних проблем, що виходять «за межі встановлених юрисдикційних кордонів» [18, с.287], оскільки передбачає партнерство державних і приватних зацікавлених сторін у контексті ухвалення рішень на основі консенсусу залучених стейкхолдерів.

Тенденція багатостороннього співробітництва посилюється через дефіцит бюджетних коштів і необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування. До того ж, окремі компанії часто не мають достатнього досвіду для надання очікуваних від них високоякісної продукції або послуг. Необхідні ресурси – досвід, гроші, інформація, персонал, менеджмент – виявляються роздібленими між економічними суб'єктами, тож, обмін ресурсами життєво важливий для досягнення колективних цілей і вирішення соціальних проблем. Відповідно, взаємозалежності призводять до зростаючої потреби у взаємодії і співпраці, тому не дивно, що приватний сектор перебуває в пошуках нових можливостей стратегічних альянсів і формування колабораційних мереж.

Передбачаючи тісне партнерство державних суб'єктів з бізнес-сферою та громадянським суспільством [5; 15; 19; 26], колабораційне управління орієнтується на залучення не лише приватних, але й державних і громадських активів на будь-якому етапі політичного процесу, від конкретизації завдань до безпосередньої реалізації проєктів. Переваги використання спільних підходів численні, у тому числі підвищення можливості розгляду альтернатив, звернення до яких в іншому випадку було

б неможливим, зниження рівня конфліктності між стейкхолдерами, а також розширення доступу до знань та ідей партнерів по співпраці.

Спільне управління здатне підвищити легітимність державної політики, оскільки ключові зацікавлені сторони беруть участь в самому політичному процесі. З цих причин практика колаборації все частіше використовується на різних рівнях взаємодії, від місцевого економічного розвитку [3] до туризму [11], національної безпеки [4], освітньої політики, соціальної допомоги та екологічної політики [19].

Незважаючи на зазначені переваги, політологи висловлюють занепокоєння з приводу зростаючого впливу приватного сектора на визначення державного порядку денного, що пояснюється домінуючою роллю великих корпорацій в сучасному соціумі, дискреційними повноваженнями, які бізнес здійснює в громадянському секторі, і здатністю компаній впливати на суспільні цінності через продуману політику корпоративної соціальної відповідальності. На думку Дж. Карміна [6], окреслений функціонал може призвести до формування політики з більш низькими стандартами ефективності та очікуваннями, орієнтованими виключно на благополуччя вузької спільноти, а не соціуму в цілому.

За аналогією з Н. Дарналл [20], варто припустити, що співпраця з певним типом фірм на етапі формування політики може виявитися корисним для просування обов'язкових нормативних актів, спрямованих на вирішення складних міжфункціональних проблем. Ці нечисленні гравці мотивовані, перш за все, ринковими умовами і перспективами створення нових джерел прибутків, що дозволить їм витіснити конкурентів і підвищити власну рентабельність.

Мета статті полягає в типологізації компаній як потенційних учасників колаборації з позиції ймовірності та привабливості їх залучення до спільного управління. Основний акцент приділяється реакції соціально-політичних суб'єктів бізнесу заради виявлення ідеальних партнерів зі спільного формування політичного курсу. Розгляд зазначених питань дозволить прояснити, які саме види бізнесу співпрацюватимуть з урядовими колами у пошуках рентабельних обов'язкових нормативних рішень для збільшення рівня власної легітимності в суспільстві.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. М. Міно досліджувала участь як комерційних, так і некомерційних приватних організацій в сферах освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, юридичних послуг та інших державних напрямках. Вона закликає дослідників «переконатися, що політична система відображає протиріччя між громадським та приватним, але не заморожує їх» [8, с.501]. Портфель концепцій і аналітичних методів, згрупованих під парасолькою «нової інституціональної економіки», пов'язаний з О. Вільямсоном і проливає світло на структуру, функції і вразливості міжгалузевих виробничих механізмів. Д. Кеттл в огляді державного управління резюмує трансформацію відносин, коли «уряди поділяють відповідальність з приватними компаніями і некомерційними організаціями» [19, с.13]. В основі роботи Л. Саламона «Інструменти уряду: керівництво до нового управління» [25] лежить ідея, за якої механізми спільного управління поступово і неухильно стають нормою.

Категорія колабораційного управління часто асоціюється з поняттям державно-приватного партнерства та приватизацією, тож, варто зупинитися на їх відмінностях детальніше. Наприклад, Д. Савас визначає державно-приватне партнерство «як угоду між урядом і приватним сектором з метою здійснення останнім певних державних функцій» [10, с.476]. Напрямок державно-приватного партнерства отримав поштовх до розвитку завдяки появі реформи нового державного управління (НПМ), яка охоплювала економіку трансакційних витрат, теорію агентських відносин і прав власності. Чимало досліджень відсували розгляд факторів, які могли залежати від інституційних елементів (на кшталт політичного впливу, конкуренції груп інтересів), щоб зосередитися на змінних самого процесу управління. Тож, із усього загалу академічних робіт можна виокремити наступні підходи до визначення державно-приватного партнерства:

- **Управлінський аспект.** Державно-приватне партнерство синтезує контрактні домовленості, союзи, угоди і практики співробітництва, що використовуються для формування політики, програм підтримки та надання державних послуг [23].

- **Підхід зміщення ризиків.** Державно-приватне партнерство представляє спільний захід між громадським і приватним сектором на основі досвіду обох сторін, які орієнтуються на суспільні інтереси через рівномірний поділ ресурсів, ризиків і переваг [7].

- **Реструктуризація повноважень.** Партнерство передбачає зобов'язання між двома і більше сторонами, згодних працювати за посередництвом узгодженого формулювання цілей, розподілу повноважень і відповідальності, спільного інвестування ресурсів, рівного зміщення ризиків і взаємних переваг [16].

Незважаючи на наявність інших дефініцій, наведених визначень достатньо для ідентифікації основних характеристик окресленого формату взаємодії, а саме: орієнтація на досягнення реципрокної користі, спільне спрямування та використання власних ресурсів. Проте, низка визначень акцентують на співвідношенні вартості та якості співпраці, а також наявності контролю і чіткому розподілі повноважень. Як бачимо, елементи можуть варіюватися від одного партнерства до іншого, залежно від початкових цілей учасників, що ускладнює концептуалізацію державно-приватного партнерства. Ключова відмінність між ним і колаборацією полягає у відсутності одностороннього формулювання цілей і суворого контролю з боку держави як замовника, апріорі рівномірному розподілі ризиків, а також залучення зацікавлених партнерів з некомерційного та громадянського секторів, що істотно збільшує коло учасників і ускладнює досягнення компромісу.

Приватизація державних підприємств також подається у якості форми взаємозв'язку державного і приватного секторів, що передбачає передачу певних видів об'єктів та їх активів від офіційних структур приватним гравцям за допомогою продажу, концесії чи іншого механізму. У даному випадку уряд або нівелює прямий контроль і право власності, або зберігає певну частку впливу через утримування акцій приватизованого підприємства. Але подібні угоди передбачають, що повсякденний функціонал залишається за ринком, отже, участь держави носить регулюючий, а не партнерський характер.

Окрім перерахованого, в академічному пулі публікацій, які безпосередньо чи опосередковано стосуються питань колабораційного управління, можна виділити ще декілька прогалін. По-перше, компанії як представники приватного сектора виступають важливими учасниками політики [5; 12]. Концепція спільного управління зазвичай зараховує до зацікавлених сторін членів громадянського суспільства або некомерційних організацій, тоді як співпраця між державою і бізнесом розглядається, перш за все, з позиції «турботи останніх про власний капітал» [4, с.682], ніж про розвиток суспільства в цілому. Проте, деякі представники приватного сектора можуть виявитися цінними політичними партнерами, які дають згоду на взаємодію з державними суб'єктами з метою формулювання актуальних нормативних актів і поліпшення соціальних результатів.

По-друге, варто провести відмінності між початковими політичними параметрами, які задають мотивацію майбутньої співпраці. Тут варто припустити, що стимули компаній, які вдаються до співпраці у межах обов'язкової державної політики, якісно відрізняються від колабораційної практики фірм у контексті добровільної політики, оскільки перші прагнуть підвищувати стратегічну конкурентоспроможність за рахунок створення нових ринків і випередження інших учасників, тоді як останні мотивовані активністю більш широкого кола зацікавлених осіб.

Виклад основного матеріалу. Політична поведінка компаній пояснюється класичною теорією колективних дій. Так, М. Олсон передбачає, що ринки з недосконалою конкуренцією створюють стимули заохочення до політичної активності [20, с.4]. Остання також мотивується наявністю плюралістичних або протилежних інтересів з метою врівноважити інформацію опозиційних груп [12] у процесі формування політичного курсу. Проте, коли вигоди від політичної діяльності розподіляються між безліччю бізнес-акторів, а витрати високі, компанії схильні очікувати політичної інклюзивності від інших суб'єктів.

Спектр можливих реакцій достатньо широкий, від маніпулювання зовнішніми залежностями до здійснення впливу на розподіл або джерело критичних ресурсів. Наприклад, на етапі формування політики деякі фірми можуть розглядати незавершене регулювання як загрозу дестабілізації їх ринкової конкурентоспроможності. У цьому випадку вони з більшою ймовірністю активно лобюватимуть протидію відповідним нормативним актам, оскільки збереження статус-кво захистить їхні інвестиції і стратегічне становище. Навпаки, ті компанії, які розглядають потенційну політику держави як можливість, активно підтримають її з метою поліпшення власної позиції на ринку. Такі гравці торгуватимуться з державними структурами, оскільки усвідомлюють силу громадського тиску в зв'язку з актуалізацією проблеми.

Проте, деякі компанії можуть займати політично неактивну позицію і не брати участь в політичній дискусії. Дж. Мітчелл і Дж. Дроп [13] бачать причину подібного абсентеїзму у високому рівні витрат, хоча мотивом може виступати неминучість передбачуваних політичних змін. Як наслідок, компанії з більшою ймовірністю підкоряться інституційному тиску в очікуванні конкретних переваг, які вони отримують через дотримання вимог, у тому числі передбачуваність бізнесу. Фірми також можуть відчувати дефіцит можливостей (наприклад, технічного персоналу або даних), що відносяться до конкретної області політики, що і призводить до рішення залишатися на периферії політичних дебатів.

Тобто, якщо стратегічні пріоритети фірми відповідають інтересам суспільства, вони схилитимуться до координації дій з державними структурами і громадянським сектором для пошуку взаємовигідних засобів правового захисту. І навпаки, якщо організаційні пріоритети несумісні з певними соціальними проблемами і політичним курсом, компанії з більшою ймовірністю протидіятимуть потенційним реформам і координуватимуть власні зусилля з противниками змін. Серед прикладів наведемо корпорації, що фінансують збір інформації для чинення тиску на громадські дебати, або використання професійних мереж компанією для переконання інших підприємств об'єднати колективні ресурси проти відповідного законопроекту.

Скептицизм щодо залучення приватного сектора також пов'язаний з тим, що переважна більшість фірм зазвичай заперечує прийняття єдиних правил гри. Такий протест може бути гострим, особливо на етапі формування політики, а політичні наслідки опозиції бізнесу можуть виявитися істотними. Наприклад, у 1994 р. протести компаній приватного сектора призвели до того, що «десятки законодавців позбулися роботи через підтримку законопроекту про зміну клімату та ініціативи оподаткувати вуглецеве забруднення» [20, с.5]. Більш того, протести бізнесу стали ключовою причиною, через яку США не ратифікували обов'язкову політику регулювання викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище. Якщо виходити з наведеного прикладу, легко розглядати бізнес як ворожу групу з монолітними інтересами, що ставить на чільне місце персональну вигоду.

У деяких випадках ідея про те, що неурядові, ринкові організації візьмуть на себе реалізацію державних програм викликає спротив самого суспільства. Одним з таких прикладів слугує Транстехаський коридор (CorridorWatch.org), ініційований для реформування транспортної розв'язки. Незважаючи на підтримку губернатора, ця концепція зазнала критики через участь капіталу «іноземних» корпорацій, а також великі ділянки землі, що мали відводитися для втілення проєкту. Тобто опір локальних компаній та еко-активістів чинив негативний вплив на майбутнє переобрання місцевих політиків, які збиралися підтримати партнерство, що підірвало фінансування запланованого заходу.

Варто навести ще один показовий випадок, коли 2 червня 2014 р. Агентство з охорони навколишнього середовища США (ЕРА) запропонувало спірні стандарти забруднення вуглецю для вугільних електростанцій. Під тиском представників важкої промисловості, «дюжина вугільних штатів заявили про свій намір подати в суд на ЕРА в спробі зірвати запропоновані правила» [21, с.116] з огляду на їх негативний вплив щодо економіки країни і очікуваного зростання безробіття. Навпаки, такі штати, як Каліфорнія, схвалили стандарти ЕРА і почали співпрацювати з компаніями, що спеціалізувалися на поновлюваних джерелах енергії. Останні наполягали на широкомасштабному обов'язковому регулюванні клімату. Такий формат співпраці зіграло важливу роль в ухваленні комплексної федеральної політики в області клімату.

По суті, ми бачимо підтвердження поглядів Дж. Рівери [24], який визнавав неоднорідність реакції фірм у межах політичного процесу. При цьому, він стверджував, що компанії не зацікавлені в спільних обговореннях під час формування політики, але активізуються на етапах її реалізації. Ю. Кім і Н. Дарналл [20] пропонують розрізняти наступні види реакцій економічних суб'єктів на формування політики, а саме: захисна, реактивна, проактивна та антисипаторна.

Захисний тип поведінки зосереджується на стабілізації статус-кво компанії, що прагне зберегти корпоративні правила незалежно від національних або глобальних тенденцій. Вони ставлять під сумнів наукові дані про існування проблеми, отже, і користь її регулювання для суспільства. Захисні фірми стверджують, що «нормативні акти становлять загрозу, оскільки їх поява призведе до зайвих витрат з позиції виробничої діяльності» [14, с.256]. Замість додаткового регулювання такі суб'єкти наполягають на реформі самих гілок влади і посиленні правового захисту. Відстоюючи власні погляди і користь, захисні компанії беруть активну участь в лобюванні та інших політичних зусиллях, намагаючись переконати політиків не імплементувати додаткові зобов'язання.

Наприклад, у 2009 р. компанії Murray Energy і Marathon Oil Corporation безпосередньо виступили проти формування обов'язкового регулювання кліматичної політики шляхом дискредитації науки про клімат і фінансуванням ідеологічних супротивників проблеми глобального потепління (Торгова палата США). Аналогічно, хімічна компанія FMC Corporation представила в ЕРА громадські коментарі проти обов'язкового регулювання зміни клімату, вказавши, що вуглекислий газ, який забруднює атмосферу, має фундаментальне значення для підтримки життя, тож, не завдає шкоди суспільству (Union of Concerned Scientists 2012).

В окресленому контексті можна згадати серію протестів низки ІТ-компаній (Twitter, Facebook, eBay), а також соціальних сайтів (Mojang AB, Reddit, Google, Mozilla), нарівні зі збуреннями

громадянського сектора, щодо законопроектів SOPA (Stop Online Piracy Act) і PIPA (Protect Intellectual Property Act). Запропоновані ініціативи передбачали посилення санкцій у питаннях порушення авторських прав за межами США, що істотно скорочувало аудиторію і прибуток інтернет-гігантів. Відповідно, останні виступили на підтримку протестуючих під гаслом захисту свободи слова в віртуальному просторі і прав користувачів. Саме напружена атмосфера призупинила ратифікацію запропонованих законопроектів у Конгресі.

Реактивний тип поведінки належить суб'єктам, які не впливають на процес формування політики та демонструють реакцію лише після оприлюднення відповідних нормативних актів. Мова йде не про відсутність стратегії, а скоріше, про «оцінку корпораціями різних регуляторних пропозицій» [18, с.430]. Аналогічно захисному поведінковому патерну, реактивні компанії не визнають соціальної вигоди від ухвалення відповідного законопроекту зважаючи на відсутність персональних переваг і неминучість самого процесу регулювання. Отже, відмова від політичної участі мотивується відсутністю стимулу в подібній поведінці з позиції стратегічних інтересів.

Реактивні суб'єкти стежать за політичними обговореннями і соціальними дебатами щодо пропозицій з регулювання конкретного питання, залишаючись при цьому на політичній периферії. Тільки після оприлюднення змін такі фірми активізуються, оскільки бачать в цьому цінність для бізнесу. Наприклад, до 2012 р. американські авіакомпанії AirTran і ExpressJet відмовлялися анонсувати чітку політичну позицію в питаннях зміни клімату (Climate Counts 2012), незважаючи на те, що «політики неодноразово висловлювали стурбованість з приводу значного впливу авіаційної галузі на забруднення атмосфери» [20, с.6]. AirTran і ExpressJet також демонстрували бездіяльність в пошуку засобів зменшення впливу на клімат, оскільки вважали, що добровільне скорочення викидів забруднюючих речовин не має стратегічної цінності. Проте, після оприлюднення нових стандартів, компанії випустили прес-релізи щодо збільшення витрат, пов'язаних зі скороченням викидів, і їх здатністю залишатися конкурентоспроможними в якості дешевих авіакомпаній (Climate Counts 2012).

Проактивні бізнес-суб'єкти бачать появу перспектив завдяки запровадженню нових правил і надають соціальну підтримку ініціативам, вважаючи за краще бути активним учасником на етапі формування і перегляду стандартів. Вони визнають, що конкретна проблема актуальна для соціуму і погоджуються з науковими даними, що підтверджують її існування. Проактивні фірми зазвичай «інвестують в конкретні ресурси, що дозволяють їм швидко адаптуватися» [22, с.553] до мінливого соціально-політичного ландшафту. Наприклад, активні компанії прогнозують певні тенденції в соціальних проблемах і розробляють нову продукцію або технології для їх вирішення. Оскільки існуючі нормативні акти віддають перевагу іншим альтернативам, обмежуючи масштаби діяльності економічних суб'єктів, активні фірми усвідомлюють потенційну цінність для бізнесу в зв'язку з появою нових стандартів. Одним з прикладів слугує NRG Energy, яка визнала соціальні проблеми зміни клімату і взяла на себе зобов'язання створювати і просувати екологічно чисті енергетичні рішення, модернізувати електростанції на викопному паливі і розширювати бізнес-портфель поновлюваних джерел енергії за рахунок сили вітру, біомаси або сонячної енергії з метою задоволення суспільного попиту на низькоенергетичні та нульові викиди електроенергії (NRG Energy 2012).

У 2009 р. компанія зайняла політично активну позицію на підтримку формування обов'язкового федерального законодавства з кліматичного регулювання, схваливши його в рекламі Politico під назвою «Послання Бараку Обамі» (WeCanLead 2009). Слід також навести реакції компаній Entergy, DuPont, Imperial Chemical, Sempra Energy, Alcoa, GE і PG & E, які наполягали на «введенні обов'язкового регулювання зміни клімату на федеральному рівні» [20, с.6], оскільки така вимога відповідала їх безпосереднім економічним інтересам. Визнаючи, що зміна клімату є серйозною глобальною проблемою, компанії розробили продукти і технології, що мають шанс міцно закріпитися на ринку в разі появи відповідного законодавства.

Антисипаторні фірми виступають соціальними гравцями, які дотримуються неактивного політичного підходу до формування політики. Визнаючи актуальність конкретної проблеми і певну частку відповідальності за її вирішення, такі суб'єкти не бачать цінності для бізнесу, оскільки «вигоди від політичної діяльності широко розподіляються між багатьма учасниками, а витрати на співпрацю високі» [13, с.427]. Так, компанія Waste Management, найбільший постачальник комплексних послуг з відходів і охорони навколишнього середовища в США, виступає одним із прикладів антисипаторних суб'єктів. У відповідь на стурбованість суспільства зміною клімату в 2011 р. компанія відкрила 17 заводів з переробки відходів і 127 проектів з переробки звалищного

газу, перетворивши метан на джерело відновлюваної енергії. Проте, Waste Management ухвалила стратегічне рішення не брати участі в політичних дискусіях щодо обов'язкових кліматичних норм, незважаючи на те, що активно пом'якшує наслідки власного впливу на зміну клімату (Waste Management 2011).

У спробі знайти ідеального колабораційного партнера шляхом деталізації патернів політичної реакції, вимальовуються три умови, відповідність до яких надає вагомості фірмам стосовно спільного формування політики. По-перше, економічні суб'єкти повинні визнати наявність проблеми і бачити можливість її вирішення через залучення інших зацікавлених сторін з огляду на динамічність і комплексний характер самої ситуації.

По-друге, ідеальні бізнес-партнери з колаборації мотивуються отриманням приватних економічних переваг, що відповідають широким соціальним завданням. Тобто компанії мають усвідомлювати можливість збільшення прибутку шляхом вирішення локальної проблеми, що відкриває доступ до нових ринків, інвесторів або регулюючих інстанцій. Фірми, які прагнуть поліпшення репутаційного капіталу і рівня соціальної легітимності, можуть одночасно підвищити економічну життєздатність або фінансову стабільність. Як наслідок, ми отримуємо створення суспільних цінностей або суспільно значущих результатів, що співпадають зі стратегічними поглядами компанії.

По-третє, ідеальний бізнес-кандидат для колабораційного управління повинен прагнути до партнерства угод, що передбачає готовність або використовувати існуючі ресурси, або набувати нових навичок для досягнення загальних цілей, за безпосередньої підтримки спільних програм і дій топ-менеджерами компанії. Отже, з чотирьох описаних позицій, саме проактивні фірми з більшою ймовірністю вважатимуться ідеальними партнерами для багатостороннього співробітництва. Вони не лише розділяють стурбованість соціуму щодо певної проблеми, але й визнають неможливість її усунення власними силами, що призводить до орієнтації на спільний пошук рішень з різними зацікавленими сторонами.

Наприклад, у період з 2000 по 2004 рр. кількість міжнародних біженців до США значно збільшилася, особливо серед сомалійців, суданців та ліберійців. Їхні громади не отримували належної уваги і матеріальної підтримки. Конференція католицьких єпископів, громадські служби міграції та допомоги біженцям у партнерстві з Міністерством охорони здоров'я та соціальних служб США випробувала новий формат співпраці для посилення координації між державними установами, волонтерськими організаціями і приватним сектором. У рамках партнерства за програмою Bridging Refugee Youth and Children's Services (BRYCS) «співробітники відповідних центрів підтримки, які не були знайомі з культурами та рідними мовами біженців, пройшли тренінг з культурної компетенції» [10, 481], а низка компаній забезпечила харчі та одяг у межах корпоративних програм соціальної відповідальності.

У сфері екологічної політики також є приклади колабораційного партнерства за участю проактивних економічних суб'єктів щодо прийняття норм законодавчого регулювання. Наприклад, у 2009 р. США оголосили про намір переглянути політику корпоративних стандартів середньої економії палива (SAFE). Стандарти SAFE були встановлені в 1975 р. з метою збільшення рівня енергетичної безпеки країни і зменшення споживання енергії. З початку 1980-х рр. стандарти SAFE залишалися відносно незмінними на федеральному рівні через опір з боку автовиробників. Але в середині 2000-х рр. деякі представники автокомпаній кардинально змінили свою позицію. Так, у звіті про сталий розвиток за 2007 р. Ford Motor Company визнала, що зміна клімату є серйозною проблемою, яку компанія зобов'язана вирішити. Щоправда, до моменту публікації прес-релізу Ford почав розробку автомобільних технологій, які виділяли менше вуглецю і вклали значні інвестиції в створення економічного двигуна. Тож, технології Ford були на 20% більш економічними, ніж традиційні аналоги, і викидали на 15% менше парникових газів [9]. Тобто компанія усвідомила потенціал посилення власної конкурентоспроможності в разі ухвалення більш суворих стандартів SAFE.

Відповідно, у 2009 і 2011 рр. Національна адміністрація безпеки дорожнього руху Міністерства транспорту США та Агентство з охорони навколишнього середовища почали активно співпрацювати з Ford та іншими автомобільними компаніями, а також з урядами штатів, екологами, експертами з енергетики та громадськістю. Спільні зусилля призвели до підвищення стандартів SAFE, економії палива для легкових і вантажних автомобілів, а також принесли прибуток компанії Ford, яка знаходилася в авангарді змін.

Інший приклад співпраці відноситься до всесвітньої заборони на хлорфторвуглець (ХФВ). Компанії DuPont і Imperial Chemical Industries спільно з політиками і галузевою асоціацією Alliance

for Responsible CFC Policy ухвалили рішення про введення заборони на ХФУ на основі наукових звітів. Така лінія поведінки різко контрастувало з поглядами більшості інших фірм хімічної промисловості, що ставили під сумнів дослідні дані щодо негативного впливу цих хімікатів на навколишнє середовище. Галузеві партнери також висловили стурбованість з приводу потенційно дорогого скорочення виробництва через можливу заборону.

Причина, за якої DuPont виступила проти ХФУ, полягала в тому, що заморожування сприятиме переходу ринку на альтернативні хімічні речовини, розробка яких обійдеться їй конкурентам дорожче. У цьому випадку DuPont повинна «була виграти з позиції використання власних потужностей» [22, с.557] для розробки нових хімічних замінників, вже запущених у виробництво. Завдяки активним переговорам з державними структурами DuPont стала лідером у продажу хімікатів, які не містять ХФУ. Представникам держсектора така колаборація забезпечила необхідний політичний капітал для прискорення підписання Монреальського протоколу.

Продовжуючи тематику колабораційних практик і екологічної політики, звернемося до ситуації зеленої енергетики в Україні. Проте варто відзначити, що мова йде не стільки про колаборацію або хоча б взаємовигідне державно-приватне партнерство, скільки про лобіювання корпоративних інтересів шляхом кулуарних переговорів і дій. Історія становлення завищених тарифів для відновлюваних джерел енергії почалася в 2009 р., коли група Active Solar і Завод напівпровідників А. Ключова виявилися фактично єдиними виробниками елементів сонячних панелей завдяки прив'язці закону до місцевої складової. У 2015 р. ВРУ ухвалила єдину систему розрахунку зеленого тарифу, встановивши коефіцієнт у 9,2-46/кВт-годину, що вивело Україну в лідери цінової політики на енергоринку в Європі. Встановлення високих тарифів супроводжувалося зростанням обсягу потужностей фактично на 200% [1] в 2019 р.

«Зелену енергію» мала викупляти держава через підприємство «Гарантований покупець», але масовий бум альтернативних енергопроектів завершився накопиченням державних боргів у розмірі понад 17 млрд. грн. Ситуація ускладнювалася тим, що Укренерго обмежив енергетичне навантаження на АЕС, зупинивши 17% потужностей Енергоатому [2]. У спробі вирішити проблему, ВРУ був ратифікований законопроект №3658, поданий як компроміс між державою, низкою виробників зеленої енергії, Європейсько-українським аналітичним агентством і Української вітроенергетичної асоціацією. Згідно з ним, тарифи на альтернативну енергетику скорочуються, а держава зобов'язана погасити заборгованості до кінця 2021 р.

Компанія ДТЕК, будучи монополістом на українському енергоринку та інвестором в альтернативну енергетику, зайняла проактивну позицію, але не співпраці, а тиску. Так, енергохолдинг виступив із заявою про відмову від будівництва додаткових потужностей «зеленої енергетики» з огляду на скорочення тарифів [29], а також закликав припинити імпорт електроенергії з Росії та Білорусі, що і було зроблено Нацкомісією з регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) та викликало обурення інших українських компаній, зокрема Інтерпайп. Окрім названого, як свідчать результати розслідування АМКУ [28], ДТЕК свідомо відключав енергоблоки, зриваючи роботу «Укренерго», і обмежив постачання вугілля в Центренерго, що призвело до зупинки частини енергоблоків і створило критичну ситуацію на ринку.

Ще одним примітним суб'єктом енергетичної ніші виступає компанія Інтерпайп, яка зайняла реактивно-захисну позицію. У квітні 2020 р. її керівництво звернулася з відкритим листом [31] до президента В. Зеленського з переліком рішень Кабміну і НКРЕКП, що свідчать про адаптацію енергоринку на користь ДТЕК. У посланні також зазначалося можливе підвищення тарифів для населення і скорочення штату, якщо ситуація не вирішиться. Також компанії вдалося пролобіювати власні інтереси у статусі підприємства «зеленої електрометалургії» через поправки 810-Х, запропоновану Д. Киселевським, экс-директором департаменту корпоративних відносин Інтерпайп. Відповідно до неї, для компанії нарівні з трьома іншими заводами діятимуть спеціальні тарифи на поставку, без включення виплат «Укренерго» за «зеленим» тарифу, що дозволить підприємству економити щорічно 12-15 млн. дол. Як можна побачити, відносини між державою, бізнесом і соціумом в Україні формуються не на основі партнерства, а за допомогою шантажу і превалювання приватних інтересів над суспільними. За даними Єврокомісії 2020 р. [30], незважаючи на потужний потенціал зеленої енергетики, в Україні діють найвищі тарифи.

Зазначені приклади демонструють, як фірми з активною соціально-політичною позицією можуть стати або ефективними партнерами в колабораційному управлінні, або відвертими опонентами державному і громадянському сектору. До того ж, вони наочно вказують, що залучення бізнес-структур може створювати рішення складних глобальних проблем, які розширюють доступ

до спеціалізованих знань і ресурсів, а також «підвищує легітимність державного регулювання з боку економічних гравців» [8, с.503].

Проте, Д. Кеттл нагадує, що «ефективність уряду залежить від його здатності управляти своїми інструментами і притягати до відповідальності їх користувачів» [19, с.12]. У контексті колабораційного управління критерій підзвітності також виступає каменем спотикання, оскільки традиційні державні методи не підходять для багатосторонніх партнерств. У даному випадку необхідні гарантії реалізації прийнятих рішень з огляду на орієнтацію саме на суспільний вимір, а не приватну вигоду. Колаборація часто характеризується дисбалансом відповідальності між партнерами, а також переслідуванням особистих інтересів, коли державний сектор отримує доступ до приватного капіталу, а останній – до тендерів.

Критерії підзвітності в межах колабораційного управління припускають вимірювання ризиків, витрат і зисків, соціально-політичного впливу, досвіду, партнерської співпраці та ефективності. Кожен з цих параметрів повинен оцінюватися до розробки конкретного механізму колаборації і протягом усього партнерства. Так, розуміння і розподіл ризиків ставить собі за мету «присудження ризик-фактору гравцеві, який найкраще може його контролювати і максимізувати суспільну користь» [11, с.141]. Наприклад, на початку партнерства державна агенція має розробити план пом'якшення впливу на громадськість і галузевий сектор задля усунення спокуси уникнути будь-яких «реляційних» взаємодій з метою мінімізації дій, що виходять за межі запропонованих договірних умов з боку залучених стейкхолдерів. Проте державні менеджери повинні усвідомлювати, що перенесення занадто великої долі ризику на плечі бізнесу або громадянського сектора призведе до накопичення репутаційного капіталу на користь як мінімум приватного суб'єкта. Тому виявлення належного балансу розподілу ризиків забезпечить реципрокную відповідальність за надані послуги та їх відповідність очікуванням суспільства.

Використання сукупності збалансованих показників ефективності у питаннях реалізації мети партнерства забезпечить загальну результативність співпраці. Наприклад, у межах програми Deerpwater Programme Берегової охорони США, за участю консорціуму приватних оборонних підприємств, співробітник проекту розробив систему показників для вимірювання успіху програми. Але оскільки ці заходи не були розроблені до створення партнерства, керівники берегової охорони відчули, що «вони намагаються надолужити згаяне» [10, с.482], тому заходи не були повністю підтримані їхніми партнерами з приватного сектора.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За Е. Гідденсом, колабораційні механізми співпраці є частиною ширшого процесу реструктуризації політичної системи в цілому з метою пошуку третього гібридного шляху як поєднання кращих рис ринкового, громадянського і бюрократичного дизайну. Саме така комбінація відповідає «екологічним принципам отримання більшого за рахунок меншого в контексті становлення нових суспільних цінностей» [8, с.498]. Заохочуючи співробітництво приватного сектора в спірних політичних питаннях, державні структури можуть дійти іншого формату політики, що застосовується до всієї спільноти, а не до обраної соціальної когорти, отже, тяжіє до більш масштабних результатів.

Наша стаття є одним із багатьох кроків для підняття зависи над аспектами колабораційної співпраці. Запропонована тематика вимагає подальших досліджень, наприклад, було б корисно провести порівняльний аналіз на основі продуманої виборки респондентів для розгляду результатів, отриманих від колаборації держави, ідеального бізнес-партнера і громади порівняно з системами спільного управління, де проактивні економічні суб'єкти не брали участь. Таке дослідження має враховувати відмінності соціальних очікувань, тип участі бізнесу, а також наявність різних видів угод про співпрацю.

До того ж, критики партнерства бізнесу та уряду можуть припустити, що, оскільки кількість підприємств часто перевищує число інших учасників розробки регуляторної політики [27], кінцеві політичні результати можуть сприяти саме бізнесу, а не суспільству в цілому і призводити до нормативних проблем, пов'язаних з дисбалансом сил між зацікавленими сторонами. Але за відсутності ділової взаємодії відповідні процедури можуть навіть не сформуватися або породити проблеми з реалізацією. Тому для подальшого поглибленого вивчення зазначених аспектів варто звернутися до додаткової компаративістики.

Таким чином, запропонована стаття вносить вклад у вивчення колабораційного управління і кола його потенційних учасників через характеристику спектра соціально-політичних реакцій суб'єктів бізнесу на регулювання ринку. Означені поведінкові патерни мають допомогти зрозуміти, які види бізнесу з більшою ймовірністю схильні налагоджувати конструктивну співпрацю з урядовими колами

і громадянами, тим самим розширюючи їхній доступ до знань і здатність знаходити творчі альтернативи складних політичних проблем.

Бібліографічний список:

1. Водяний А. Що таке «зелений» тариф і чому це стосується всіх? URL: https://lb.ua/economics/2020/07/22/462344_shcho_take_zeleniy_tarif_i_chomu_tse.html
2. Кудрицький В. Скорочення профіциту виробництва Енергоатома. URL: <https://ua.energy/electricity-market/skorochennya-profitsytu-vyrobnytstva-energoatoma-ne-maye-vplynuty-na-zbilshennya-tsiny-elektroenergiyi-dlya-kintsevyh-spozhyvachiv-volodymyr-kudrytskyj/>
3. Ansell, C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2008. 18(4): 543-71.
4. Andrews, R., Entwistle T. Does Cross-Sectoral Partnership Deliver? An Empirical Exploration of Public Service Effectiveness, Efficiency, and Equity. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2010. 20(3): 679-701.
5. Bryson, J., Crosby B., and Stone M. The Design and Implementation of Cross-Sector Collaborations: Propositions from the Literature. *Public Administration Review. Special issue*, 2006, 66: 44-55.
6. Carmin, J., Darnall N., Mil-Homens J. Stakeholder Involvement in the Design of U.S. Voluntary Environmental Programs: Does Sponsorship Matter? *Policy Studies Journal*. 2003. Vol. 31(4): 527-43.
7. Carr, G. The Canadian Council for Public Private Partnerships. 1998. URL: <http://home.inforamp.net>
8. Donague J., Zeckhauser R. Public-Private Collaboration / Ed. Moran M., Rein M., Goodin E. 2006. Oxford: Oxford University Press, pp. 496-525
9. Fischetti, M. Can U.S. Cars Meet the New 54 mpg CAFE Standards? URL: <http://blogs.scientificamerican.com/observations/2011/11/16/can-cars-meet-the-new-54-mpg-CAFE-standards-yes-theycan/> [accessed August 21, 2015].
10. Forrer, J., Kee, E., Boyer, E. Public-Private Partnerships and the Public Accountability Question. *Public Administration Review*. 2010. Vol. 4: 475-484
11. Goldsmith, S., and Eggers W. Governing by Network: The New Shape of the Public Sector. 2004. Washington, DC: Brookings Institution Press
12. Hansen, L., and Mitchell J. Disaggregating and Explaining Corporate Political Activity: Domestic and Foreign Corporations in National Politics, *American Political Science Review*. 2000. Vol. 94(4): 891-903.
13. Hansen, L., Wendy, L., Mitchell J., and Drope J. Collective Action, Pluralism, and the Legitimacy Tariff: Corporate Activity or Inactivity in Politics, *Political Research Quarterly*, 2004. Vol. 57(3): 421-429.
14. Eckerdt, A., and Heidelberg R. Public Incentives, Market Motivations, and Contaminated Properties: New Public Management and Brownfield Liability Reform, *Public Administration Review*, 2015. Vol. 75(2): 252-261.
15. Emerson, K., Nabatchi T., and Balogh S. An Integrative Framework for Collaborative Governance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2012. Vol. 22(1): 1-30.
16. European Commission. Guidelines for Successful Public-Private Partnerships. 2003.
17. Imperial, M. Using Collaboration as a Governance Strategy: Lessons from Six Watershed Management Programs, *Administration & Society*, 2005. Vol. 37(3): 281-320.
18. Jones, Ch., and Levy D. North American Business Strategies towards Climate Change, *European Management Journal*, 2007. Vol. 25(6): 428-40.
19. Kettl, D. Managing Boundaries in American Administration: The Collaboration Imperative, *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 10-19.
20. Kim, Y., Darnall N. Business as a Collaborative Partner: Understanding Firms' Sociopolitical Support for Policy Formation, *Public Administration Review*, 2015. Vol.1: 1-12 – doi: 10.1111/puar.12463
21. Koontz, T., Thomas C. What Do We Know and Need to Know about the Environmental Outcomes of Collaborative Management? *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 111-21.
22. Lin, H., and Darnall N. Strategic Alliance Formation and Structural Configuration, *Journal of Business Ethics*, 2015. Vol. 127(3): 549-64
23. Osborne, E. Public-private partnerships. Theory and practice in international perspective. Routledge, 2000.
24. Rivera, J. Business and Public Policy: Responses to Environmental and Social Protection Processes. New York: Cambridge University Press. 2010.
25. Salamon, L. M. (2002). The Tools of Government: A Guide to the New Governance. Oxford: Oxford University Press.
26. Thomson, A., and Perry J. Collaboration Processes: Inside the Black Box, *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 20-32.
27. Yackee, J., and Yackee S. A Bias towards Business? Assessing Interest Group Influence on the U.S. Bureaucracy, *Journal of Politics*, 2006. Vol. 68(1): 128-39.
28. <https://amcu.gov.ua/news/rozsliduvannya-zlovzhivannya-monopolnim-stanovishchem-grupoyu-dtek-u-burshtinskomu-energoostrovi>
29. <https://dtek.com/>
30. <https://interfax.com.ua/news/economic/651620.html>
31. <https://interpipe.biz/media/newstone/416>

References:

1. Vodiani A. Shot eke zelenii tarif I chomu cze stosuetsja vsih?
URL: https://lb.ua/economics/2020/07/22/462344_shcho_take_zeleniy_tarif_i_chomu_tse.html
2. Kudrickii V. Skorochennja proficitu virobnictva Energoatoma. URL: <https://ua.energy/electricity-market/skorochennya-profitytu-vyrobnystva-energoatoma-ne-maye-vplynuty-na-zbilshennya-tsiny-elektroenergiyi-dlya-kintsevyh-spozhyvachiv-volodymyr-kudrytskyj/>
3. Ansell, C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2008. 18(4): 543-71.
4. Andrews, R., Entwistle T. Does Cross-Sectoral Partnership Deliver? An Empirical Exploration of Public Service Effectiveness, Efficiency, and Equity. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2010. 20(3): 679-701.
5. Bryson, J., Crosby B., and Stone M. The Design and Implementation of Cross-Sector Collaborations: Propositions from the Literature. *Public Administration Review. Special issue*, 2006, 66: 44-55.
6. Carmin, J., Darnall N., Mil-Homens J. Stakeholder Involvement in the Design of U.S. Voluntary Environmental Programs: Does Sponsorship Matter? *Policy Studies Journal*. 2003. Vol. 31(4): 527-43.
7. Carr, G. The Canadian Council for Public Private Partnerships. 1998. URL: <http://home.inforamp.net>
8. Donague J., Zeckhauser R. Public-Private Collaboration / Ed. Moran M., Rein M., Goodin E. 2006. Oxford: Oxford University Press, pp. 496-525
9. Fischetti, M. Can U.S. Cars Meet the New 54 mpg CAFE Standards? URL: <http://blogs.scientificamerican.com/observations/2011/11/16/can-cars-meet-the-new-54-mpg-CAFE-standards-yes-theycan/> [accessed August 21, 2015].
10. Forrer, J., Kee, E., Boyer, E. Public-Private Partnerships and the Public Accountability Question. *Public Administration Review*. 2010. Vol. 4: 475-484
11. Goldsmith, S., and Eggers W. Governing by Network: The New Shape of the Public Sector. 2004. Washington, DC: Brookings Institution Press
12. Hansen, L., and Mitchell J. Disaggregating and Explaining Corporate Political Activity: Domestic and Foreign Corporations in National Politics, *American Political Science Review*. 2000. Vol. 94(4): 891-903.
13. Hansen, L., Wendy, L., Mitchell J., and Drope J. Collective Action, Pluralism, and the Legitimacy Tariff: Corporate Activity or Inactivity in Politics, *Political Research Quarterly*, 2004. Vol. 57(3): 421-429.
14. Eckerdt, A., and Heidelberg R. Public Incentives, Market Motivations, and Contaminated Properties: New Public Management and Brownfield Liability Reform, *Public Administration Review*, 2015. Vol. 75(2): 252-261.
15. Emerson, K., Nabatchi T., and Balogh S. An Integrative Framework for Collaborative Governance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2012. Vol. 22(1): 1-30.
16. European Commission. Guidelines for Successful Public-Private Partnerships. 2003.
17. Imperial, M. Using Collaboration as a Governance Strategy: Lessons from Six Watershed Management Programs, *Administration & Society*, 2005. Vol. 37(3): 281-320.
18. Jones, Ch., and Levy D. North American Business Strategies towards Climate Change, *European Management Journal*, 2007. Vol. 25(6): 428-40.
19. Kettl, D. Managing Boundaries in American Administration: The Collaboration Imperative, *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 10-19.
20. Kim, Y., Darnall N. Business as a Collaborative Partner: Understanding Firms' Sociopolitical Support for Policy Formation, *Public Administration Review*, 2015. Vol.1: 1-12 – doi: 10.1111/puar.12463
21. Koontz, T., Thomas C. What Do We Know and Need to Know about the Environmental Outcomes of Collaborative Management? *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 111-21.
22. Lin, H., and Darnall N. Strategic Alliance Formation and Structural Configuration, *Journal of Business Ethics*, 2015. Vol. 127(3): 549-64
23. Osborne, E. Public-private partnerships. Theory and practice in international perspective. Routledge, 2000.
24. Rivera, J. Business and Public Policy: Responses to Environmental and Social Protection Processes. New York: Cambridge University Press. 2010.
25. Salamon, L. M. (2002). The Tools of Government: A Guide to the New Governance. Oxford: Oxford University Press.
26. Thomson, A., and Perry J. Collaboration Processes: Inside the Black Box, *Public Administration Review*, 2006. Vol. 66: 20-32.
27. Yackee, J., and Yackee S. A Bias towards Business? Assessing Interest Group Influence on the U.S. Bureaucracy, *Journal of Politics*, 2006. Vol. 68(1): 128-39.
28. <https://amcu.gov.ua/news/rozsliduvannya-zlovzhivannya-monopolnim-stanovishchem-grupoyu-dtek-u-burshtinskomu-energoostrovi>
29. <https://dtek.com/>
30. <https://interfax.com.ua/news/economic/651620.html>
31. <https://interpipe.biz/media/newsone/416>

Sychova A.O. Collaborative Partnership: A Business-Factor in Forming a State Policy

The article presents an analysis of the behavioral patterns of private sector representatives for involving them in an effective partnership as part of a collaborative governance regime. The trend towards cooperation between the public sector, business, and civil society is gaining momentum due to the lack of own resources, the growing level of interdependence, and the benefits of equal risk sharing. However, critics of such a format of interaction draw attention to the possible power disproportion and the potential formation of a political course focused on the expectations of the private sector only. This ambivalence of views actualizes the consideration of issues related to the identification of ideal collaborative partners capable of directing efforts to jointly seek consensus solutions. Particular attention is focused on the differences between collaboration, public-private partnerships, and the privatization of public facilities as phenomena often presented as synonymous concepts due to the presence of common elements. Highlighting the types of political behavior, the author notes that the collaborative business partner must, firstly, recognize the importance of the problem, secondly, organically combine their benefits with the achievement of public results, and thirdly, focus on partnership agreements. The article provides examples of each political reaction of socio-economic actors, as well as the practice of collaborative partnership in the field of environmental policy and green energy. It is argued that by encouraging private sector cooperation on contentious policy issues, public entities may adopt a different policy format that applies to the whole community than the chosen social cohort, and therefore tends to achieve greater results. Given the insufficient study of collaborative partnership and its potential participants, the author claims the need for further comparative research on this range of issues.

Keywords: *collaborative partnership, collaboration, business partner, public-private partnership, collaborative governance.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.8

УДК 352.072.1(477)(076)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>*Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2942-7003>*Ясько О. Г., м. Вінниця*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРИКЛАДІ ШВЕЙЦАРІЇ ТА БЕЛЬГІЇ

Проаналізовано вплив процесу децентралізації на ефективність державного управління на прикладі Швейцарії та Бельгії. У ретроспективній площині описана роль та місце децентралізованого характеру влади, розглянуто переваги та недоліки процесу децентралізації. За допомогою методу кейс-стаді було виявлено відмінності у характері впливу децентралізації публічної влади на демократизацію різних типів політичних систем. Застосовується метод компаративного аналізу динаміки децентралізації демократичних федеративних систем, в тому числі методами крос-темпорального та лонгitudного аналізу, бінарного порівняння. Країни для порівняльного аналізу відбиралися за принципом схожості систем. В результаті були виявлені загальні і особливі політичні характеристики двох моделей децентралізованих державних устроїв в Швейцарії та Бельгії.

Децентралізований характер влади є важливим принципом функціонування ефективного управління, проте, в рамках різних теорій державного управління важливість децентралізованості є відмінною. Різняться також пояснювальний механізм важливості децентралізації. Так, відповідно до Good Governance, децентралізація є способом наближення публічної влади та владних повноважень до громадян, уникнення явища політичного відчуження, активізації політичної участі, оскільки інструменти прямої демократії, які мають кореляцію в основних принципах Good Governance можуть функціонувати найкращим чином в невеликих територіальних одиницях місцевого рівня. Таким чином, відповідно до положень ключових теорій державного управління децентралізація може стати фактором ефективного врядування, оскільки є одним із принципів функціонування демократії.

Децентралізація – це не розділення країни, це створення можливостей для розвитку міст, сіл, селищ, там де живуть люди в єдиній Україні. Це створення умов, де громади зможуть активно залучатися до процесу прийняття рішень, це вивільнення енергії мас для покращення свого життя та життя своєї громади, а не створення додаткового проширку регіональних політичних еліт.

Ключові слова: децентралізація, федералізм, державне управління, демократія, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Децентралізація влади в останні десятиліття стала поширеною практикою реформування системи державного управління та місцевого самоврядування. Її визнання на міжнародному рівні підтверджується підтримкою Міжнародним валютним фондом та Світовим банком проєктів, спрямованих на підтримку децентралізаційних ініціатив. Стосовно причин такої політики, то поряд із факторами економічної, фінансової ефективності, демократизацією політичних режимів, чільне місце посідає потреба в ефективності державного управління. Децентралізація розглядається як механізм наближення влади до громадян, стимулювання політичної участі, а також відповідальності та підзвітності влади на місцевому рівні.

Децентралізований характер влади є важливим принципом функціонування ефективного управління, проте, в рамках різних теорій державного управління важливість децентралізованості є відмінною. Різняться також пояснювальний механізм важливості децентралізації. Так, відповідно до Good Governance, децентралізація є способом наближення публічної влади та владних повноважень до громадян, уникнення явища політичного відчуження, активізації політичної участі, оскільки інструменти прямої демократії, які мають кореляцію в основних принципах Good Governance можуть

функціонувати найкращим чином в невеликих територіальних одиницях місцевого рівня [1]. Таким чином, відповідно до положень ключових теорій державного управління децентралізація може стати фактором ефективного врядування, оскільки є одним із принципів функціонування демократії.

Проблеми територіальної цілісності і ефективності політичної системи є важливими для будь-якої сучасної держави, де Україна не є виключенням. Це питання є дуже актуальним для держави, яка перебуває в процесі реформування своєї політичної системи і потребує створення чіткої системи організації влади, гармонізації відносин між різними її рівнями та елементами з урахуванням процесів саморегуляції і саморозвитку. Ідея самоорганізації суспільства у формі місцевого самоврядування стала фундаментом нового розуміння політичної складової реформи децентралізації. В рамках області, регіону чи територіальної громади найкращим чином реалізується просторова форма демократії і водночас забезпечуються умови для запровадження сучасних інноваційних моделей розвитку. Але можливість переведення політичної площини децентралізації в режим дезінтеграції чи деградації також не виключена, а зайва політизація міжрегіональних відмінностей здатна посилювати цю тенденцію. В умовах пошуку механізмів, норм та інститутів, здатних пом'якшити імовірні конфлікти і нівелювати протиріччя між центральною владою і регіонами, надзвичайно важливо дослідити процес впровадження реформи децентралізації в Україні та особливу увагу приділити прямому бінарному методу компаративного аналізу зарубіжного досвіду проведення адміністративно-територіальної реформи (Швейцарії та Бельгії) для пошуку найоптимальнішої форми децентралізації, проблем, викликів та потенційних наслідків, що можуть виникнути в процесі її впровадження. На наш погляд ці дві країни дуже подібні до України за своєю політичною, економічною та, що важливо, суспільною фрагментарністю. Вони не є гомогенними за багатьма ознаками: теж переживають мовний, етнічний, національний та культурний розкол. Але поміж з тим реформа децентралізації не розширила прірву, а, місцями, навпаки – стала мобілізуючим елементом, що об'єднала країни у багатьох сферах. [2]

Аналіз досліджень і публікацій по темі. Серед вітчизняних учених теорію та практику процесу децентралізації влади в контексті науки державного управління досліджували В. Б. Авер'янов, І. А. Грицяк, В. М. Кампо, А. Ф. Колодій, Н. Р. Нижник, А. Ф. Ткачук, В. М. Шаповал та ін. Проте питання співвідношення та взаємодії принципів децентралізації та належного врядування у світлі євроінтеграційних намірів України все ще потребує додаткового вивчення. Науковці зробили чимало теоретичних та емпіричних досліджень, які базувались на кейс-стаді політики децентралізації в окремих країні або у групі країн певного регіону. Попри значну цінність таких емпіричних досліджень, вони все ж не мають характеру аналізу впливу децентралізації на ефективність державного управління у глобальному контексті. Крім того, більшість із цих досліджень зосереджується на використанні якісних, а не кількісних методів досліджень. Тому для визначення дієвості децентралізації як фактору ефективності державного управління ми поєднали якісні та кількісні методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація являє собою складний інтегральний соціальний експеримент, який складається з багатьох аспектів: економічного, правового та політичного [3]. В роботі мова йде саме про політичну складову децентралізації для дослідження якої були виділені основні індикатори (критерії) порівняння. Якщо ми виокремлюємо політичну складову від загальної децентралізації, тому і індикатори порівняння в складних децентралізованих політичних системах слід брати, спираючись на політичні критерії децентралізації.

Перший індикатор – ефективність управління, який базується на світових показниках управління (Worldwide Governance Indicators) [4]. Індекс складається з 6 підіндексів: врахування думки населення і підзвітність державних органів, політичної стабільності і відсутності насильства, ефективності роботи уряду, якості законодавства, верховенства закону, контролю над корупцією.

Показник нестабільності країн є наступним індикатором. Це комплексний показник, який спирається на Індекс недієздатності держав, що характеризує здатність (і нездатність) влади тієї або іншої країни контролювати цілісність своєї території, а також демонструє демографічну, політичну і економічну ситуацію в країні. Індекс нестабільних держав [5] складається з багатьох складових, але особливу увагу було приділено такому компоненту як “Розколотість політичної еліти”.

Третій і останній індикатор дослідження – показник розвитку демократії. Індекс розвитку демократії (Democracy index) [6]. Індекс складається з п'яти основних компонентів: виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, політична участь, політична культура та громадянські свободи.

Традиційні федерації (США, Німеччина, Австралія, Австрія, Швейцарія) в останні десятиліття піддалися різним модифікаціям, часто серйозним, тому можна стверджувати про перехід частини

з них від одного федерального типу до іншого. Частина унітарних держав піддалася викликам, як з боку глобалізації міжнародних відносин, так і з боку локальних внутрішніх політичних процесів. Такі держави, як Швейцарія та Бельгія відповіли на це або серйозними процесами децентралізації влади, або формуванням федеральних державних устроїв.

В останні десятиліття деякі країни перейшли до більш децентралізованої державної структури. Це призвело до збільшення повноважень щодо прийняття рішень на субнаціональних рівнях. І хоча перехід до децентралізації в процесі прийняття рішень має місце у всьому світі, але уперше це відбулося саме в Європі. Це можна пояснити з історичного ракурсу: кордони європейських країн постійно змінювалися на протязі всієї історії. Великі імперії розпадалися на цілий ряд нових незалежних утворень з іншими формами політичної самоорганізації. Боротьба людей у досягненні автономії в прийнятті рішень мають місце як кривавих сценаріїв (Північної Ірландії) так і відносно мирних (Каталонія). Потенційним рішенням пристосувати ці вимоги – є будівництво децентралізованих держав. Глибокий компаративний аналіз децентралізації Бельгії та Швейцарії зумовлений тим, що обидві країни є частиною Європейського Союзу, який інституційно «слабший», ніж традиційні національні держави. І хоча обидві країни подібні за багатьма ознаками, стає цілком очевидним, те, що основна відмінність між ними – протилежність відправних точок і напрямків у федеральній динаміці: в швейцарському випадку, федералізм був відправною точкою внаслідок агрегації раніше незалежних кантонів, в той час як Бельгія починала цей процес як унітарна національна держава.

Антецедентною змінною у нашому дослідженні є історичні передумови, які сприяли становленню процесів децентралізації в моделях державно-територіального будівництва Швейцарії та Бельгії. На перший погляд Бельгія і Швейцарія досить схожі: обидві маленькі країни (чисельність 11,5 та 8,5 мільйонів), розташовані на перетині декількох великих культурних зон, мають кілька офіційних мов (голландська, французька та німецька мови є офіційними в Бельгії, в той час як Швейцарія надала французькій, німецькій, італійській та ретороманській статус державних).

Незважаючи на малі розміри, ці дві держави є економічно розвинутими. Водночас федеральна динаміка і наслідки цього складного процесу в обох країнах істотно відрізняються. Щодо Бельгії, то до Наполеона, область входила до складу Королівства Бельгія, тоді відомої як Південні Нідерланди. Це був союз автономних феодальних регіонів. Протягом короткого періоду в 1790 відбулась трансформація територіального устрою, було встановлено конфедерацію, яка отримала назву Сполучені Штати Бельгії. Після приходу Наполеона область було включено у Французьку імперію, об'єднавши її з Північними Нідерландами. У 1830р., після короткотривалої Бельгійської революції країна виборює незалежність і стає унітарною державою з високим рівнем місцевого самоврядування. Центральній владі були надані тільки законодавчі повноваження. 163 років по тому, в 1993р. Бельгія стає федеративною державою, в рамках четвертої реформи адміністративно-територіального устрою. У 2012–2013 рр. були внесені додаткові правки у чинне законодавство. Отже, перетворення Бельгії на федеративну державу не є результатом злиття різних держав або інших суб'єктів [7]

На відміну від кейсу Бельгії Швейцарія не запроваджувала місцеве самоврядування після довготривалої централізації, а навпаки – це держава, яка розвивалася «знизу догори», розбудовуючи власну історію децентралізованого врядування. Швейцарія, як держава, сформувалася унаслідок об'єднання різних незалежних політичних одиниць (кантонів) у конфедерацію з метою збереження зовнішньої незалежності та захисту внутрішньої структури влади. Водночас кантони залишалися суверенними та зберігали повноваження у вирішенні більшості питань. Для прийняття рішень, які вимагали співпраці, наприклад, у сфері зовнішньої безпеки, було створено спільну політичну інституцію, подібну до парламенту. Договір між кантонами регулював аспекти спільного прийняття рішень. Єдиний крок у напрямі централізованого врядування Швейцарія зробила під час французької окупації під проводом Наполеона, що тривала з 1798-го по 1815 рік. Це була крайня умова задля збереження цілісності країни. Але внаслідок сильного відцентрового соціально-політичного супротиву вже тоді довелося послабити централізований тип управління. Як тільки французи відступили, Швейцарія повернулася до старих інститутів та старої системи врядування. Французька окупація проте привнесла до Швейцарії й нові ідеї. Різні бачення ролі держави призвели до сутичок між більш прогресивними протестантськими групами і більш консервативними католиками. У нетривалій Громадянській війні 1847 р. консервативні католики зазнали поразки, що відкрило шлях для реформ. У 1848-му було прийнято нову Конституцію. Саме в цей час Швейцарія перетворилася з конфедерації на федерацію. Згідно з новою Конституцією 1848 року кантони зберегли міцні позиції. Усі повноваження, які не покладалися на центр, залишалися за кантонами (так звані остаточні

повноваження). Іншими словами, кантони зберегли право на самоуправління чи самоврядування. Водночас центр отримав додаткові повноваження, зокрема, право встановлювати та стягувати деякі податки. Кантони зберегли можливість впливати на прийняття рішень на рівні центру, наприклад, на основі представництва кантонів у другій палаті парламенту (роздільне управління). Права центру та кантонів були прописані у Конституції. До Конституції Швейцарії часто додавалися нові положення. Більшість з цих додатків полягала у часткових поправках. Утім, у 1874 та 1999 роках Конституція піддавалася повному перегляду, але основні положення щодо політичної системи залишалися завжди незмінними. Тобто інституційно адміністративний устрій Швейцарії залишається подібним до устрою, затвердженого ще в 1848 р. [8].

Світова політична наука розглядає децентралізацію як один з ключових елементів усебічної реформи системи державного управління. Децентралізація повноважень і ресурсів може стати чинником підвищення ефективності усього процесу управління, а також істотно посилити його демократичну складову. Це має особливе значення для України, яка переживає складний і суперечливий процес демократичної трансформації після довгих десятиліть жорстко централізованої системи влади і управління під ідеологічним контролем центральної партійно-державної адміністрації. Тут, необхідно зробити обмовку: децентралізація приносить бажаний результат тільки у тому випадку, якщо сприяє мобілізації громадського потенціалу на рішення соціально значущих проблем, якщо заохочує і посилює процеси участі населення в здійсненні управління на регіональному (в рамках однієї країни) і місцевому рівнях. Інакше, відірвана від громадян і така, що не рахується з їх інтересами, центральна бюрократія заміщується такою ж відірваною від людей, але професійно менш підготовленою провінційною і місцевою бюрократією. Децентралізація, що не веде до більшої відкритості і широкої участі громадян в процесі управління громадськими справами, не може розглядатися як ефективний інструмент збільшення потенціалу державного управління.

Комплекс показників управління (Worldwide Governance Indicators) демонструє основні тенденції та результати розвитку управління в федеративних системах Швейцарії та Бельгії. Показники управління відображають шість основних аспектів інституційної якості або ефективності управління: врахування думки населення, політична стабільність, ефективність влади, якість законодавства, верховенство закону, боротьба з корупцією.

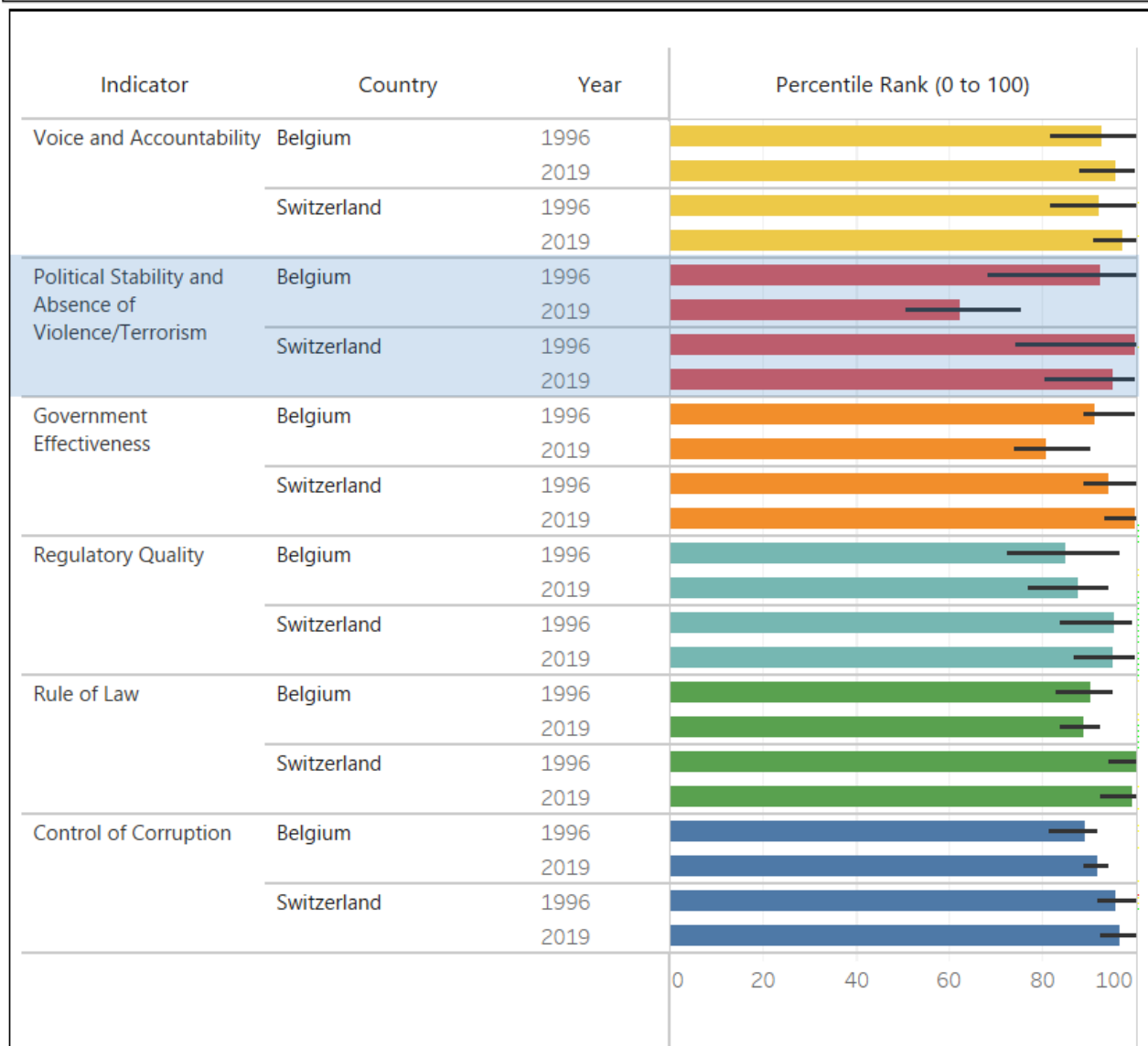
За багатьма показниками державного управління ці дві країни дуже подібні, але існують відмінності на які слід звернути увагу. Політична стабільність і відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence) – показник, на якому ми повинні зробити особливий наголос. Як можна побачити, за останніми даними у Бельгії він значно похитнувся, на відміну від Швейцарії.

Бельгія вже не є національною державою в будь-якому структурно-функціональному сенсі, а швидше "федерацією" трьох різних регіонів (Фландрія, Валлонія, Великий Брюссель) та трьох різних мовних спільнот (голландська, французька та німецька). В результаті реформи децентралізації роль національної держави була сильно послаблена на користь місцевого самоврядування, а адміністративно-територіальні одиниці не завжди накладаються один на одного географічно, демографічно чи політично. Політична система Бельгії стала уразливішою для внутрішніх та зовнішніх викликів (тероризм, біженці, санкційна політика, суперечки всередині ЄС тощо). Водночас Швейцарія, попри мовну, культурну та політичну неоднорідність продемонструвала стійкість своєї політичної системи.

Наступним індикатором є показник нестабільності системи, який базується на Індексі нестабільності країн (Fragile State Index). Це комплексний показник, що характеризує здатність (і нездатність) влади тієї або іншої країни контролювати цілісність своєї території, а також демографічну, політичну і економічну ситуацію в країні. Індекс нестабільності країн враховує показники з різних сфер: соціальної, економічної та політичної. Ми акцентували увагу саме на політичному аспекті в частині розколотості політичної еліти. У Бельгії цей індикатор учетверо вищий ніж у Швейцарії.

"Ліберальна" Фландрія та "соціалістична" Валлонія мають різні бачення подальшого розвитку своєї країни в контексті переосмислення себе як дієздатної національної держави. Майже кожні загальні вибори та подальші переговори коаліційного федерального уряду закінчуються укладанням угоди з передачі ще більших повноважень своїм регіонам, що ще більший провокує розкол політичних еліт. Бельгія вже зараз проживає проміжний етап на шляху передбаченого, але не до кінця усвідомленого політичного розколу. І з кожним роком ця прірва зростає, що є виразним проявом дисфункції загальнонаціональної бельгійської політичної системи. [9]

Worldwide Governance Indicators

Рис. 1. Значення комплексу показників управління (Worldwide Governance Indicators) для Швейцарії та Бельгії у 1996 та 2019 рр.

Децентралізація є способом територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень по визначених питаннях або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [10]. Закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень здійснюється за принципом, що «завдання, які можна успішно виконувати на найнижчому рівні управління (наприклад, на рівні муніципалітетів), повинні здійснюватися саме там, тоді як за завдання, що є поза межами невеликого муніципалітету, мають відповідати регіональні органи управління».

Децентралізація виступає як одна з форм розвитку демократії, що дозволяє, при збереженні держави і її інститутів активізувати населення на рішення власних (колективних) потреб і інтересів та зменшити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив саморегулюючими механізмами, виробленими самим суспільством. Серед українців ще остаточно не сформоване розуміння власної значимості у здійсненні місцевої влади і управління, можливості вираження своїх і колективних інтересів безпосередньо чи через представницькі органи. Саме це є основною перешкодою розвитку демократії через інститут місцевого самоврядування. Існування окреслених

проблем в Україні є наслідком нерозуміння самої природи місцевого самоврядування і визначення його змісту в законодавстві України. Саме тому органи місцевого самоврядування в Україні в процесі децентралізації мають виступати як недержавні центри влади, сприяючи розвитку демократії в країні. Цим зумовлено обрання нами Індексу демократії, як одного з основних критеріїв для компаративного аналізу децентралізаційного процесу в Швейцарії та Бельгії.

Таблиця 1

Значення Індексу демократії для країні Європи в 2020 р.

	Overall score	Global Rank	Regional rank	I Electoral process and pluralism	II Functioning of government	III Political participation	IV Political culture	V Civil liberties	Regime type
Norway	9.81	1	1	10.00	9.64	10.00	10.00	9.41	Full democracy
Iceland	9.37	2	2	10.00	8.57	8.89	10.00	9.41	Full democracy
Sweden	9.26	3	3	9.58	9.29	8.33	10.00	9.12	Full democracy
Finland	9.20	6	4	10.00	8.93	8.89	8.75	9.41	Full democracy
Denmark	9.15	7	5	10.00	8.93	8.33	9.38	9.12	Full democracy
Ireland	9.05	8	6	10.00	7.86	8.33	9.38	9.71	Full democracy
Netherlands	8.96	9=	7	9.58	9.29	8.33	8.75	8.82	Full democracy
Switzerland	8.83	12	8	9.58	8.57	7.78	9.38	8.82	Full democracy
Luxembourg	8.68	13	9	10.00	8.57	6.67	8.75	9.41	Full democracy
Germany	8.67	14	10	9.58	8.21	8.33	8.13	9.12	Full democracy
United Kingdom	8.54	16	11	10.00	7.50	8.89	7.50	8.82	Full democracy
Austria	8.16	18=	12	9.58	7.50	8.33	6.88	8.53	Full democracy
Spain	8.12	22	13	9.58	7.14	7.22	8.13	8.53	Full democracy
France	7.99	24	14	9.58	7.50	7.78	6.88	8.24	Flawed democracy
Portugal	7.90	26	15	9.58	7.50	6.11	7.50	8.82	Flawed democracy
Italy	7.74	29	16	9.58	6.43	7.22	7.50	7.94	Flawed democracy
Malta	7.68	30	17	9.17	6.79	6.11	8.13	8.24	Flawed democracy
Cyprus	7.56	34	18	9.17	5.36	7.22	7.50	8.53	Flawed democracy
Belgium	7.51	36	19	9.58	7.86	5.00	6.88	8.24	Flawed democracy
Greece	7.39	37	20	9.58	5.21	6.11	7.50	8.53	Flawed democracy
Turkey	4.48	104	21	3.50	5.36	5.56	5.63	2.35	Hybrid regime

Source: The Economist Intelligence Unit.

Такі показники, як політична культура (political culture) та політична участь (political participation) у значній мірі різняться. Бельгія суттєво відстає від Швейцарії. Нагадаємо, що Бельгія починала процес федералізму як унітарна національна держава, що в результаті реформи суттєво ослабла на користь передачі повноважень на місцевий рівень. Низький рівень політичної культури та політичної участі свідчать про те, що у бельгійців зростає почуття ототожнення себе з будь-яким іншим суб'єктом субнаціонального рівня. До того ж рівень ідентифікації громадян Бельгії до національної держави (критерій політичної культури) з кожним роком спадає. Проблема низького рівня політичної поведінки є актуальною і для України. Це пов'язано, по-перше, з ментальністю українського народу, якому більше імponує сильна державна влада, що бере на себе всі обов'язки щодо задоволення потреб громадян. По-друге, з фактичним не розумінням своєї причетності до територіальної громади і можливості у зв'язку з цим вирішувати питання місцевого значення. Значною мірою громадяни України ототожнюють себе з проживанням на відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Відповідно ментально українці “прив'язують” себе до державних інституцій, і аж ніяк не до територіальної громади.

Висновки. Досвід Швейцарії та Бельгії для України, на перший погляд, виглядає нестандартним для вивчення та застосування. Адже ми звикли вважати, що це надто розвинені та надто ментально відмінні від нас країни. Але саме ці країни, завдяки реформі децентралізації, зробили значний прорив у своєму розвитку. Проблема в тому, що для таких країн, як Бельгія і Швейцарія процес децентралізації був логічним та послідовним. Суспільство вже давно дозріло до необхідного рівня політичної соціалізації, щоб якісно долучатися до процесу прийняття рішень на місцях і нести за це відповідальність. Їм вдалося створити систему комун або муніципалітетів, але реформа проводилася хвилями, причому настрої населення постійно змінювався, багато хто реформі опирався, і уряду

доводилося до цього пристосовуватися, боротися з супротивниками змін. У цих країнах є влада закону, у нас – ні, вони вже мали розвинені традиції демократії, а в нас вони, нажаль, слабкі.

Проаналізувавши досвід впровадження та наслідки реформи децентралізації в Швейцарії та Бельгії можна зробити декілька застережень для політичної еліти України, яка переживає процес трансформації політичної системи саме в цьому напрямку.

В умовах проведення військових дій на території Донецької та Луганської областей, анексії Криму, ослаблення централізації влади в результаті реформи децентралізації значно впливає на показники ефективності та стабільності української політичної системи. Зарубіжний досвід підтверджує, що в цілому успішні в політичному, економічному, соціальному плані країни в процесі здійснення децентралізації влади мали великі проблеми ефективності системи. Тому Україні в умовах глибокої політичної, економічної і соціальної кризи цей фактор слід завчасно враховувати, щоб попередити можливі негативні наслідки при подальшому впровадженні реформи.

Ослаблення централізації влади в результаті децентралізації може спричинити зростання свавілля місцевих чиновників і зростання незадоволеності населення владою, включаючи центральну, яка буде не в змозі і нездатна захистити інтереси і права регіональних громад. Ситуація з Covid-19 демонструє це як ніяк виразно. Децентралізація може підсилити відцентрові тенденції через вкрай низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами.

Тому ключовим завданням, яке повинно бути виконано при децентралізації: самоврядування повинно виходити від місцевої громади – села, міста, а не області. В Швейцарії сильна місцева влада добре працює і не поспішає відокремлюватися, якщо вся самостійність зосереджена не на рівні областей (регіонів), а нижче – на рівні громад. Якщо виключити цей базовий рівень і віддати права областям, а не селам і містам, то вийде феодалізація, середньовіччя з місцевими князьками в областях, конвертованих у виді регіональних політичних еліт, які з часом почнуть провокувати формування регіональних сецесійних процесів.

Відносно низький рівень політичної культури та участі в політичному житті Бельгії не став на заваді реформуванню адміністративно-територіального устрою країни, хоча і певна кореляція тут має місце. Це повинно стати прикладом для тих, хто не вірить в успіх української децентралізації, обумовлюючи це вищеназваними причинами. Тим не менш децентралізація не повинна бути самоціллю, потрібно будувати належну систему управління. Для України буде важко побудувати таку систему, орієнтовану на людину, без участі цих людей. Щоб пробудити енергію мас, в Україні потрібні дуже сильні і всепроникні стимули, а ризик пробудження контрреформізму дуже великий. При цьому як для оптимістів, так і песимістів розвиток демократії на місцях виглядає бажаною метою. Але навіть якщо стимулів до розвитку місцевого самоврядування сьогодні немає, вони цілком можуть виникнути в майбутньому.

Таким чином, децентралізація – це не розділення країни, це створення можливостей для розвитку міст, сіл, селищ, там де живуть люди в єдиній Україні. Це створення умов, де громади зможуть активно залучатися до процесу прийняття рішень, це вивільнення енергії мас для покращення свого життя та життя своєї громади, а не створення додаткового прошарку регіональних політичних еліт.

Але, як показує практика, у кожній країні повинна бути своя дорога до реформування свого адміністративно-територіального устрою. Не має єдиного шаблону або рецепту, який був би успішним для кожної країни. Ми обрали для порівняння дві країни Європи з розвинутими демократичними системами, але все, що вони можуть зробити для України – це не принести вирішення цієї проблеми, а поділитися своїм досвідом проведення реформи. Не можна повністю копіювати чужу модель успішного впровадження реформи. Треба зважати на українську політичну, соціальну та економічну реальність, специфіку законодавства, елементи демократичних традицій, суспільний консенсус тощо. І на основі даного комплексу із багатьох факторів підлаштовувати реформу під себе, методом проб і помилок корелювати реформу у процесі.

Бібліографічний список / References:

1. Limits of Good Governance in Developing Countries / Hirosune Kimura, Suharko, Aser B. Javier, Ake Tangsupvattana (eds.). Gadjah Mada University Press (Indonesia), 2011. 570 p.
2. Church, C. and Dardanelli, P. (2005). The Dynamics of Confederalism and Federalism: Comparing Switzerland and the EU, *Regional and Federal Studies*, 15 (2), pp. 163-185.
3. Rodden J. Comparative Federalism and Decentralization: On Meaning and Measurement// *Comparative Politics*. 2004. URL: <http://www.jstor.org/stable/4150172>
4. Worldwide Governance Indicators). URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
5. Fragile States Index. URL: <https://fragilestatesindex.org/comparative-analysis/>
6. Democracy index 2020 URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>

7. Cullen R. Adaptive Federalism in Belgium // UNSW Law Journal. 2013. №2. p. 21 – 5
8. Coolidge, W.A. B. (1911). Switzerland/History/Constitution, in Chisholm, H.(ed.) Encyclopedia Britannica, 26 (11th ed.). Cambridge University Press. p. 259
9. Daniel Cetrà. Belgium won't split after Sunday's elections, but it could take a step in that direction // The Conversation Journal. May 20, 2014 URL: <https://theconversation.com/belgium-wont-split-after-sundays-elections-but-it-could-take-a-step-in-that-direction-26938>
10. Decentralization: A Sampling of Definitions Archived 2013-05-12 at the Wayback Machine, October 1999, pp. 1, 3–6. URL: https://web.archive.org/web/20130512081813/http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF

Chaltseva O. M., Jasko O. G. Decentralization as a Factor of Public Administration Efficiency on the Example of Switzerland and Belgium

The influence of the process of decentralization on the efficiency of public administration is analyzed on the example of Switzerland and Belgium. On a retrospective basis, the role and place of the decentralized nature of authority are described, and the advantages and disadvantages of the decentralization process are examined. The case-study method was used to reveal differences in the nature of the impact of decentralization of public authorities on the democratization of different political system types. The method of comparative analysis of the dynamics of decentralization of democratic federal systems is used, including cross-temporal and longitudinal analysis and binary comparison. Countries for the comparative analysis were selected according to the principle of system similarity. As a result, the general and specific political characteristics of two models of decentralized state structures in Switzerland and Belgium were identified.

The decentralized nature of authority is an important principle of functioning of effective management, but the importance of decentralization is different within various theories of public administration. The explanatory mechanism of the importance of decentralization also differs. Thus, according to Good Governance, decentralization is a way to bring public authorities closer to the citizens, to eliminate the phenomenon of political alienation, and to activate political participation, since the instruments of direct democracy that have a correlation in the basic principles of Good Governance can function to the best extent in small local territorial units. Therefore, in accordance with the provisions of the key theories of public administration, decentralization can be a factor of effective governance, since it is one of the principles of democracy functioning.

Decentralization is not about dividing the country, it is about creating opportunities for the development of cities, villages, and settlements where people live in unified Ukraine. This is about creating conditions where the communities can be actively involved in the decision-making process, it is about the withdrawal of energy of masses for the improvement of their own life and the life of their community, and not about creating an additional layer of regional political elites.

Keywords: *decentralization, federalism, public administration, democracy, local self-governance.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.9

УДК 32.323.01:323.173

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7232>

Amiran Khevtsuriani, Georgian Technical University (Georgia)

THE CONCEPT OF ETHNOPOLITICAL SEPARATISM, ITS PLACE AND ROLE IN CONTEMPORARY POLITICAL PROCESSES

One of the most urgent ethno-political problems in our time is the growth in the number of separatist movements in different parts of the world. This phenomenon developed and gained strength in the second half of the 20th century simultaneously with the anti-colonial and national liberation movements. Moreover, it is worth noting that the movements that set as their main goal the separation of a certain part of the multinational state and the creation of an independent national-state entity in this territory, have intensified not only in the third world countries, where the colonial legacy has left a significant number of disputed borders, but also in the oldest western democracies – Great Britain, USA, Spain, Italy, France and a number of other states. The impulse to gain political independence through the proclamation of a separatist ideology is a clear sign of modern international relations. The wave of separatist aspirations of ethnic groups now and then manifests itself, and sometimes even increases in scale practically on all continents. However, until now ethno-political separatism remains one of the least studied and least understood political phenomena. In the most general sense, ethno-political separatism (otlat. Separatus – separated) is the striving of an ethnic group to isolate, separate and achieve autonomy or political independence by a certain area of the state. The complexity of the interpretation of this phenomenon is caused not only by the multi-factoriality of separatism itself, but also by the absence of established theoretical and methodological approaches to the study of separatist tendencies in political life. At the same time, the very forms of minimizing violence in the course of implementing the ideology of ethno-political separatism are studied within the framework of such an interdisciplinary direction as the "paradigm of conflict". Despite the fact that the conflict paradigm is often used to analyze ethno-political separatism, it cannot claim to be the only methodological approach to the study of this phenomenon.

Keywords: Ethno-political separatism; secession; irredentism; regionalism; nationalism; federalism.

There are two basic socio-philosophical ideas in separatism. Both ideas are interconnected and flow from one another. The first idea has to do with freedom, freedom from any coercion, the second – to the nation's right to self-determination. Virtually all modern politicians and scientists unconditionally recognize, to one degree or another, the democratic values of freedom (its understanding largely depends on the level of development of civil society in the state). In matters of the right to self-determination, one can clearly see the demarcation into two opposing camps. Some accept it unconditionally, while others also reject it categorically. The noted disagreement in views is connected not only with questions regarding the future of the ethnic group, but also more important aspects – the territorial integrity of the country. This is directly related to the vital interests of the national majority (state and national), as well as sometimes numerous other peoples living together. It should be emphasized that the responsibility for the observance of the rights and freedoms of the latter (often not participating or interested in the separatist conflict) is borne by the central government, which is represented, as a rule, by the ethnic majority.

The forms of minimizing violence in the course of implementing the ideology of ethno-political separatism are studied in the framework of such an interdisciplinary direction as "Peace and Conflict Studies" – "the study of peace and conflicts" [1, p. 71-97]. This direction has been developing since the 60s of the XX century. And it is a set of academic schools for the analysis of non-violent and violent behavior of groups in social systems [2, p. 74]. It should be noted that this direction uses as its basis the methodology for analyzing the settlement of ethno-political conflicts, developed in the bosom of the so-called classical "conflict paradigm". This term is usually understood as the concepts of the leading representatives of social thought, who recognized the primary significance of conflicts for the political life of society.

Why is the methodology of analyzing ethno-political conflicts so often used to study ethno-political separatism? The answer to this question is possible if we consider ethno-political separatism as a process in

which at least two opposing sides take part. It is known that the existence of a conflict requires the existence of the following key factors: two or more subjects, whose interests actually or presumably collide, and a scarce resource (a kind of "apple of discord") [3, p. 8-9]. In the case of ethnopolitical separatism, the participation of two potentially antagonistic groups, as a rule, is clearly present: one seeks to secede, the other opposes such secession. As for the scarce resource, then it is also evident here – the acquisition of greater political independence by obtaining a certain political sovereignty. In such a situation, the actions of one side, faced with the opposition of the other, impede the realization of its goals and interests, as a result of which there is conflict tension. Thus, if models of ethnopolitical separatism take the form of actions of participants in an ethnopolitical conflict (see [4, p. 165]), the conflict paradigm can serve as a necessary methodological basis for the study of separatist tendencies within the political system.

It should be noted that the conflict paradigm has developed certain strategies for managing ethnopolitical processes with a high potential for conflict. The mentioned strategies are based on the concepts of representatives of "classical" conflict studies. It seems that from the whole variety of scientific concepts, two key methodological paradigms of conflict research should be singled out: "dialectical theory of conflicts" (K. Marx, R. Dahrendorf) and "conflict functionalism" (G. Simmel, L. Coser).

The modern dialectical approach to the analysis of conflicts is largely based on the concept of the German philosopher Karl Marx (1818–1883), who, following Hegel and Heraclitus, continued the tradition of understanding conflict as a radical means of transforming the entire society. Marx's ideas about group polarization of social systems, struggle and resolution of class conflict in a revolutionary way influenced the development of the teachings of the Anglo-German sociologist R. Dahrendorf. He contrasted Marxism with the theory of social conflict, in which the main feature of classes is the relationship of domination and subordination [5, p. 145-147], not property. According to Dahrendorf, conflict is any relationship between elements that can be characterized through objective or subjective opposites [6, p. 141-142]. Note that the scientist gave a fairly broad interpretation of the conflict, believing that the conflict can take the form of a civil war, parliamentary debates, ethnopolitical separatism or negotiations.

Dahrendorf also saw a special role for the elite in the conflict, believing that groups can initiate changes in society only if their interests.

Will be embodied in the actions of the elite [7, p. 54]. In this regard, it is advisable to note that, while revealing the dynamics of the development of ethnopolitical separatism, one should also highlight the stages of formation and actions of political elites, which can either provoke conflict situations and induce groups to act in conflict, or go against the opinion of the majority. So, on the eve of the disintegration of Czechoslovakia, sociological polls showed that the majority of Czechs and Slovaks did not support the so-called "velvet divorce" and were not ready for national self-determination. Nevertheless, the political elites of the Czech Republic and Slovakia, contrary to the opinion of the majority, agreed to dissolve the federal state, which ultimately led to secession.

According to R. Dahrendorf, any conflicts in social systems can be controlled. In connection with the noted statement, the researcher analyzes three main strategies of conflict management: suppression, cancellation and regulation. Scientist, considering suppression an ineffective way of dealing with conflicts [5, p. 145], notes that totalitarian governments are in danger of being overthrown precisely because they often resort to suppression as a means of resolving conflicts and do not ensure the functioning of various "valves" in society (in the form of discussions, rallies and other ways of expressing the demands of various groups). Thus, attempts to suppress separatism in Kashmir by armed means almost never led to stability. Currently, Kashmir is still an area divided between India, Pakistan and China.

By the abolition of conflict, Dahrendorf understands any attempt to fundamentally eliminate contradictions. Such an attempt is always deceptive: specific objects of conflict can be "eliminated", but such regulation of the subject does not eliminate the conflict itself hidden behind it. Quite often, the existing danger of separatism is simply ignored. However, the silence of the problem and the absence of a definite reaction to it does not save the state from the presence of problems and their subsequent radicalization. The most striking example of this is the situation with ethnopolitical separatism in Thailand. The long-standing ethno-religious conflict between Thai Buddhists and the Malay Muslim minority often takes on forms of extremism here. It appears that the complexity of the situation was aggravated by the fact that the Thai authorities did not even recognize until 2002

Regarding the regulation procedure, according to Dahrendorf, it is a decisive means of reducing the violence of almost all types of conflicts. Based on the logic of the concept under consideration, the contradictions that have arisen in the case of ethnopolitical separatism can be resolved using the mechanisms of negotiations, mediation, arbitration, compulsory arbitration [5, p. 146-147]. For example,

most of these procedures were used to resolve the problem of separatism in the most conflict-ridden territory of Indonesia – in the province of Aceh in North Sumatra.

R. Dahrendorf's point of view about a conflict-free society as a utopian ideal of existence is similar to a similar concept of the German thinker G. Simmel (1858-1918), on which the American sociologist L. Coser (1913-2003), author of the theory of "positive-functional" conflict, is based. Koser substantiated the positive role of conflict in ensuring the integrity and stability of the entire social system, saw a positive value in conflicts [8, p. 169]. A conflict, according to Koser, is "... a struggle for values and rights to possess status, power and resources, in which the goals of rivals are to neutralize one another, harm him or eliminate each other ..." [8, p. 12]. Coser writes that some social processes are inherently finite, that is, they are determined by their transitory nature, and the methods for their completion are institutionally prescribed. But there are processes in which it is very difficult to determine a clear end point. These processes include, for example, conflicts that have arisen in the event of the implementation of the ideology of ethno-political separatism.

It is important to note that due to its multifactorial and complex nature, ethno-political separatism can acquire a double form, that is, change its character and move from institutionalized forms of protest to non-systemic ones. In particular, this can be traced to the example of Sikh separatism in the Indian state of Punjab. It is known that in the period from 1944 to 1966. The Punjab government demanded more political sovereignty, but did not back up its demands with any active actions destabilizing the status quo. The central government at that time simply ignored the existence of political separatism and did not respond to the threat that was contained in the institutionalized but latent separatist process.

Coser notes that the most effective strategy for extinguishing a conflict is one aimed at creating "rules of the game" that allows one to determine the mutual balance of forces. Agreements of this kind contribute to the very elimination of the conflict. Agreeing with the German sociologist G. Simmel, L. Coser notes that the conflict that usually proceeds within the framework of the norms connecting it to the parties already contains elements of the strategy of its own limitation and regulation [8, p. 150].

Representatives of the modern theory of conflict resolution (J. Burton, K. Mitchell, R. Fisher, W. Yuri) also provide a conceptual explanation of the strategies for managing ethno-political processes with high conflict potential. So, unlike the traditional approach, when the analysis of conflict relations begins with the study of social institutions, the American researcher J. Burton offers a different concept, which is based on the thesis that ethno-political separatism is a consequence of the infringement of the set of universal human needs [9, p. 11-12]. So, for example, the universal needs of an ethnic group include: 1) the need for originality or national-ethnic identity; 2) the need for a sense of security; 3) the need for independence in decision making; 4) the need for participation and recognition;

It can also be noted that, depending on what concept is taken as a basis, in modern science, various areas of research into the process of ending ethno-political conflicts are distinguished [10, p. 95]: 1). conflict prevention is a scientific direction, which is focused on the development of strategies related to preventing ethno-political conflicts from moving into an acute armed stage of development; 2). management of conflicts (conflict management) is a research approach that focuses on the construction of strategies associated with reducing the level of hostility in the relationship of the parties to the conflict; 3). conflict resolution – a concept that is aimed at creating strategies to eliminate the causes of the conflict and the formation of a new level of relationships between the participants.

Despite the fact that the conflict paradigm is often used to analyze ethno-political separatism, it cannot claim to be the only methodological approach to the study of this phenomenon. Like any theoretical toolkit, the conflictological methodology has its costs that need to be identified.

It seems that, firstly, the separatist process may not necessarily be expressed exclusively in the form of an open ethno-political conflict. On the contrary, when interacting, the parties can cooperate with each other to smooth out friction and minimize possible losses. In addition, the paradigm of the conflict does not allow the researcher to fully determine the trends in the development of latent processes. For example, despite the relative external stability of Belgium, the relationship between the communities does not always seem so friendly with a more detailed look at the internal political situation in this country: in addition to the fact that Flanders is an economically more developed region than Wallonia, there are nationalist separatist organizations here. This state of affairs could lead to an escalation of tensions in Belgium. So, in 2007 One of the Belgian TV channels published a comic information, which said that the Flanders parliament had decided to secede from Wallonia, which receives cash transfers from Flanders. Because of such a joke, a terrible commotion erupted in Belgium over the real embodiment of the separatist ideology in an act of secession.

Second, the conflict methodology itself can overly schematize and oversimplify the situation. For example, if a political group with a separatist ideology appears and proclaims a slogan for secession, this does not yet indicate that the group is likely to destabilize the political system. Discourse analysis in combination with the main provisions of the theory of groups in this regard can give a more precise definition of the intentions of the subject of the contradiction and indicate that, perhaps, the created group does not want to separate at all, but seeks to draw the attention of state structures to existing problems.

Thirdly, a researcher, carried away by the conflictological paradigm and trying to identify the main trends of the ongoing process, may come to inaccurate conclusions due to neglect of the role of political institutions, which can often not only create a suitable environment for the emergence of separatist tendencies, but also significantly influence on the dynamics of ethno-political separatism.

Fourth, the conflict paradigm, focusing mainly on the actions of the subjects of contradiction, often overlooks the fact of the influence of conflict processes on such a key element of the social system as economic relations. Thus, it is known that the incessant talk about the political separatism of Quebec has a detrimental effect on the investment attractiveness of the region.

Fifth, the conflict paradigm does not pay significant attention to the role of historical randomness in modeling possible scenarios for the development of the situation. For example, many sources often discuss the thesis that the Kosovo problem could have been solved long ago if during the existence of the SFRY, the Kosovar territory had the status not of an autonomous region within Serbia, but of an equal union republic with it. Perhaps, in this case, Kosovo would have gained independence without ethnic cleansing and at the cost of less losses.

References:

1. Groom A.J. *Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and PeaceResearcher. Conflict: Readings in Management and Resolution* / Eds. J. Burton, F. Dukes. L.: Macmillan, 1990. P. 71-98.
2. Dugan M. *Peace Studies at the Graduate Level. The Annals of the American Academy of Political Science.* 1989. N 504. P. 72-79
3. Gluhova A. V. *Politicheskie konflikty: osnovaniya, tipologiya, dinamika.* M.: Jeditorial URSS, 2000. – 280 c.
4. Horowitz D. *Patterns of Ethnic Separatism. Comparative Studies in Society and History.* 1981. No 23. P. 165-195.
5. Darendorf R. *Jelementy teorii social'nogo konflikta. Sociol. issled.* 1994. No 5. S. 145-147.
6. Stepanenkova V. M. *Ponjatie social'nogo konflikta v teorii R. Darendorfa. Sociol. issled.* 1994. No 5. S. 141-149.
7. Dahrendorf R. *The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty.* L.: Weidenfeld & Nicolson, 1988. 219 p.
8. Coser L. *The Functions of Social Conflict.* New York: The Free Press, 1956. 188 p.
9. Burton J. *Conflict: Human Needs Theory.* N. Y.: St. Martin's, 1990. – 358 p.
10. Lebedeva M. M. *Politicheskoe uregulirovanie konfliktov: Podhody, reshenija, tehnologii.* M.: Aspekt-Press, 1997. 272 c.

Бібліографічний список:

1. Groom A.J. *Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and PeaceResearcher. Conflict: Readings in Management and Resolution* / Eds. J. Burton, F. Dukes. L.: Macmillan, 1990. P. 71-98.
2. Dugan M. *Peace Studies at the Graduate Level. The Annals of the American Academy of Political Science.* 1989. N 504. P. 72-79
3. Глухова А. В. *Политические конфликты: основания, типология, динамика.* М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
4. Horowitz D. *Patterns of Ethnic Separatism. Comparative Studies in Society and History.* 1981. No 23. P. 165-195.
5. Дарендорф Р. *Элементы теории социального конфликта. Социол. исслед.* 1994. No 5. С. 145-147.
6. Степаненкова В. М. *Понятие социального конфликта в теории Р. Дарендорфа. Социол. исслед.* 1994. No 5. С. 141-149
7. Dahrendorf R. *The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty.* L.: Weidenfeld & Nicolson, 1988. 219 p.
8. Coser L. *The Functions of Social Conflict.* New York: The Free Press, 1956. 188 p.
9. Burton J. *Conflict: Human Needs Theory.* N. Y.: St. Martin's, 1990. – 358 p.
10. Лебедева М. М. *Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии.* М.: Аспект-Пресс, 1997. 272 с.

Хевциуріані А. Концепція етнополітичного сепаратизму, його місце та роль у сучасних політичних процесах

Однією з найактуальніших етнополітичних проблем нашого часу є зростання кількості сепаратистських рухів у різних частинах світу. Це явище розвивалось і набирало сили у другій половині 20 століття одночасно з антиколоніальним та національно-визвольним рухами. Більше того, варто зазначити, що рухи, що ставили своєю головною метою відокремлення певної частини багатонаціональної держави та створення незалежного національно-державного утворення на цій території, посилились не лише в країнах третього світу, де колоніальна спадщина залишила значну кількість спірних кордонів, але також у найстаріших західних демократіях – Великобританії, США, Іспанії, Італії, Франції та ряді інших держав. Імпульс до набуття політичної незалежності шляхом проголошення сепаратистської ідеології є чіткою ознакою сучасних міжнародних відносин. Хвиля сепаратистських прагнень етнічних груп час від часу проявляється, а іноді навіть збільшується практично на всіх континентах. Однак дотепер етнополітичний сепаратизм залишається одним із найменш вивчених та найменш зрозумілих політичних явищ. У найзагальнішому розумінні етнополітичний сепаратизм (отлат. *Separatory* – відокремлений) – це прагнення етнічної групи ізолювати, відокремити та досягти автономії чи політичної незалежності певною територією держави. Складність інтерпретації цього явища зумовлена не тільки багатофакторністю самого сепаратизму, а й відсутністю усталених теоретико-методологічних підходів до вивчення сепаратистських тенденцій у політичному житті. У той же час самі форми мінімізації насильства в ході реалізації ідеології етнополітичного сепаратизму вивчаються в рамках такого міждисциплінарного напрямку, як "парадигма конфлікту". Водночас на те, що конфліктна парадигма часто використовується для аналізу етнополітичного сепаратизму, вона не може претендувати на те, що вона є єдиним методологічним підходом до вивчення цього явища.

Ключові слова: етнополітичний сепаратизм; відокремлення; іредентизм; регіоналізм; націоналізм; федералізм.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.10

УДК 321:061.2(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>*Матвійчук А. В., Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НАН України*

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОВРЯДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу проблематики інституту самоврядності в умовах сучасного політико-правового дискурсу, що обумовлюється поступовим переходом до системи державно-громадського управління.

Самоврядування реалізується через самоврядні організації, що об'єднують суб'єктів саморегулювання за сферами (галузями) їхньої діяльності, галузевими, професійними ознаками. Самоврядна організація створюється у формі недержавної некомерційної організації, заснованої на членстві в ній відповідних суб'єктів саморегулювання.

Рівновага між інститутом самоврядності і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості та політичного безсилля народу. Інститут самоврядності та державний сектори мають складати єдину збалансовану систему суспільного життя. Водночас вони є принципово різними. Зокрема, це пов'язано з тим, що діяльність інституту самоврядності зосереджена перш за все на створенні соціальних систем і зв'язків на основі переконань. Вплив та авторитет інституту самоврядності ґрунтується на його здатності звертатися до традицій, цінностей та благ громади. Натомість сектор державного управління спирається на існуючу політичну систему, яка забезпечує діяльність цього сектора.

Встановлено, що основною метою самоврядування є якісний розвиток відповідної сфери, а також досягнення балансу між інтересами автономного суб'єкта й інтересами держави. Система самоврядування будь-якого виду діяльності не повинна втягуватися будь-якими силами в політичні процеси держави. Модернізація інституту самоврядності є перманентним процесом розвитку громадянського суспільства та удосконаленням політичної системи країни за рахунок імплементації найбільш актуальних ідей, механізмів та інструментів.

Ключові слова: самоврядні організації, громадянське суспільство, саморегулювання, державне регулювання, соціальна активність.

Постановка проблеми. У сучасному політико-правовому дискурсі дедалі більшого значення набувають самоврядні організації, які об'єднують громадян з метою розв'язання нагальних соціально-політичних проблем у тому числі лобіюючи інтереси громадянського суспільства в органах державної влади. Більш того, самоврядні організації не лише співпрацюють з інститутами, але й успішно заміщають структури державного управління й політичні партії, трансформуючи тим самим політичну систему та її інститути.

Самоврядні організації є ключовим елементом зворотного зв'язку між громадянами і органами державної влади, внаслідок чого політичний режим одержує об'єктивну інформацію про ефективність управлінських рішень і відповідну реакцію на них населення. Історія становлення громадянського суспільства свідчить, що інститут самоврядності стимулює соціальну активність, а вона, у свою чергу, перетворюється на стимул розвитку економіки і прогресу демократичних держав.

Геополітичні трансформаційні процеси у сучасному світі переконливо підтверджують визначальну роль інституту самоврядності у демократичному державотворенні та актуалізують дослідження феномену самоврядності в контексті політико-правового дискурсу відповідно до модернових практик та трендів.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику загально-теоретичних основ, генези, правової доктрини, методології та понятійно-категоріального апарату самоврядності в контексті політико-правового дискурсу досліджували наступні науковці: М. Баймуратов, М. Баглай, О. Батанов,

Т. Барановська, І. Грицяк, Ю. Горбань, Б. Калиновський, Н. Камінська, М. Копиленко, О. Копиленко, В. Кравченко, Ю. Тихомиров, В. Яворський, П. Любченко, О. Сінкевич, С. Лихачов В., А. Уваров А., В. Журавський, О. Солоненко, А. Новикова, А. Кресина, Є. Темнова, Г. Чапала та інші.

Мета статті – проаналізувати призначення, мету, основні форми, властивості, функції та принципи феномену самоврядування в контексті сучасного політико-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Для мінімізації ризиків у системі державного регулювання необхідна стримуюча суспільна «противага», основним інструментом якої є феномен самоврядування як елемент громадянського суспільства. Практика становлення та еволюції громадянського суспільства свідчить про те, що існування самоврядування стимулює соціальну активність, яка, в свою чергу, перетворюється на стимул розвитку економіки і прогресу демократичних перетворень.

У загальних рисах поняття «самоорганізація» позначає самостійне здійснення організаційних дій. Саморегулювання – це самостійне запровадження норм, правил поведінки. Самодіяльність – самостійна діяльність з прийняття рішень та їхньої реалізації [1, с. 590]. Відповідно до словника української мови термін «Самоврядування» або «самоурядування» – це 1) форма управління, за якого суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва; 2) право державної одиниці самостійно вирішувати питання внутрішнього законодавства й управління, а також мати свої урядові органи [2]. При самоврядуванні суб'єкти і об'єкти управлінських повноважень є тотожними, тобто громадяни самостійно управляють своїми справами, ухвалюють спільні рішення і спільно діють із метою реалізації прийнятих рішень. За умов самоврядування його учасники визнають над собою владу лише свого об'єднання.

Під феноменом самоврядування в контексті політико-правового дискурсу розуміється сукупність неполітичних відносин у суспільстві: економічних, правових, соціальних, моральних, релігійних, національних тощо. Для сучасного демократичного суспільства характерним є вільне самовиявлення громадян і добровільно сформовані організації, захищеність законами від довільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку держави [3, с. 133].

Ініціативне об'єднання може відбуватися за виникнення потреби суб'єктів певного виду діяльності (професії) у створенні на ринку умов, що перешкоджають дискредитації в очах споживачів послуг і держави даного виду підприємницької діяльності, а також для створення умов, що перешкоджають виникненню несумлінної конкуренції. Не викликає сумнівів, що таке самоврядування відповідає інтересам держави, тому з її боку також можуть вживатися заходи щодо сприяння подібним процесам об'єднання. В цілому, інститут самоврядування може існувати паралельно з контролюючими органами держави, а за бажанням останньої контролюючі функції можуть повністю передаватися самоврядним організаціям [4, с. 324].

Основною метою самоврядування є якісний розвиток відповідної сфери, а також досягнення балансу між інтересами автономного суб'єкта й інтересами держави на перетині їхньої взаємодії через самоврядні організації. До основних завдань самоврядування належать:

- вироблення й впровадження стандартів, принципів професійної діяльності на основі відповідних державних нормативів;
- контроль за дотриманням установлених норм – як державних, так і норм самоврядної організації;
- сприяння розвитку своїх членів і захист їхніх професійних інтересів;
- взаємодія із системою державного регулювання, включаючи спільну розробку нормативно-правової бази [4, с. 326].

Залучення до процесу самоврядування всіх учасників певного виду діяльності й (або) професії може відбуватися лише за умови:

- 1) доступності для рядових членів органів управління самоврядної організації;
- 2) можливості впливу рядових членів на органи управління організації;
- 3) можливості взаємного впливу членів самоврядної організації один на одного [5].

Методологія дослідження феномену самоврядування включає наступні показники:

- самоврядування у своїй основі містить ініціативу суб'єктів того або іншого виду діяльності (професії);
- система самоврядування може вважатися такою лише за умови цілковитого охоплення нею всіх суб'єктів того чи іншого виду діяльності (професії);
- з точки зору самоврядування вищою мірою відповідальності суб'єктів самоврядування перед співтовариством може бути лише виняток;

– самоврядування не може й не має бути механізмом матеріальної відповідальності суб'єктів самоврядування перед споживачами їхніх послуг. Для цього існують інші способи, зокрема норми цивільного права тощо;

– суб'єкти самоврядування, які виконують під час здійсненні своєї діяльності встановлені співтовариством вимоги й правила, підлягають захисту своїх інтересів співтовариством [6].

Оскільки самоврядування здійснюється у формі самоврядних організацій та їх союзів то діяльність таких організацій базується на членстві в них суб'єктів соціальної сфери. Стосовно цих суб'єктів і спрямоване саморегулювання, тобто різні суб'єкти соціальної сфери суспільства, які є членами самоврядних організацій, є суб'єктами самоврядування. «На відміну від інших форм та видів соціального управління, зокрема державного управління, самоврядування характеризується, по-перше, наявністю особливих суб'єктів – громад, комун, територіальних громад, трудових і виробничих колективів тощо, які передусім є суб'єктами не державної влади, а громадянського суспільства. По-друге, самоврядування має ряд особливостей щодо обсягу, діапазону та правової природи об'єктів свого впливу, значна частина яких не характерна для державних правовідносин: питання місцевого значення, внутрішньогосподарські справи та ін.» [1, с. 591].

У широкому правовому сенсі до суб'єктів самоврядування необхідно віднести фізичних і юридичних осіб, які є членами самоврядних організацій. Крім того, з урахуванням понять українського законодавства, членами самоврядних організацій потенційно можуть бути й індивідуальні підприємці без утворення юридичної особи, а також філії, представництва й інші відособлені підрозділи юридичних осіб [7].

Таким чином, ґрунтуючись на правовій точці зору, до суб'єктів самоврядування необхідно віднести практично всі категорії осіб-суб'єктів цивільного права, які є членами самоврядної організації, за винятком органів державного й муніципального управління [8].

Із соціально-політичної точки зору до суб'єктів самоврядування належать як індивіди, організації, так і різні соціальні групи, які входять у самоврядну організацію. Отже, під суб'єктами самоврядування необхідно розуміти членів самоврядних організацій, серед яких можуть бути всі категорії суб'єктів, крім держави та муніципалітетів, політичних партій і рухів. Крім того, суб'єктами самоврядування можуть бути й самі самоврядні організації щодо союзів самоврядних організацій, членами яких вони є. Категорії осіб, які можуть бути членами самоврядної організації, тобто її суб'єктами, визначаються в статуті цієї організації, а також в інших внутрішніх документах, наприклад, у положенні про членство тощо [9].

Як правило, самоврядна організація утворюється виходячи з чіткого уявлення про своїх суб'єктів. Так, на ринку цінних паперів, суб'єктами самоврядної організації (її членами) є брокерські, дилерські компанії, а також організації, які здійснюють діяльність з управління цінними паперами [10].

Суб'єкти самоврядування часом змушені шукати механізми захисту своїх прав і щодо інших суб'єктів. Наприклад, держава самостійно, без допомоги професійного співтовариства, яке може представляти самоврядна організація, не завжди здатна самостійно боротися з правопорушеннями в економічній сфері, включаючи шахрайство. Крім того, механізми протидії несумлінній конкуренції, включаючи монополізацію певних ринків, не завжди можуть бути передбачені державою, і, відповідно, самоврядна організація може стати провідником інтересів суб'єктів, порушених несумлінною конкуренцією, включаючи монополії, стосовно держави [11].

Відповідно до зазначеного, основними властивостями самоврядування в контексті політико-правового дискурсу є:

- належність влади всьому колективу (її здійснення колективом, або безпосередньо, або через обрані органи);
- єдність, збіг суб'єкта та об'єкта управління;
- самоконтроль та саморегуляція завдяки спільно прийнятим соціальним нормам;
- спільне ведення загальних справ;
- самофінансування;
- любювання та захист спільних інтересів на основі самодіяльності і самовідповідальності тощо [1, с. 591].

Водночас система самоврядування будь-якого виду діяльності не повинна втягуватися будь-якими силами в політичні процеси держави. Звідси випливає принцип відсторонення самоврядних організацій від політичної діяльності [12, с. 23].

Слушною є думка С. Лихачова, який визначає функції самоврядування як основні напрями і види його здійснення щодо реалізації природного права людини на самоврядування, які охоплюють

основні сторони соціальної спрямованості самоврядування задля вирішення завдань місцевого значення та відображають недержавну природу місцевого самоврядування [13, с. 272-276].

Таким чином, самоврядування в соціальній сфері може бути присутнім у більшості її сфер: економіці, культурі, науці, охороні здоров'я, освіті тощо. Тобто в усіх сферах, де відсутня монополія державного регулювання. У деяких областях соціальної сфери суспільства, де об'єктивно необхідна монополія державного регулювання, наприклад, в оборонній сфері, професійне самоврядування не повинне мати місця [14].

У сучасному світі самоврядування особливо активно розвивається в економічній сфері суспільства (в першу чергу, на фінансових ринках), що дає змогу вирішувати завдання її оптимального регулювання, поєднуючи державне регулювання та самоврядування. Розвиток самоврядування в освіті, науці, культурі, охороні здоров'я, спорті та інших соціальних сферах служить, в кінцевому підсумку, якісному розвитку цих сфер, підвищенню їхньої ефективності. Це дає змогу наблизитися до формування громадянського суспільства, сприяє розвитку його демократичних основ, що досягається завдяки участі багатьох автономних суб'єктів різних сфер соціального життя, об'єднаних у самоврядні організації, у виробленні стандартів, норм своєї професійної діяльності й контролю за їхнім дотриманням. Крім того, сама система формування органів управління самоврядних організацій базується на прямих виборах, у яких можуть брати участь всі члени самоврядної організації. Основні рішення самоврядна організація, як правило, також приймає за допомогою голосування всіх своїх членів або представників відповідних органів управління [15].

Повноваженнями самоврядування є права і обов'язки, закріплені нормами муніципального права за населенням (територіальними громадами), виборними та іншими органами місцевого самоврядування, що необхідні для виконання завдань та функцій місцевого самоврядування та території адміністративно-територіальних одиниць [16].

Самоврядування у розумінні суспільного, професійного самоврядування в соціальній сфері є доповненням до державного регулювання соціального життя суспільства і не претендує на повне витіснення й заміщення держави як регулятора соціальних процесів. І, навпаки, відсутність самоврядування в соціальних областях, де не повинна об'єктивно існувати монополія державного регулювання, не дає змогу їм ефективно функціонувати і розвиватися. Взаємна зацікавленість в активізації інструментів та методів соціальної взаємодії у громаді формує нові перспективи реалізації стратегії стійкого розвитку регіонів, сприяє зростанню громадської активності в територіальній громаді, формує підвалини імплементації ідей громадянського суспільства в Україні [17].

Регулювання на мікрорівні як продовження державного регулювання на макрорівні – основна сфера діяльності самоврядних організацій. Саме вони повинні виробляти вузькопрофесійні стандарти й принципи діяльності у відповідній сфері й контролювати їхнє виконання [18, с. 51].

Безумовно, співвідношення державного регулювання і самоврядування в тій або іншій сфері (напрямку) діяльності залежить від її ролі в життєдіяльності суспільства, а також рівня її розвитку у таких сферах, як право, оборона, внутрішня безпека, тотальна монополія держави є беззаперечною і перебуває в основі самої суті державного устрою [19, с. 140]. У нових напрямках суспільно-наукового життя, наприклад, пов'язаних із освоєнням космосу, впровадженням нових джерел енергії тощо, роль держави теж має бути першорядно-монопольною і може доповнюватися самоврядуванням лише через певний період часу якісного розвитку таких напрямків.

Таким чином, можемо зробити висновок, що для створення оптимальної системи регулювання, заснованої на поєднанні державного регулювання й самоврядування, у формуванні й розвитку самоврядних організацій необхідна участь держави.

Головне завдання держави з підтримки формування й розвитку самоврядних організацій полягає у виробленні нормативно-правової бази їхнього створення, діяльності й взаємин із самою державою [20]. Крім того, і в законодавстві, і на практиці має вирішуватись питання взаємодії самоврядних організацій з державою. Це питання є ключовим, тому що взаємодія із системою державного регулювання, презентація інтересів конкретних автономних суб'єктів на рівні держави є одними з основних цілей і завдань самоврядних організацій [21].

Враховуючи міжнародні стандарти самоврядування, нормативні акти Ради Європи, основними принципами формування системи самоврядування є: принцип компліментарності, принцип субсидіарності, принцип демократизму та принцип департаменталізації [22].

На нашу думку, ключовим є принцип субсидіарності, сутність якого полягає в тому, що політична влада повинна втручатися тільки в тих межах, за яких суспільство і складові його групи, починаючи

від індивідуумів до родини, місцевих громад та інших трохи більших груп, не в змозі задовольнити різні потреби [23, с. 10].

Сучасне сприйняття принципу субсидіарності перетинається з філософією, політологією, економікою, юриспруденцією, соціологією, він закладений в історії країн Європейського співтовариства, в юридичній та організаційній структурі Європейського Союзу, в його ідеалах. Урахування сутності та взаємопов'язаності принципу субсидіарності з іншими принципами державного управління допоможе Україні досягти світових стандартів життя, подолати внутрішні розбіжності та політичні розходження, які вже стали причиною трагедій народу в минулі століття [24].

Отже, самоврядування є елементом громадянського суспільства та може охоплювати різні сфери соціального життя суспільства. Можемо констатувати, що рівень поступу громадянського суспільства прямопропорційно впливає на розвиток інституту самоврядності. Водночас розвиток інституту самоврядності в сучасному світі дає змогу громадянам не лише брати участь у політичних процесах і відповідних їм виборних процедурах, але й допомагає визначати розвиток сфери своєї професійної діяльності, сприяє захисту громадянами своїх інтересів, самореалізації в різних сферах суспільного життя та, фактично, унебезпечує узурпацію політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами.

Удосконалюючи та зміцнюючи інститут самоврядності органи державного управління, по-перше, сприяють повноцінному розвитку громадянського суспільства через формування політичної, правової й економічної культури, моралі та ціннісних орієнтирів суспільства, по-друге, створюють підвалини для досягнення стратегічних цілей держави, включаючи економіку, освіту та національну безпеку.

Бібліографічний список:

1. Політологічний енциклопедичний словник. Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемчученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.
2. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/samovrjaduvannja> (дата звернення: 15.06.2021).
3. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. М.: Республика. 2001. 719 с.
4. Євтушенко Г. Н. Державна влада і місце самоврядування в політичній системі України: теоретичний аспект. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць: історичні науки, філософські науки, політичні науки. К., 2009. Вип. 22. С. 320-328.
5. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в інституціональній структурі громадянського суспільства. Політичний менеджмент. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8882/5-loyko.pdf> (дата звернення: 15.06.2021).
6. Ульянова Т. Удосконалюймо самоорганізацію. Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/974/> (дата звернення: 14.06.2021).
7. Матвійчук А. В. Мотивації та можливості суб'єктів самоврядування. Нова парадигма. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2014_119_16 (дата звернення: 15.06.2021).
8. Механізм співробітництва між міжнародними неурядовими організаціями. Інформаційний центр. URL: <https://superstudent.com.ua/mezhdunarodnye-ekonomicheskie-otnosheniya/mexanzm-sprvobtnicztva-mzh-mzhnarodnimi-neuryadovimi-organzaczyami-referat.html> (дата звернення: 14.06.2021).
9. Матвійчук А. В. Самоврядні організації як елементи громадянського суспільства та принципи їх створення. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_82_102 (дата звернення: 15.06.2021).
10. Закон України № 671/97-ВР «Про торгово-промислові палати в Україні» в редакції від 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.06.2021).
11. Котирло О. О. Організація оплачуваних громадських робіт для подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_4_17 (дата звернення: 15.06.2021).
12. Заворотченко Т. Політичні партії і громадські організації як гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. Юридический вестник. Одесса, 2008. № 2. С. 20-25.
13. Лихачов С. В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування в Україні. Форум права. 2010. № 2. С. 272-276.
14. Рожанська Н. В. Громадянська освіта як засіб формування демократичного досвіду випускників середньої школи. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2012_184_172_17 (дата звернення: 13.06.2021).
15. Матвійчук А. В. Громадянське суспільство в інтерпретації сучасної західної політологічної думки. Нова парадигма: журнал наукових праць. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2013_69_37 (дата звернення: 14.06.2021).
16. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_2011_1.pdf (дата звернення: 15.06.2021).

17. Градюк Н. М. Соціальна відповідальність підприємств в умовах становлення громадянського суспільства в Україні. Регіональна економіка: науково-практичний журнал. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_2_19 (дата звернення: 15.06.2021).
18. Росіхіна В. Правові позиції Конституційного Суду України в сфері реалізації права на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації. Вибори та демократія: науково-просвітницький правничий журнал. К., 2010. № 2/3 (24/25). С. 47-55.
19. Попова О. Б. Національна складова як чинник освітньо-виховного процесу в умовах становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні. Практична філософія: український науковий журнал. К., 2008. № 2. С. 136-145.
20. Твердохліб В. Ю. Особливості правового статусу громадських організацій в Україні. Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права: часопис. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_4_36 (дата звернення: 15.06.2021).
21. Закон України № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції від 27.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.06.2021).
22. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 11.06.2021).
23. Определение и пределы принципа субсидиарности. Доклад Координационного-комитета по местным и региональным органам власти. Страсбург: Издание Совета Европы. 1994.
24. Линьов К. О. Принцип субсидиарности у державному управлінні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/LINOV.htm> (дата звернення: 14.06.2021).

References:

1. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk. Uporiadnyk V. P. Horbatenko; Za red. Yu. S. Shemchuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. 2-he vyd., dop. i pererob. K.: Heneza, 2004. 736 s.
2. Slovnyk ukraïnskoi movy. URL: <http://sum.in.ua/s/samovrjaduvannja> (data zvernennia: 15.06.2021).
3. Fylosofskyi slovar / Pod red. Y.T. Frolova. M.: Respublika. 2001. 719 s.
4. Ievtushenko H. N. Derzhavna vlada i mistseve samovriadvannia v politychnii systemi Ukrainy: teoretychnyi aspekt. Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats: istorychni nauky, filosofski nauky, politychni nauky. K., 2009. Vyp. 22. S. 320-328.
5. Loiko L. Typolohichne pozytsiuvannia natsionalnykh orhanizatsii v instytutsionalnii strukturi hromadianskoho suspilstva. Politychnyi menedzhment. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8882/5-loiko.pdf> (data zvernennia: 15.06.2021).
6. Ulianova T. Udoskonaluimo samoorhanizatsiiu. Viche: teoretychni i hromadsko-politychni zhurnal. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/974/> (data zvernennia: 14.06.2021).
7. Matviichuk A. V. Motyvatsii ta mozhlyvosti subiektiv samovriadvannia. Nova paradyhma. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2014_119_16 (data zvernennia: 15.06.2021).
8. Mekhanizm spivrobotnytstva mizh mizhnarodnymy neuriadovymy orhanizatsiiamy. Informatsiinyi tsentr. URL: <https://superstudent.com.ua/mezhdunarodnye-ekonomicheskie-otnosheniya/mexanzm-spvrobotnicztva-mzh-mzhnarodnimi-neuryadovimi-organzaczyami-referat.html> (data zvernennia: 14.06.2021).
9. Matviichuk A. V. Samovriadni orhanizatsii yak elementy hromadianskoho suspilstva ta pryntsyipy yikh stvorenna. Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_82_102 (data zvernennia: 15.06.2021).
10. Zakon Ukrainy № 671/97-VR «Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini» v redaktsii vid 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 15.06.2021).
11. Kotyrla O. O. Orhanizatsiia oplachuvanykh hromadskykh robit dlia podolannia naslidkiv svitovoi finansovo-ekonomichnoi kryzy. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_4_17 (data zvernennia: 15.06.2021).
12. Zavorotchenko T. Politychni partii i hromadski orhanizatsii yak haranty prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. Yurydycheskyi vestnyk. Odessa, 2008. № 2. S. 20-25.
13. Lykhachov S. V. Shchodo funktsii orhaniv mistsevoho samovriadvannia v Ukraini. Forum prava. 2010. № 2. S. 272-276.
14. Rozhanska N. V. Hromadianska osvita yak zasib formuvannia demokratychnoho dosvidu vypuskniv serednoi shkoly. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsoc_2012_184_172_17 (data zvernennia: 13.06.2021).
15. Matviichuk A. V. Hromadianske suspilstvo v interpretatsii suchasnoi zakhidnoi politolohichnoi dumky. Nova paradyhma: zhurnal naukovykh prats. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2013_69_37 (data zvernennia: 14.06.2021).
16. Maidanyk O. O. Konstytutsiine pravo Ukrainy: navch. posib. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_2011_1.pdf (data zvernennia: 15.06.2021).
17. Hradiuk N. M. Sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv v umovakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Rehionalna ekonomika: naukovo-praktychnyi zhurnal. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_2_19 (data zvernennia: 15.06.2021).

18. Rosikhina V. Pravovi pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v sferi realizatsii prava na svobodu obiednannia v politychni partii ta hromadski orhanizatsii. Vybory ta demokratiia: naukovo-prosvitnytskyi pravnychy zhurnal. K., 2010. № 2/3 (24/25). S. 47-55.

19. Popova O. B. Natsionalna skladova yak chynnyk osvitho-vykhovnoho protsesu v umovakh stanovlennia i rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Praktychna filosofii: ukraïnskyi naukovyi zhurnal. K., 2008. № 2. S. 136-145.

20. Tverdokhlib V. Yu. Osoblyvosti pravovoho statusu hromadskykh orhanizatsii v Ukraini. Universytetski naukovi zapysky Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava: chasopys.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_4_36 (data zvernennia: 15.06.2021).

21. Zakon Ukrainy № 280/97-VR «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» v redaktsii vid 27.05.2021.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 11.06.2021).

22. Ievropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (data zvernennia: 11.06.2021).

23. Opredelenye y predely pryntsypa subsydyarnosti. Doklad Koordynatsyonnoho-komyteta po mestnym y rehyonalnym orhanam vlasty. Strasburh: Yzdanye Soveta Evropy. 1994.

24. Lynov K. O. Pryntsyp subsydiarnosti u derzhavnomu upravlinni.

URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/LINOV.htm> (data zvernennia: 14.06.2021).

Matviichuk A. V. Methodology for Researching the Phenomenon of Self-government in the Context of Political and Legal Discourse

The article is devoted to the analysis of the problems of the institution of self-government in the conditions of modern political and legal discourse, determined by the gradual transition to the system of state and public administration.

Self-government is implemented through self-governing organizations that unite self-regulation entities by spheres (branches) of their activities, industry, professional characteristics. A self-governing organization is created in the form of a non-governmental non-profit organization based on the membership of the relevant self-regulation entities in it.

The balance between the institution of self-government and the state is an important factor in stable democratic development, and its violation leads to hypertrophy of power structures, alienation and political impotence of the people. The institution of self-government and the public sector must form a single balanced system of public life. At the same time, they are fundamentally different. In particular, this is due to the fact that the activities of the institution of self-government are primarily focused on the creation of social systems and connections based on beliefs. The influence and authority of the institution of self-government is based on its ability to appeal to the traditions, values and benefits of society. On the other hand, the general government sector relies on the existing political system that ensures the activities of this sector.

It has been established that the main goal of self-government is the qualitative development of the relevant sphere, as well as the achievement of a balance between the interests of an autonomous subject and the interests of the state. The system of self-government of any kind of activity should not be drawn into the political processes of the state by any forces. The modernization of the institution of self-government is a permanent process of the development of civil society and the improvement of the country's political system through the implementation of the most relevant ideas, mechanisms and tools.

Keywords: *self-governing organizations, civil society, self-regulation, state regulation, social activity.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.11

УДК 316.75:32.019.52-057.875(477+478)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В. В., НТУ «Дніпровська політехніка»

СТУДЕНТ(К)И-ПОЛІТОЛОГИ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ: ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена виявленню політико-ідеологічних самоідентифікацій студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) в період 2012-2013 рр. Робота є частиною масштабнішого дослідження, яке фіксує стан української політології в 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні події Революції гідності. Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови. Усього було опитано понад 350 осіб.

Відповіді респондентів дозволяють виділити декілька тенденцій, пов'язаних з поширеністю певних ідеологій в різних студентських спільнотах, наявність гендерного виміру політико-ідеологічної самоідентифікації студентів та студенток України і Молдови тощо. Однією з найвиразніших тенденцій є поширеність націоналістичних ідей, особливо серед студентів перших курсів. Як пояснення було висунуто припущення, згідно з яким затребуваність національно-демократичної й націоналістичної ідеології серед студентів та студенток є протестною реакцією нової генерації на (гео)політичні та інші виклики. У цілому, попри очікування, ідеологічні уподобання українських і молдавських студентів та студенток не відображають симпатії населення України і Молдови загалом або їхніх відповідних регіонів.

У заключній частині статті виявляється пов'язаність і внутрішня узгодженість ідеологічних орієнтацій студентів та студенток на прикладі проблем зовнішньої політики. Внаслідок цього був зроблений висновок про те, що студенти-політологи України (і Молдови) демонструють те, що можна назвати логікою прикордонної держави. Її суть полягає в тому, що найбільш раціональним представляється режим взаємодії, що допомагає уникати прямого тиску. Це передбачає співпрацю на рівні конфігурацій держав і/або міжнародних організацій, здатних протистояти тиску окремих акторів, якими б потужними ті не були.

Ключові слова: політико-ідеологічні ідентифікації, студенти, регіони України, Молдова, Прикордоння, історія політичної науки.

Згідно з даними Державної служби статистики України у 2020/2021 навчальному році на спеціальність «Політологія» було прийнято 1178 осіб (927 на освітній ступінь «бакалавр» та 251 на освітній ступінь «магістр»). Водночас у 2020 році 500 осіб стали бакалаврами з політології та 246 – магістрами [3]. В цілому, за даними Єдиної державної електронної бази з питань освіти станом на 01.04.2021 у закладах вищої освіти усіх форм власності за спеціальністю «Політологія» навчалося 3279 особи, з них: за освітнім ступенем бакалавра – 2967 осіб; за освітнім ступенем магістра – 312 осіб [5]. У жодному разі це не є «рекордом», оскільки у 2012/2013 рр. на політологів навчатись почали 1590 осіб, враховуючи дійсний тоді освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста, тоді як дипломи бакалаврів, спеціалістів та магістрів з політології отримали ще більше – 1611 осіб. Проблема, однак, не в простеженні динаміки набору на спеціальність або зіставленні кількості студентів та студенток за різними спеціальностями, а в усвідомленні того, що наведеними цифрами, по суті, вичерпується достовірне знання про студентський рівень української політології. Отже,

актуальність цієї розвідки обумовлена потребою дисциплінарної рефлексії вітчизняної політичної науки, що передбачає також увагу до різноманітних (ідеологічних, гендерних, етнічних, когнітивних...) аспектів студентських спільнот. Значимість останніх визначається, з одного боку, їхньою роллю в процесі відтворення (кадрового потенціалу) політології в Україні, а з іншого боку – дедалі більшим впливом тисяч колишніх та дійсних політологів та політологинь на соціально-політичне життя країни.

Мета роботи – виявлення політико-ідеологічних самоідентифікацій студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) в період 2012-2013 рр. Вибір політологічних спільнот обумовлений їх вираженням географічним і культурним прикордонним статусом, а також тим, що вони належать до найбільших політологічних центрів Сходу, Заходу, Півдня України і Молдови. Хронологічні межі дослідження роблять його також вагомим внеском в історію дисципліни. Нарешті, дана робота є частиною масштабнішого дослідження*, яке фіксує стан української політології в 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політико-ідеологічним поглядам студентів України присвячено чимало досліджень, і одним з перших можна вважати статтю Миколи Іванова, написану на основі опитувань «806 студентів віком від 18 до 28 років гуманітарних і технічних спеціальностей з усіх навчальних закладів... III – IV рівнів акредитації» міста Миколаїв в 2000-2001 рр. [4]. Олександр Резнік [8] та Віра Руженцева [10, 11] чи не вперше в Україні поставили цю проблематику в центр монографічних та дисертаційних досліджень. Надалі політичні погляди українських студентів вивчалися Вірою Кутирьовою [6], Вікторією Москаленко [7], а також були частиною ряду синтезуючих праць [12, 13]. Прикметною особливістю цих робіт є їхня строкатість: епістемологічна (різні наукові традиції та різна концептуалізація досліджуваних проблем), методологічна (відмінні опитувальники, за винятком Віри Руженцевої та Віри Кутирьової, які послуговувались однаковим методологічним інструментарієм) та емпірична (розмаїття регіональних та столичних студентських спільнот, наукових галузей та кількості респондентів). Це ускладнює можливість узагальнення результатів та застосування триангуляції підходів. Ба більше, жодна робота не присвячена виявленню політико-ідеологічних ідентифікацій українських студентів та студенток, що навчаються політології. Ця робота певним чином повинна сприяти заповненню цієї лакуни.

Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів в Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови. Опитування проводилися автором статті, Сергієм Шуляком та Анжелою Зеленськи протягом 2012-2013 рр. Чисельність студентів та студенток була різною: 61 – в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (надалі ХНУ або Харків), 103 – в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського (надалі ТНУ або Сімферополь), 129 – у Львівському національному університеті імені Івана Франка (надалі ЛНУ або Львів) та 64 – в Державному університеті Молдови (надалі ДУМ або Кишинів). Усього було опитано понад 350 осіб, що дорівнює приблизно 80 % від загальної кількості студентів та студенток, що навчаються політології.

Відповідна анкета містила понад 80 питань, спрямованих на отримання максимально повної інформації про класові, гендерні, етнічні, релігійні, ідеологічні, інтелектуальні та інші аспекти життя політологічних співтовариств України та Молдови. За основу анкети були взяті два опитувальники, що використовувалися в двох останніх дослідженнях думок членів американської Академії [1, 2]. Частина питань була видалена, частина переформульована контекстно чутливим чином. Були також додані декілька питань, що ставляться під час регулярних опитувань Інститутом соціології Національної академії наук України, внаслідок чого перелік ідеологічних напрямків збігається з тим, що використали Віра Кутирьова та Віра Руженцева. Це дозволяє порівнювати відповіді політологів з відповідями студентів інших спеціальностей, а також помістити студентські відповіді до більш широкого національного контексту.

Відповіді респондентів на питання «Які ідеології (або політико-ідеологічні течії) з перерахованих нижче Вам особисто близькі?» (табл. 1.) дозволяє виділити наступні тенденції. По-перше, для студентів та студенток розглянутих спільнот найпривабливішою була ліберальна ідеологія, підтримка якої коливалась від 27,17 % у Львові до 42,86 % в Кишиневі. По-друге, наступними за значимістю

є націоналістично орієнтовані ідеології. 26,09% і 18,48% студент(ів/ок) ЛНУ підтримують національно-демократичну і націоналістичну ідеологію відповідно. ХНУ, ТНУ і ДУМ менш радикальні, але «за рахунок» меншої підтримки націоналістичної ідеології. По-третє, найбільшими симпатиками соціал-демократичної ідеології були кишинівські студенти та студентки (26,79%), тоді як в ТНУ, ХНУ та ЛНУ її підтримували менше, 15,56%, 15,09% та 11,96% відповідно. По-четверте, політико-ідеологічна самоідентифікація студентів та студенток України і Молдови має гендерний вимір. Зокрема, можна виділити ідеології, переважно підтримувані чоловіками або жінками. До першого випадку ми зараховуємо націоналістичний напрям, серед прихильників якого студенти складають або виняткову більшість (ДУМ і ХНУ), або відносну (ЛНУ і ТНУ). Разом з тим, серед прихильників соціал-демократичної ідеології, як правило, студентки. Винятком в даному випадку є студенти ТНУ, чия частка (16,67%) трохи перевищує відсоток студенток (14,81%). З'ясування причин подібного розподілу ідеологічних орієнтацій за гендерною ознакою передбачає подальші дослідження. По-п'яте, на перших двох курсах спостерігається більший відсоток симпатиків національно-демократичної ідеології. Наприклад, на 55 % студенток I-II курсів ЛНУ, що підтримують національно-демократичну ідеологію, припадає 13,33 % студенток III-V курсів, а на 26,32 % студентів перших двох курсів – 17,39 % старшокурсників. Аналогічні дані спостерігаються і у випадку зі студентами та студентками ХНУ, а також зі студентами ДУМу, які ідентифікують себе з національно-демократичною ідеологією. Зазначена тенденція зберігає свою істинність й для львівських студентів і студенток, які підтримують націоналістичну ідеологію.

Таблиця 1

Політико-ідеологічні орієнтації студентів та студенток, що навчались на політології в Україні та Молдові (за результатами відповіді на питання «Які ідеології (або політико-ідеологічні течії) з перерахованих нижче Вам особисто близькі?»), %

Студенти (ЗВО та курс)	ДУМ (Кишинів)				ЛНУ імені Івана Франка				ТНУ імені В. І. Вернадського				ХНУ імені В. Н. Каразіна																
	Студентки		Студенти		Студентки		Студенти		Студентки		Студенти		Студентки		Студенти														
	I-II курси	III-V курси	Усього студенток	I-II курси	III-V курси	Усього студентів та студенток	I-II курси	III-V курси	Усього студентів та студенток	I-II курси	III-V курси	Усього студентів та студенток	I-II курси	III-V курси	Усього студентів та студенток														
Комуністична				7,1	3,5	1,8	3,3	2,0		1,1	3,6	7,7	5,6	6,3	2,8	4,4				5,6	3,2	1,9							
Соціалістична												3,6	3,9	3,7	5,0	18,7	11,1	6,7											
Соціал-демократична	28,6	38,5	33,3	40,0	20,7	26,8	10,0	16,7	14,0	5,3	13,0	9,5	12	17,9	11,5	14,8	20,0	12,5	16,7	15,6	22,2	15,4	18,2	23,1	5,6	12,9	15,1		
Зелені				7,1	3,5	1,8								10,7	3,9	7,4		12,5	5,6	6,7									
Ліберальна	28,6	53,9	40,7	64,3	26,7	44,8	42,9	10,0	53,3	36,0	10,5	21,7	16,7	27,2	25,0	26,9	25,9	35,0	25,0	30,6	27,8	44,4	61,5	54,5	23,1	33,3	29,0	39,6	
Християнсько-демократична	14,3		7,4			3,6		6,7	4,0		4,4	2,4	3,3		7,7	3,7			2,2						5,6	3,2	1,9		
Національно-демократична	7,1	7,7	7,4	14,3	13,3	13,8	10,7	55,0	13,3	30,0	26,3	17,4	21,4	26,1	14,3	15,4	14,8	15,0	6,3	11,1	13,3	33,3		13,6	23,1	16,7	19,4	17	
Націоналістична					13,3	6,9	3,7	15,0	6,7	10,0	31,6	26,1	28,6	18,5	3,6	3,9	3,7	10,0		5,6	4,4				7,7	11,1	9,7	5,7	
Інша											5,3	4,4	4,8	2,2				5,0	6,3	5,6	2,2				7,7		3,2	1,9	
Жодна взагалі	14,3		7,4	7,1	3,5	5,4					4,4	2,4	1,1	3,6	3,9	3,7		6,3	2,8	3,3			15,4	9,1		5,6	3,2	5,7	
Остаточно не визначив (не визначила) власну позицію	7,1		3,7		6,7	3,5	3,6	10,0		4,0	21,0	8,7	14,3	8,7	14,3	15,4	14,8	10,0	6,3	8,3	12,2			7,7	4,5	15,4	16,7	16,1	11,3
Я не розбираюся в цих напрямках															3,6		1,8					1,1							
Усього, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Одна з гіпотез полягала в тому, що дані про ідеологічні уподобання українських і молдавських студентів та студенток відобразатимуть симпатії населення України і Молдови в цілому або їх відповідних регіонів. При цьому я відштовхувався від останнього опитування американської Академії, після якого було визнано, що «партійні уподобання студентів набагато ближче до партійних уподобань всього населення» [2, с. 74]. Однак в нашому випадку ця гіпотеза не підтверджується: ліберальна ідеологія, одна з найпопулярніших серед студент(ів/ок), в контексті всього населення

виявляється найменш затребуваною. Пік її популярності припав на 1992 р., коли її прихильниками визнали себе 3,9 % громадян, а в останні роки кількість «симпатиків» лібералізму в Україні стабільно тримається на рівні близько 2 %, за даними 2013 року – 1,7 % [14, с. 451]. У Молдові також спостерігається подібна розбіжність.

Найбільш правдоподібними вважаю два пояснення. З одного боку, бути лібералом і бути (не)лібералом якого завгодно спрямування – це дві діаметрально протилежні позиції. Ліберальна самоідентифікація – це щось на зразок ознаки гарного тону серед тих, хто не бачить альтернативи класичній або ліберальній демократії. Остання зводиться до усталеного набору кліше (індивідуальні права і свободи, недоторканність приватної власності тощо). Це може бути названо «ідеальним», «чистим типом», то, чого за визначенням не існує в дійсності. Відповідно, бути лібералом означає встановлювати *modus vivendi*, у найзагальнішому сенсі, без деталізації та уточнення. Але вибір іншої ідеологічної орієнтації припускає якісь зобов'язання, оскільки вимагає уточнення того, що саме в такому собі гіпотетичному образі бачиться найбільш істотним, який елемент з безлічі системоутворювальних персонально сприймається як нормативно бажаний. Неліберальна позиція, навіть якщо вона також демократична, передбачає наявність досвіду і вистражданих настанов в різних сферах, які в сукупності і визначають реальну демократію в її відмінностях від узагальненого образу. Саме з цієї причини в Україні та Молдові, де гарантується хоча б мінімум прав і свобод, ліберальна ідеологія не надто популярна серед населення. Вона не дозволяє розрізнити життєво важливе в політичному режимі для конкретної людини або групи. І внаслідок цієї «вбудованої» невизначеності ліберальна ідеологія виявляється затребуваною студентами, досвід яких здебільшого ще не дозволяє визначити бажаний політичний режим та умови його досяжності.

З іншого боку, зростання популярності ультраправих ідей і політичних сил було свідченням зростаючого в той час розчарування в існуючих ліберальних моделях на тлі загострення соціально-політичних проблем в умовах економічної кризи. Інакше кажучи, затребуваність національно-демократичної й націоналістичної ідеологій серед студентів та студенток є протестною реакцією нової генерації на (гео)політичні та інші виклики. Іншість-в-конкретності простежується на тлі невизначеного лібералізму: на зміну «я» приходять «ми», замість індивіда – нація, а незрозуміла і загрозлива спільність «Русского мира» змінюється на автентичність, нехай та й конструюється державою з не менш ефемерних «матеріалів». Ці міркування особливо релевантні радикалізму ЛНУ. Історично національно орієнтовані доктрини в цьому регіоні асоціюються з протестом проти влади, інтенсивність протидії якої в ході парламентських виборів 2012 р. втілилася в успіх «Свободи». Відповідно, у цьому контексті можна витлумачити тенденцію до радикалізації студентів та студенток в усіх чотирьох спільнотах саме в останні два роки, при тому що ЛНУ навіть на цьому тлі виглядає ще більш радикальним. Якщо причину шукати в суспільно-політичних подіях, то мова тут йде про реакцію на перемогу в ході президентських виборів 2010 р. Віктора Януковича. Майже всі студенти, як я покажу далі, негативно оцінювали тісну співпрацю з РФ, але у випадку Західної України перемога Віктора Януковича та його програми дій сприймалась особливо гостро. Щодо Кишинєва, можна припустити, що ідеологічним обґрунтуванням протестних настроїв в студентському середовищі був соціал-демократизм, альтернатива комунізму. Питання, чи співвідноситься це припущення зі значимими політичними подіями (в Молдові), вимагає більш ретельного дослідження.

Зверну увагу ще на два моменти: по-перше, низький відсоток молдавських студент(ів/ок), які остаточно не визначили свою позицію (3,57 %). Це в 3-4 рази менше, ніж в українських спільнотах. Основною причиною є більш жорстка прив'язка молдавських політичних партій до певних цінностей, що полегшує і вибір при голосуванні, й ідеологічну ідентифікацію. Непрямим підтвердженням цього може служити порівняно давнє дослідження Російського інституту стратегічних досліджень, в якому успіх або неуспіх політичних партій в Молдові пов'язується з їхньою ідеологією [9, с. 246-263]. В Україні, як правило, (провідні) партії того часу рідко ґрунтувались на ідеологічних умовах. По-друге, студенти-політологи ТНУ були різноманітніші у виборі ідеологій: зокрема, 4 найбільш популярні ідеології, зазвичай набирали в сумі не менше трьох чвертей (ХНУ) або навіть більше чотирьох п'ятих (ЛНУ і ДУМ) всіх варіантів відповідей, у ТНУ ледь подолали позначку в 60 %. Причина – гетерогенність Криму, що знаходиться в точці перетину безлічі культур і сфер впливу потужних геополітичних акторів. Це створює сприятливі можливості і для різноманітних (локальних) ідеологічних виборів, і для розгубленості, що втілюється в неможливості остаточно визначити свою позицію. Показово, що відсоток студентів та студенток ТНУ, хто не визначився зі своїми ідеологічними уподобаннями, максимальний серед всіх спільнот (12,22 %) та не знижується, на відміну від інших спільнот, на старших курсах.

Для виявлення пов'язаності і внутрішньої узгодженості ідеологічних орієнтацій студентів, анкета містила декілька питань, зокрема, з проблем зовнішньої політики, на яких ми зосередимо увагу в цій роботі (за браком місця також проінтерпретуємо відповіді тільки українських студентів). Критерієм зв'язності й узгодженості студентських ідеологічних орієнтацій є наявність відмінностей настанов трьох груп респондентів. Перші ідентифікували себе як лібералів, другі вказали на близькість до національно-демократичної і/або націоналістичної політико-ідеологічної течії (надалі «національна»), а треті – «інші» (тобто ті, хто не ідентифікував себе як ліберала і/або «націоналіста»). Відрядними гіпотезами при тлумаченні відповідей на питання «Якому шляху розвитку України/Молдови Ви віддаєте перевагу?» була такі: «націоналісти» наполягатимуть на самостійному шляху розвитку і опорі на власні сили, тоді як ліберали будуть більш відкриті до різних (суперечливих) варіантів розвитку. Або студенти можуть віддати перевагу варіантам, обумовленим регіональною специфікою.

Таблиця 2 в цілому підтверджує ці гіпотези. Найбільш популярною відповіддю «націоналістів» була «спиратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність», за винятком студентів ТНУ: «Перш за все, розширювати зв'язки у межах СНД» (31,58 %), «Перш за все, налагоджувати зв'язки з розвиненими державами Заходу» і «Спіратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність» (по 21,05 %). Стосовно лібералів, то львівські студенти віддають перевагу двом напрямкам, які помінялися місцями в порівнянні з «націоналістами»: «Перш за все, налагоджувати зв'язки з розвиненими державами Заходу» (50,0 %) і «Спіратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність» (33,33 %). Харківські студенти-ліберали досить несподівано опиняються в порівнянні з «націоналістами» навіть більш схильними «спиратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність» (45,83 % vs. 42,86 %). Крім цього, ліберали ХНУ бачать ще два напрямки розвитку, так само як і «націоналісти»: розширювати зв'язки у межах СНД (20,83 %) і налагоджувати зв'язки з розвиненими державами Заходу (16,67 %). Як видно, частка прихильників зв'язків із СНД залишилася такою ж, як у «націоналістів», а ось прихильників орієнтації на Захід серед лібералів – менше. Щодо сімферопольських лібералів, то вони демонструють різноспрямовані варіанти майбутнього розвитку України. Причому прихильників опори на власні сили майже вдвічі більше, ніж серед «націоналістів» (39,29 % vs. 21,05 %). Майже однакова частка прихильників зв'язків з розвиненими державами Заходу (17,86 %) і в межах СНД (14,29 %).

Наступний крок – з'ясування негативних і позитивних ідеалів студентів в області (зовнішньої) політики, для чого ставилися два питання: «На Вашу думку, відносини з якими міжнародними суб'єктами найбільшою мірою сприяють розвитку демократії в Україні/Молдові?» (див. табл. 3) та «На Вашу думку, відносини з якими міжнародними суб'єктами найменше сприяють розвитку демократії в Україні/Молдові?» (див. табл. 4). Так, найбільш привабливими для «націоналістів» ЛНУ є держави ЄС (23,68 %), а також три організації: ООН (23,03 %), МВФ (17,11 %) і НАТО (12,50 %). Це як мінімум в трьох пунктах (держави ЄС, ООН і МВФ) збігається з уподобаннями лібералів та «інших» респондентів. Останнім двом групам притаманний інтерес до СНД (ліберали – 8,75 %) і США (ліберали – 11,25 % та «інші» респонденти – 13,56 %). Тобто всі три групи вбачають перспективи розвитку демократії в Україні у співпраці ні з якимись певними державами, а, перш за все, з їх об'єднаннями і міжнародними організаціями.

Що стосується негативних – в плані сприяння розвитку демократії – орієнтирів, то тут спостерігається зворотна тенденція, коли студенти прагнуть персоналізувати релевантних акторів. Тобто замість вказівки на союзи держав або міжнародних організацій, студенти, як правило, вказують на конкретні держави, що не просувають демократію у їх країнах. Абсолютним «лідером» в цьому відношенні була Росія. На перше місце серед акторів, що найменше сприяють демократії, її поставили львівські (35 %) і харківські (20,59 %) «націоналісти». Зазначимо і те, що негативно оцінюють вплив РФ на розвиток демократії львівські ліберали (35 %) та «інші» респонденти з ЛНУ і ХНУ (24,07 % і 16,33 %), а серед лібералів ХНУ цей показник поступається лише «країнам Африки» (17,74 % vs. 12,9 %). Окремо стоять відповіді сімферопольських студентів, де ми спостерігаємо велику полярність оцінок. З одного боку, РФ і Білорусь не сприймають як рушіїв демократії майже 20 % (по 9,76 %) «націоналістів», в той час як серед лібералів (14,52 % і 12,9 % відповідно) і «інших» респондентів (11,54 % і 12,5 % відповідно) ця частка є вищою. З іншого боку, всі три групи респондентів з ТНУ не менш жорстко оцінюють США (7-10 %) і особливо НАТО (10-20 %), що свідчить про поляризацію думок про основні агенти змін. І лібералів, і «інших» респондентів менше – в порівнянні з «націоналістами» – привертає МВФ. Єдине, з чим згодні студенти ТНУ, це в цілому з позитивною роллю країн ЄС, яку негативно сприймають 4,88 % «націоналістів» і 2,88 % «інших» респондентів.

**Відповіді респондентів на питання
«Якому шляху розвитку України/Молдови Ви віддасте перевагу?», %**

Групи студентів та ЗВО	Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)				Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)				Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)			
	ДУМ (Київське)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Київське)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Київське)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна
Перш за все, розширювати зв'язки в рамках СНД	22,22	13,33	31,58	21,43	20	8,33	14,29	20,83	11,11	3,33	25,93	18,52
Розвивати стосунки насамперед з Росією		2,22	5,26		4		10,71		7,41	6,67	9,26	3,7
Зміцнювати, насамперед, східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	44,44		10,53		56		3,57	8,33	44,44	10	18,52	7,41
Інтеграція в ЄС ¹												
Перш за все, налагоджувати зв'язки з розвиненими державами Заходу	22,22	35,56	21,05	21,43	8	50	17,86	16,67		43,33	14,81	22,22
Спіратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	11,11	44,44	21,05	42,86	8	33,33	39,29	45,83	18,52	23,33	20,37	29,63
Різні регіони України повинні обирати власний шлях розвитку		4,44	10,53	14,29		4,17	10,71	8,33	3,7	6,67	9,26	7,41
Інший варіант							3,57			3,33	1,85	
Важко відповісти					4	4,17			14,81	3,33		7,41

¹ Варіант «інтеграція до ЄС» було внесено в анкету для студентів та студенток ДУМ замість варіанту «зміцнювати, насамперед, східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)»

**Відповіді респондентів на питання
«На Вашу думку, відносини з якими міжнародними суб'єктами найбільшою мірою
сприяють розвитку демократії в Україні / Молдові?», %**

Групи студентів та ЗВО	Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)				Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)				Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)			
	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна
Молдова/Україна ¹		1,97							1,39		1,72	2,04
НАТО	16,67	12,5	2,08	10	8,33	3,75	7,02	3,39	6,94	8,47	4,31	6,12
Росія	4,17		4,17	5	2,78	1,25	8,77	5,08	4,17	3,39	10,34	8,16
Держави ЄС	33,33	23,68	27,08	27,5	29,17	26,25	28,07	25,42	27,78	32,2	21,55	36,73
США	16,67	7,89	10,42	10	27,78	11,25	14,04	22,03	22,22	13,56	12,07	10,2
Азійські «тигри» (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг)		7,89		5		1,25				3,39	2,59	6,12
Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС)		2,63	2,08			3,75	1,75		1,39	1,69	1,72	2,04
Країни Південної Америки						3,75				5,08		2,04
Країни Африки											1,72	
Білорусь/Румунія ²	16,67				9,72			3,39	11,11		2,59	2,04
ООН	12,5	23,03	12,5	25	15,28	21,25	26,32	25,42	15,28	18,64	21,55	14,29
Міжнародний валютний фонд (МВФ)		17,11	14,58	12,5	4,17	18,75	3,51	8,47	6,94	10,17	6,03	8,16
СНД		3,29	27,08	5	2,78	8,75	10,53	6,78	2,78	3,39	13,79	2,04

¹ Варіант «Україна» (замість «Молдова») використовувався в анкетах молдавських політологів.

² Варіант «Румунія» (замість «Білорусь») використовувався в анкетах молдавських політологів.

Відповіді респондентів на питання «На Вашу думку, відносини з якими міжнародними суб'єктами в найменшій мірі сприяють розвитку демократії в Україні / Молдові?», %

Групи студентів та ЗВО	Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)				Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)				Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)			
	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна	ДУМ (Кишинів)	ЛНУ імені Івана Франка	ТНУ імені В. І. Вернадського	ХНУ імені В. Н. Каразіна
Молдова/Україна ¹	8,33	9,0	4,88	5,88	11,11	6,67	4,84	8,06	9,72	11,11	6,73	8,16
НАТО		1,0	12,2	8,82	2,78	3,33	11,29	11,29	1,39	3,7	19,23	8,16
Росія	25	35,0	9,76	20,59	15,28	35	14,52	12,9	9,72	24,07	11,54	16,33
Держави ЄС		1,0	4,88					3,23		1,85	2,88	2,04
США			9,76	2,94	1,39		8,06	4,84			6,73	2,04
Азійські «тигри» (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг)	8,33	4,0	9,76	2,94	12,5	11,67	12,9	9,68	19,44	7,41	5,77	10,2
Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС)	8,33	5,0	12,2	11,76	11,11	6,67	6,45	3,23	8,33	5,56	0,96	
Країни Південної Америки		2,0	2,44	5,88	9,72	3,33	6,45	6,45	12,5	5,56	3,85	6,12
Країни Африки	20,83	6,0	12,2	11,76	15,28	11,67	11,29	17,74	20,83	11,11	12,5	14,29
Білорусь/Румунія ²		12,0	9,76	8,82	4,17	11,67	12,9	9,68	1,39	12,96	12,5	10,2
ООН	4,17	1,0	4,88					1,61	1,39	1,85	3,85	2,04
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	16,67	4,0	2,44	8,82	1,39		6,45	4,84	1,39	1,85	4,81	6,12
СНД	8,33	17,0		11,76	9,72	6,67	1,61	6,45	8,33	11,11	4,81	8,16
Інтерпол		3,0	4,88		5,56	3,33	3,23		5,56	1,85	3,85	6,12

¹ Варіант «Україна» (замість «Молдова») використовувався в анкетах молдавських політологів.

² Варіант «Румунія» (замість «Білорусь») використовувався в анкетах молдавських політологів.

Висновки. Таким чином, студенти-політологи України (і Молдови) в 2012–2013 рр. демонстрували те, що можна назвати логікою прикордонної держави. Її суть полягає в тому, що найбільш раціональним видається режим взаємодії, що допомагає уникати прямого тиску. Це передбачає співпрацю на рівні конфігурацій держав і/або міжнародних організацій, здатних протистояти тиску окремих акторів, якими б потужними ті не були. Верифікація цієї гіпотези передбачає необхідність виходу за межі проведеного опитування і звернення до феномена Прикордоння, невід’ємною частиною якого є Україна і Молдова. Це я планую здійснити в наступних публікаціях, в яких продовжу оприлюднювати результати соціографічного опису українських регіональних політологічних спільнот в період 2012–2013 рр.

Примітки:

* Зокрема, представлені в даній статті результати були отримані у межах реалізації українсько-молдавського проекту (керівник Вадим Осін) з вивчення політики знання на пострадянському просторі. Грант був виділений Центром перспективних наукових досліджень і освіти в області соціальних і гуманітарних наук (CASE), Корпорацією Карнегі (Нью-Йорк) і Американськими радами з міжнародної освіти (ACTR/ACCELS) в рамках Програми «Соціальні трансформації в Прикордонні (Білорусь, Україна, Молдова)», Вільнюс, Литва).

Бібліографічний список:

1. Ladd E. C., Lipset S. M. *The Divided Academy: Professors and Politics*. McGraw-Hill Company, 1975. 351 p.
2. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.
3. Вища та фахова перед вища освіта в Україні у 2020 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 25.04.2021).
4. Іванов М. С. Політичні орієнтації молоді України: стан і тенденції. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2002. Т. 20, Ч. 1. С.235-237.
5. Кількість здобувачів вищої освіти. *Єдина державна електронна база з питань освіти* : вебсайт. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/educators/>. (дата звернення 11.05.2021).
6. Кутирьова В. Політико-ідеологічна ідентифікація сучасного українського студентства. *Український соціум*. Київ, 2013. № 4 (47). С. 51–60.
7. Москаленко В. В., Штанько О. О. Політичні орієнтації студентів з різним соціометричним статусом. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. Київ, 2013. № 14. С. 193-202.
8. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. Київ : Інститут соціології НАН України, 2003. 184 с.
9. Рогозин Б. И., Гузенкова Т. С. Внутривполитическая ситуация в Республике Молдове в 1998–2004 гг. *Республика Молдова: современные тенденции развития*. Москва: Российский институт стратегических исследований, 2004. С. 183–270.
10. Руженцева В. І. Політичні орієнтації пострадянського студентства: динаміка та факторна обумовленість : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2007. 20с.
11. Руженцева В. І. Політико-ідеологічні ідентифікації українського студентства: фактори впливу. *Український соціум*. Київ, 2005. № 1(6). С. 44–53.
12. Студенти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара у дзеркалі соціології: монографія / В.В. Кривошеїн, В.В. Ніколенко, В.А. Бойко та ін.; за ред. професора В.В. Кривошеїна. Дніпро: Видавництво Акцент ПП, 2018. 224 с.
13. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
14. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.

References:

1. Ladd E. C., Lipset S. M. *The Divided Academy: Professors and Politics*. McGraw-Hill Company, 1975. 351 p.
2. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.
3. Vyscha ta fakhova pered vyshcha osvita v Ukraini u 2020 rotsi. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (data zvernennia 25.04.2021).
4. Ivanov M. S. *Politychni oriientatsii molodi Ukrainy: stan i tendentsii*. Naukovi zapysky NaUKMA. Kyiv, 2002. T. 20, Ch. 1. S.235-237.

5. Kiljkistj zdobuvachiv vyshhoji osvity. Jedyna derzhavna elektronna baza z pytanj osvity : vebсайт. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/educators/>. (data zvernennja 11.05.2021).
6. Kutyrova V. Polityko-ideolohichna identyfikatsiia suchasnoho ukrainskoho studentstva. Ukrainskyi sotsium. Kyiv, 2013. № 4 (47). S. 51–60.
7. Moskalenko V. V., Shtanko O. O. Politychni oriiientatsii studentiv z riznym sotsiometrychnym statusom. Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy. Kyiv, 2013. № 14. S. 193-202.
8. Reznik O. Politychna samoidentyfikatsiia osobystosti za umov stanovlennia hromadianskoho suspilstva. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2003. 184 s.
9. Rogozin B. I., Guzenkova T. S. Vnutripolitieskaia situatsiia v Respublike Moldove v 1998–2004 gg. Respublika Moldova: sovremennye tendentsii razvitiia. Moskva: Rossiiskii institut strategicheskikh issledovanii, 2004. S. 183–270.
10. Ruzhentseva V. I. Politychni oriiientatsii postradianskoho studentstva: dynamika ta faktorna obumovenist : avtoref. dys. ... kand. sotsiol. nauk : 22.00.04. Kharkiv, 2007. 20s.
11. Ruzhentseva V. I. Polityko-ideolohichni identyfikatsii ukrainskoho studentstva: faktory vplyvu. Ukrainskyi sotsium. Kyiv, 2005. № 1(6). S. 44–53.
12. Studenty Dniprovskoho natsionalnogo universytetu imeni Olesia Honchara u dzerkali sotsiolohii: monohrafiia / V.V. Kryvoshein, V.V. Nikolenko, V.A. Boiko ta in.; za red. profesora V.V. Kryvosheina. Dnipro: Vydavnytstvo Aktsent PP, 2018. 224 s.
13. Ukrainske studentstvo u poshukakh identychnosti: monohrafiia / za red. V. L. Arbiieninoi, L. H. Sokurianskoi. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 520 s.
14. Ukrainske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichniy monitorynh. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2013. 566 s.

Osin V. V. Political Science Students of Ukraine and Moldova: Political and Ideological Self-identification

The article is devoted to the identification of political and ideological self-identification of students of political science communities of Ukraine (Lviv, Kharkiv, Simferopol) and Moldova (Chisinau) in the period 2012–2013. This work is part of a larger study that captures the state of Ukrainian political science in 2012-2013 and provides a better understanding of the political, social, ethnic, economic, gender and disciplinary views of students on the eve of the Revolution of Dignity. The empirical basis of this article is a survey of bachelors, specialists and masters at the Ivan Franko National University of Lviv, the V. N. Karazin Kharkiv National University, the V. Vernadsky Tavriya National University and the State University of Moldova. In total, more than 350 people were surveyed.

The answers of the respondents allowed revealing several tendencies related to the prevalence of certain ideologies in different student communities, the presence of a gender dimension of political and ideological self-identification of students of Ukraine and Moldova, etc. One of the most symptomatic trends is the prevalence of nationalist ideas, especially among first-year students. As an explanation, it was suggested that the demand for national-democratic and nationalist ideologies among students is a protest reaction of the new generation to (geo)political and other challenges. Generally, despite the expectations, the ideological preferences of the Ukrainian and Moldovan students do not reflect the sympathies of the population of Ukraine and Moldova as a whole or their respective regions.

The final part of the article reveals the connection and internal coherence of the ideological orientations of students based on foreign policy issues. As a result, it was concluded that political science students in Ukraine (and Moldova) demonstrate what can be called the logic of a border state. Its essence encapsulates the mode of interaction as the most rational, which helps avoid direct pressure. It envisages cooperation at the level of configurations of states and/or international organizations capable of resisting the pressure of individual actors, no matter how powerful they might be.

Keywords: *political and ideological identifications, students, regions of Ukraine, Moldova, Border states, history of political science*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.12

УДК 323.2.48(477.83/.86)(091)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ЧАСОПИС СОЮЗУ УКРАЇНОК «ГРОМАДЯНКА» ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ОРГАН ДРУЖИНИ КНЯГИНИ ОЛЬГИ

Проаналізовано головну тематику, жанри, статті часопису Союзу українок «Громадянка». Досліджено матеріали, в яких жінки пропагували національну ідею, формували національну свідомість. Виокремлено головний тематичний контент патріотичного видання «Громадянка». Вивчено організацію роботи редакції: рубрики та відділи. Подано головні публікації, в яких автори статей проводили політичну пропаганду проти польської окупаційної влади. З'ясовано, що видання Союзу українок «Громадянка» формувало на своїх шпальтах жіночий патріотизм, будило політичну свідомість. Вказано головні напрями діяльності жіночої патріотичної організації Дружина княгині Ольги, яка діяла у Галичині першої половини ХХ століття.

Українська національна ідея стала наскрізною ідеєю часопису. Орган патріотичної української жіночої організації Дружина княгині Ольги відіграв важливу роль у політичному житті Галичини першої половини ХХ століття, оскільки об'єднав патріотичних жінок у боротьбі за політичні свободи. Активність жінки-матері, жінки-берегині сімейного вогнища, жінки-патріотки підтримувалася виданням як головна ідейна компонента багатьох статей. Політична пропаганда на шпальтах видання «Громадянка» формувала громадську думку, насамперед, сільського жіноцтва, яке не завжди мало змогу читати та навчатися.

У статті проаналізовані кілька важливих публікацій, які демонструють головні тематичні напрями. Видання «Громадянка» пропагувало здоровий спосіб життя серед сільського жіноцтва, а також формувало національні цінності серед населення: любов до рідної мови, традицій, звичаїв, культури, батьківщини. Діяльність Дружини княгині Ольга та її друкованого і політичного органу – видання «Громадянка» набули широкого розмаху у галицькому краї, тому польський окупаційний режим неодноразово конфіскував чергові числа та номери. Вагомість, вплив та роль видання «Громадянка» серед галицького населення значні, оскільки політична пропаганда проти ворожої влади та українська національна ідея сприяли визвольній боротьбі українського народу у першій половині ХХ століття.

Ключові слова: жіноча преса, "Дружина княгині Ольги", українська національна ідея, національна свідомість, політична пропаганда, національні цінності, політична жіноча преса.

Вступ. У Галичині назріла потреба у створенні політичної організації. Такою організацією стала Дружина княгині Ольги, яка утворилася внаслідок постійних переслідувань польською владою членів Союзу українок і припинення його діяльності. Патріотично налаштовані жінки не тільки відчували постійну загрозу з боку польської влади, а й гостру потребу у створенні політичної, а не громадської організації. Тому 1938 року після припинення діяльності Союзу українок утворилася політична жіноча організація Дружина княгині Ольги (М.П. – далі ДКО). Новостворена організація мала не меті поширювати свої погляди та ідеї, пропагувати українську національну ідею серед мас, боротися за визволення свого народу. Керівництво організації прийняло рішення про створення політичного органу для ДКО, який би поширював інформацію про ДКО та ідеї організації. Після закриття «Жінки» організація стала видавати двотижневик «Громадянка». Головним редактором цього часопису була М. Рудницька.

Постановка проблеми. У архівних джерелах зустрічаємо інформацію про «Громадянку» як орган політичної жіночої партії «Дружина княгині Ольги» [5, с. 62]. Часопис постійно конфліктував із владою [6, с. 66]. Неодноразово матеріали двотижневика конфіскувалися, подекуди абзаци, статті і навіть цілі сторінки «небезпечних для влади», матеріалів. Зокрема, у першому числі був конфіскований матеріал: стаття А. Курдидик «Жінки з Чижикова» [2], в якій були подані сфальсифіковані результати виборів до сейму, і в якій йшлося про те, що українців принижують та

не вважають за людей. І такі конфіскації траплялися часто. Деякі читачки розгублено поглядали на перші сторінки отриманих видань, які були пусті. Тема «Громадянка» і «білі плями» деяких її матеріалів» ще не розкрита досі, а це дуже важлива тема. Проте видання залишило помітний слід в історії українського жіночого руху [6, с. 64]. За періодичністю видання було двотижневиком, який виходив у невеликому форматі. На шпальтах часопису маємо редакційні відділи, програмні статті та матеріали про діяльність ДКО.

Мета наукової статті – здійснити огляд кількох номерів жіночого журналу «Громадянка», проаналізувати матеріали національного характеру, в яких пропагується українська національна ідея серед українського жіноцтва.

Методика дослідження. У статті використано низку наукових методів: функціональний (у аналізі ролі видання в загальних суспільно-політичних процесах Галичини); загальний аналіз розвитку жіночої періодики; синтез, хронологічний та типологічний наукові прийоми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему жіночої періодики в Галичині першої половини ХХ століття досліджували українські та іноземні науковці. Серед відомих досліджень, присвячених цій тематиці такі: стаття М. Богачевської-Хом'як М. «Союз українок у міжвоєнний період», праці В. Передирій «Часописи «Союзу Українок» і національно-визвольний рух у Галичині (1922–1939)», «Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.)», «Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853 – 1939 рр.)» та ін.

Вже у редакційні замітці першого числа повідомлялося, що громадськості відомі причини появи нового видання, тому редакція не декламувала програму часопису [2]. Часопис мав чітке політичне спрямування і підтримував організацію «Дружина княгині Ольги», про яку повідомив на своїх сторінках. На створення політичної жіночої організації схвально відгукнулася тодішня західноукраїнська преса: «Діло», «Новий час», «Українські вісті», «Громадський голос».

У першому числі, у редакційній статті, Мілена Рудницька заспокоювала жінок, які боялися політичної партії, а також виражала свою надію на те, що жіночий рух не зникне, що потрібно боротися за свою незалежність з усіх сил: «Мертвих оплакують – живих кличуть!» («Mortuos plango, vivos voco!»): «І справді подивляти нам треба живучости українського жіночого руху, що після сильного потрясіння швидко відроджується в іншій організаційній формі. Привітання нам як нове формування українського жіноцтва. Хіба нові для нас ідеї Дружини Княгині Ольги, висловлені в її тезах. Вірність найвищому національному ідеалові і віра в українську жінку як необхідність рівновартісно будувати долю – невже ж ця думка нам незнана з революцій. А Жіночий конгрес? І нехай нас не лякає факт, що Дружина Княгині Ольги – це політична організація, бо живемо в часах, коли для недержавної нації політикою стала і віра батьків, і рідна мова, і хліб насущний, та перед цією політикою ніхто з нас не втече. Нас не лякають труднощі, які будуть – напевне будуть! Бо ми не з тих, що лякаються перешкод. Замкнулася одна карта українського жіночого руху, відкрилася нова» [2, с. 1]. Рудницька відверто закликала до політичної боротьби, тобто до гострого протистояння з польською владою. Вона висловлює своє бачення українського жіночого руху у служінні найвищому ідеалові. У цій статті йдеться про найвищий ідеал, який авторка бачить у служінні своїй нації, своєму народові. Тобто на перше місце ставиться українська національна ідея, яка стає провідною ідеєю жіночого руху та друкованого органу «Громадянка».

Уже у першому числі були сформульовані тези організації: служити найвищому ідеалові, боротися проти чужинців за свободу своєї нації, любити свою неньку Україну та берегти національні традиції, звичаї, передавати своїм дітям, виховувати дітей у патріотичному дусі для служіння своєї нації, – йдеться у статті «Ідеологічні тези дружини Княгині Ольги» [2]. Молоду організацію захоплено вітали відомі громадські діячки, письменниці. У першому числі опублікована стаття-вітання новоствореній організації під назвою «Українське жіноцтво вітає Д.К.О.» [2], в якій редакція писала про ідеологічні концепти українського жіночого руху, зокрема служити українській національній ідеї та боротися за незалежну українську державу. Свої захоплення новоствореній організації висловила Софія Русова, що в цей час перебувала у Празі.

Далі у цьому числі надрукована велика стаття про княгиню Ольгу, іменем якої названо організацію «Княгиня св. Ольга – велика володарка» [2] Стефанії Ляцинської, в якій йшлося про те, що мужність княгині Ольги повинна передатися українським жінкам; стаття про чергові роковини Л. Українки «В 25-ті роковини смерті Лесі Українки» [2] нагадувала українкам про велич духу, який несла усе своє життя українська поетеса, а також стаття досить великого обсягу про жіночий рух в інших країнах «Жіночий рух на чужині» [2], в якій здійснено глибоку ретроспективу жіночих рухів у світі. Частина матеріалів конфісковано уже у першому числі, насамперед, матеріали про заклики

до боротьби, політичні статті, нариси про відомих жінок-політиків. І це лише доводило, що ДКО стала серйозною загрозою для польської влади.

Наступне число видання теж конфісковано, зокрема статтю «Нова організація – нові завдання» [3], (конфіковано кілька абзаців), оскільки в цьому матеріалі йшлося про ідейну боротьбу активного українського жіноцтва та статтю «З організаційного життя Д.К.О.» [3], у яких містилися політичні гасла про незнану українську націю. У четвертій частині журналу конфіковано усю програмну статтю разом із заголовком. Окружний суд у Львові від 23 листопада визнав конфіскацію тільки трьох невеликих абзаців. Стаття втратила свою актуальність для читачів.

Серед публікацій часопису часто можна знайти матеріали про історичні жіночі постаті, зокрема: Ю. Косача «Жанна Д'Арк. До легенди й правди» [4], в якому образ героїні французького народу збагачений жіночими рисами її характеру. Характери жінок змальовані у замітці Ганни Чикаленко про дослідницю Аляски, Ізабелу Гетченсон та ін. На шпальтах цього видання починає з'являтися такий жанр як інтерв'ю, який раніше використовувався у галицькій періодиці рідко. Зокрема, привертає увагу читачів велике інтерв'ю з популярною на той час співачкою М. Сокіл про її турне по Америці. Постатті легендарної української співачки присвячена стаття «Як Америка приймала М. Сокіл» [4]. Розділ бібліографії не був постійним. Часопис вів рубрику «Книги», де були опубліковані кілька рецензій на прозові твори, відомих письменників цього часу. Літературна сторінка часопису публікувала новели, сучасні переклади іноземної поезії, літературознавчі статті.

Традиційним відділом, який повідомляв про діяльність новоствореної політичної організації був відділ «З організаційного життя Д.К.О.», а «Звідомлення з місць» – повідомлення редакції про місцеві осередки ДКО. Пізніше, з'являється відділ «При громадській роботі», який повідомляв громадськість про акції, проведені ДКО [3]. Про відгуки преси з приводу створення політичної жіночої організації ДКО редакція запровадил відділ «Голоси преси про ДКО». На шпальтах часопису редакція публікувала спогади емігрантів про історичне минуле («Та не буде лучче» [4]).

Результати дослідження. Отже, перегляд кількох чисел і головних публікацій часопису «Громадянка» свідчить про те, що видання пропагувало українську національну ідею як найвищий ідеал для українського суспільства. Публікації авторів пронизані гострою критикою політики польської влади. Жанри часопису представлені статтями, нарисами, замітками, оглядами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні пресознавці вважаються: чи вважати «Громадянку» партійною газетою чи зарахувати її до журналів, адже вона повторювала структуру попередніх часописів Союзу українок, але інколи нагадувала за зовнішнім виглядом газету. Періодичність як двотижневик дозволяє «Громадянку» зарахувати до політичних часописів Галичини, на шпальтах якого національний ідеал проголошувався найвищою метою політичної партії ДКО та лунали заклики до боротьби жіноцтва за права своєї нації. Попри постійні переслідування і конфлікти з польською владою «Громадянка» стала першим виданням, на шпальтах якого були сформульовані ідеологічні гасла жіночого руху, що перейшов на інший етап свого розвитку, вищий – політичний. А друкований політичний орган поширював його ідеї, закликаючи бути не байдужими до свого народу, не боятися переслідувань. «Громадянку» можна назвати політичним типом видання, бо майже усі матеріали, що були надруковані у часописі мали політичний характер. Головною ідеєю, яка пронизувала усі матеріали видання стала українська національна ідея. Пропаганда національної ідеї редакцією була агресивною та непохитною у боротьбі проти польської шовіністичної влади, тому часопис потрібно досліджувати як документальне історичне джерело.

Бібліографічний список:

1. Богачевська-Хом'як М. Союз українок у міжвоєнний період. *Наше життя*. 1991. Ч. 2. С. 4–7. (in Ukraine).
2. *Громадянка*. Ч. 1. 1938.
3. *Громадянка*. Ч. 2. 1938.
4. *Громадянка*. Ч. 6. 1938.
5. Передирій В. А. Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853 – 1939 pp.). *Збірник праць науково-дослідного центру періодики*. 1995. Вип. 2. С. 44–63. (in Ukraine).
6. Передирій В. А. Часописи «Союзу Українок» і національно-визвольний рух у Галичині (1922–1939). *Українська періодика: Історія і сучасність*. Львів, 1993. С. 64–68. (in Ukraine).

References:

1. Bohachevska-Khomiak, M. (1991). Soiuz ukrainok u mizhvoiennyi period. [Union of Ukrainian Women in the Interwar Period]. *Nashe zhyttia*. Ch. 2. S.4–7. (in Ukraine).
2. *Hromadianka*. (1938). Ch.1. [Hromadianka]. Lviv. (in Ukraine).

3. *Hromadianka*. (1938). Ch.2. [Hromadianka]. Lviv. (in Ukraine).
4. *Hromadianka*. (1938). Ch.6. [Hromadianka]. Lviv. (in Ukraine).
5. Peredyrii, V. (1995). *Halyska periodyka dlia zhinok: stanovlennia, rozvytok, problematyka (1853–1939 rr.)*. [Galician periodicals for women: formation, development, issues (1853–1939)]. Lviv. *Zbirnyk Prats naukovodoslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 2. S.44–63. (in Ukraine).
6. Peredyrii, V. (1993). *Chasopysy «Soiuzu Ukrainok» i natsionalno-vyzvolnyi rukh u Halychyni (1922–1939)*. [Magazines of the Union of Ukrainian Women and the National Liberation Movement in Galicia (1922–1939)]. *Ukrainska periodyka: Istorii i suchasnist: tezy dop. i povid. Vseukr. nauk. – teoret. konf. (9–10 hrudnia 1993)*. Lviv, S. 64–68. (in Ukraine).

Pavlyuh M. V. Magazine of the Union of Ukrainian Women «Hromadianka» as a Political Body of Prince Olga's Squad

The main topics, genres, articles of the magazine of the Union of Ukrainian Women «Hromadianka» are analyzed. Materials in which women promoted the national idea and formed the national consciousness were studied. The main thematic content of the patriotic publication «Hromadianka» is singled out. The organization of the editorial work has been studied: headings and departments. The main publications in which authors of the articles carried out political propaganda against the Polish occupation authorities are presented. It was found out that the publication of the Union of Ukrainian Women «Hromadianka» formed women's patriotism and political consciousness. The main directions of activity of the women's patriotic organization Squad of Princess Olga, which operated in Galicia in the first half of the twentieth century, are indicated.

The Ukrainian national idea became a pervasive idea of the magazine. The organ of the patriotic Ukrainian women's organization Princess Olga's Squad played an important role in the political life of Galicia in the first half of the twentieth century, as it united patriotic women in the struggle for political freedoms. The activity of a woman-mother, a woman-guardian of the family hearth, a woman-patriot was supported by the publication as the main ideological component of many articles. Political propaganda on the pages of the publication «Hromadianka» shaped public opinion, especially rural women, who did not always have the opportunity to read and study.

The article analyzes several important publications that demonstrate the main thematic areas. The publication «Hromadianka» promoted a healthy lifestyle among rural women, as well as formed national values among the population: love for the native language, traditions, customs, culture, homeland. The activities of Princess Olga's Squad and her printed and political body, the Citizen, became widespread in the Galician region, so the Polish occupation regime repeatedly confiscated numbers and issues. The importance, influence and role of the publication «Hromadianka» among the Galician population are significant, as political propaganda against the enemy and the Ukrainian national idea contributed to the liberation struggle of the Ukrainian people in the first half of the twentieth century.

Keywords: *women's press, "Princess Olga's Squad", Ukrainian national idea, national consciousness, political propaganda, national values, women's political press.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.13

УДК 94(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9023-9992>**Поплавський О. О., Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3466-3529>**Щепова Д. Р., Дніпровський державний аграрно-економічний університет**

ДОНБАС ЯК ОБ'ЄКТ ДЕУКРАЇНІЗАЦІЇ З БОКУ АДЕПТІВ «РУССКОГО МИРА»

Метою статті є спроба зрозуміти феномен ідеологічної складової російської гібридної агресії, дослідити як на окупованих територіях формується альтернативна реальність, побудована Кремлем, головною метою якої виступає тотальна деукраїнізація регіону. Основні результати: в статті розповідається про конструювання антиукраїнської ідентичності в окупованих районах Донецької та Луганської областей через різноманітні джерела. Важлива роль у формуванні антиукраїнської ідентичності населення окупованого Донбасу надано візуальній пропаганді. Ідеологічна обробка населення «народних республік» базується на централізованій системі управління інформаційним простором. Автори зазначають, що в центрі уваги як російських так і місцевих політтехнологів та владних структур «народних республік» залишається просування концепту «особливої донбаської ідентичності», використання препарованих фактів подій, що сприяє подальшій деукраїнізації регіону. В навчальних закладах «народних республік» замість історії України з'явилась так звана «історія Отчєства», в якій історія регіону поєднується з історією Росії. У програмах навчальних закладів з'явився новий «освітньо-виховний предмет – «уроки громадянськості Донбасу». Зміст цього курсу базується на наративах російської пропаганди та має на меті позбавлення дітей та молоді історичної пам'яті. Відбувається інтеграція з російським освітнім простором. Висновки: Таким чином, інформаційно-пропагандистська складова конфлікту на Донбасі виступає одним з найголовніших інструментів нівелювання загальноукраїнської ідентичності в цьому регіоні. Ідеологічна окупація Донбасу здійснюється, перш за все, через просування ідеї неукраїнської ідентичності населення регіону. Практичне значення: основні положення можуть бути використані для досліджень історії окупації регіону Донбасу. Оригінальність: висвітлено особливості гібридної російсько-української війни, а саме її віртуальну складову. Наукова новизна: вперше здійснено спробу комплексного дослідження ідеологічної окупації Донбасу з боку Росії.

Ключові слова: гібридна війна; деукраїнізація; ідентичність; візуальна пропаганда; ідеологічна окупація.

Постановка проблеми. Вже більше шести років на Донбасі триває гібридна російсько-українська війна. Крім свого реального виміру вона має потужну віртуальну складову. Щоб приховати справжній загарбницький характер війни, визнання якого невігідно агресору, Кремль витрачає мільйони доларів на створення паралельної реальності, в якій РФ не виступає стороною конфлікту, робить все щоб нав'язати світу свої правила гри та легітимізувати російську агресію. Враховуючи те, що на протязі всієї доби незалежності України, Донбас де-факто був анклавом, де панувала російська ідентичність, події, які розпочались навесні 2014 р. лише остаточно розв'язали руки адептам «руського мира» та закріпили той реальний стан справ, який там існував тривалий час. Як було справедливо зазначено у доповіді Центру Розумкова «Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання» (2019)», в останні п'ять років український Донбас був перетворений на «полігон де російські окупаційні сили, спецслужби, політтехнології та спецпризначенці випробували різні варіанти ідеологічного програмування суспільної свідомості, а піддослідними виступало місцеве населення» [1, с. 57].

Актуальність теми розвідки полягає в тому, що ідеологічна складова політики, яку проводить Російська Федерація через штучні квазідержавні «народні республіки» на окупованих територіях

Донбасу має відверто антиукраїнську спрямованість і виступає суттєвим мобілізуючим фактором у розгортанні реальних бойових дій, призводить до численних людських жертв, руйнації економіки, загрози територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. Вона ретельно планується і виконується з метою формування антиукраїнської ідентичності в окупованих районах Донецької і Луганської областей.

Тематика дослідження пов'язана з досить актуальною проблемою реалізації Стратегії інформаційної реінтеграції Донбасу, вивченням інформаційного впливу, що становить загрозу національній безпеці України та шляхів протидії йому. На нашу думку, активна протидія інформаційно-психологічному впливу на свідомість мешканців окупованого Донбасу з боку адептів «русского мира» є частиною процесу гуманітарної реінтеграції окупованих територій в український соціокультурний простір.

Метою статті є спроба зрозуміти феномен ідеологічної складової російської гібридної агресії, дослідити як на окупованих Кремлем територіях Донбасу формується альтернативна реальність, головною метою якої виступає тотальна деукраїнізація регіону.

Історіографія. Питання конструювання антиукраїнської ідентичності в окупованих районах Донбасу стало головним і актуальним предметом досліджень багатьох науковців. Ключовими для аналізу стали наукові здобутки провідних українських та закордонних дослідників. Серед українських дослідників проблеми деукраїнізації окупованих територій Донбасу варто згадати таких авторів, як Т. Березовець [2], В. Брехуненко [3], Я. Грицак [4], В. Гусаров [12], Р. Демчук [5], В. Додонова [6], Р. Додонов [6], Ю. Карін [12], В. Лозовий [7,8], Є. Магда [9], К. Машовець [12], М. Степико [10,11], Д. Тимчук [12] та ін. Українські історики і публіцисти об'єктивно та достовірно аналізують головні аспекти гуманітарної політики квазідержаних утворень «ДНР» та «ЛНР», намагаються визначити причини певних змін орієнтації і самоідентифікації частини населення окупованих територій, чітко констатують, що гібридна війна, яка була розв'язана Російською Федерацією проти України є війною ідентичностей, а головним її об'єктом виступає загальноукраїнська ідентичність. При цьому варто зазначити, що у наукових розвідках вітчизняних дослідників проблема деукраїнізації окупованого Донбасу представлена певним чином хаотично, проблеми інформаційної політики, політики пам'яті з боку окупаційних адміністрацій розглядаються недостатньо, практично немає відповіді на питання «яку ідентичність – «російську», «радянську» або «донбаську» намагаються створити сьогодні російські політтехнологи на захоплених територіях».

Серед закордонних дослідників ролі російської пропаганди у війні з Україною варто згадати фундаментальні розвідки з теми, що стосуються інформаційного та ідеологічного підґрунтя агресії Росії на українській території Донбасу. Це праці О. Бойда-Баррета [13], Е. Еденборга [14], М. Калба [15], М. Цуперського [16], М. Госієвської [17], Г. М. Хана [18], Х. М. Х. Вана [19] та ін.

Окремим рядком у працях закордонних дослідників стоять розвідки російських авторів А. Бедрицького [20], С. Глаз'єва [21], М. Григор'єва [22], М. Делягіна [23] та ін. Як правило, всі вони виправдовують вторгнення Російської Федерації на територію України, прагнуть наголосити на тому, що політичні процеси, які відбувалися в Україні, вели і ведуть її до саморуйнації. При цьому російські дослідники намагаються створити образ пригніченої РФ, яка знаходиться в кільці агресивно налаштованих сусідів, які відповідно діють за вказівками США і НАТО. Участь російської держави зображується виключно в миротворчому та захисному сенсі. Фактично всі ці праці можна вважати псевдоісторичними та такими, що носять виключно пропагандистський характер.

Виклад основного матеріалу. Ідеологічне забезпечення російської агресії на Донбасі з самого її початку включало в себе багато напрямків. Це й створення єдиної системи управління інформаційним простором, використання сучасних можливостей телебачення, радіо, друкованих ЗМІ, інтернет-ресурсів для просування кремлівської політичної риторики, візуальна пропаганда, монументальна політика, русифікація суспільного життя, розповсюдження концепту «особливої донбаської ідентичності», маніпулювання з дискурсом історії регіону та ін.

Ідеологічний вплив на населення «народних республік» базується на централізованій системі управління інформаційним простором. Структури, які відповідальні за ідеологічний напрямок, що утворені на окупованих територіях, повністю копіюють подібні російські аналоги. В управлінні так званого «Министерства информационной политики ДНР» знаходяться сім «державних» телевізійних каналів («Первый республиканский», «Юнион», «Горловка ТВ», ТВ «Сфера» (Харцизьк), «Шахтерская студия телевидения МКТ» (Шахтарськ), ТТV (Торез, Зугрес, Іловайск), «Авеста» (Кальміуське), три приватних – «Новороссия», «Оплот ТВ», «Оплот – 2», радіостанції «Радио Комета», «Радио ТВ», «Радио Республика», ряд центральних газет – «Голос республики»,

«Отечество», «Донецкое время», «Донецк вечерний» та місцевих – «Горезский горняк», «Енакиевский рабочий», «Снежнянские новости», «Боевые знамя Донбасса», «Ясинуватский вестник ДНР», «Родное Приазовье», «Макеевский рабочий» та ін.

В структурі так званого «министерства связи и массовых коммуникаций ЛНР» за аналогією з російською «ВГТРК» була створена «государственная телерадиокомпания» яка управляє низкою телеканалів, радіостанцій та видань. Це телевізійний канал «Луганск 24», три місцеві радіостанції – «Свое радио», «Радио Республика», «Радио Победа», низка місцевих комунальних газет – «Республика», «XXI столетие», «Жизнь Луганска». Усього на окупованій території Луганської області видається 35 газет, з яких 14 – «підконтрольні міністерству» [1, с. 61]. В мережі Інтернет інформація розповсюджується через ресурси органів окупаційної влади – сайти «Народного Совета ЛНР», «виконавчих органів влади республіки», соціальні мережі та ін.

Весь медіапростір на окупованих територіях зайнятий сепаратистськими та російськими телевізійними каналами, друкованими виданнями і радіочастотами, які щоденно спрямовують свою діяльність на формуванні винятково негативного образу України у місцевих громадян, ненависті до європейських цінностей. На місцевих телевізійних каналах будь-які новини починаються з того, як в Україні все погано, як «українська хунта» не виконує Мінські домовленості, обов'язково присутні репортажі, про звірства «укрофашистів», а далі йдуть сюжети про процвітання окупованого Донбасу, про любов до Росії і всього російського. Щоденно інформаційною картиною стають фейкові новини про «розп'ятих українськими карателями хлопчиків», «смажених снігурів», розпорошення «бандерівцями» коронавірусу на окупованих територіях за допомогою біологічної зброї, безпілотників та ін.

Агресивна антиукраїнська пропаганда, фейки, маніпуляції на тлі безперервних святкувань радянських пам'ятних дат, вихвалянь лідерів «народних республік», чисельних запевнень у вірності «руському миру» – саме ця псевдореальність щоденно транслюється в телеєфірі на окупованих територіях. Рівень подібних трансляцій вкрай примітивний та неякісний. Телевізійні сюжети переповнені оціночними судженнями ведучих і так званих журналістів, які ще вчора, до початку війни, були хронічними безробітними, торгували на ринках або організували свята в дитячих садках. Низька якість ефірного продукту в умовах відсутності українських каналів сприяє популярності російського телебачення, особливо у мешканців старшого віку, які залишається вірним телевізору на відміну від молодого покоління.

Наповнення інформаційного простору візуальним контентом здійснюється шляхом розміщення пропагандистських матеріалів на білбордах, сітілайтах та ін. Замість комерційної реклами вулиці окупованих міст буквально завішані банерами, які героїзують лідерів бойовиків як діючих, так і загиблих, соціальними білбордами із закличками вступати в «народне ополчення», адресами військоматів, рекламою роботи так званої діючої влади. Лівова частка агітаційної продукції використовує образи з радянських плакатів часів Великої Вітчизняної війни. Найпоширенішими серед них виступають роботи І. Тоїдзе «Родина-Мать зовёт!», Д. Моора «Чем ты помог фронту?», Кукриніксів «Бьёмся мы здорово, колем отчаянно – внуки Суворова, дети Чапаева» та ін. Незважаючи на те, що радянські плакати, які використовуються на окупованих територіях, апелюють до застарілих архетипів, для певної вікової категорії вони продовжують мати велике значення. Поняття «Родины-Матери», «защитника Отечества», «борца с фашизмом» близькі людям старшого віку, вихованим радянськими стереотипами. При цьому, сучасні пропагандисти як в Росії, де знаходиться основна поліграфічна база виготовлення подібної продукції, так і на окупованих територіях Донецької і Луганської області, цитують класичне плакатне зображення часів Великої Вітчизняної війни, а поруч вставляють додатковий текст актуальний сьогодні – «Защитим Донбасс», «Вступайте в ряды народного ополчения Донбасса», «Повтори подвиг отца и дела! Стань героем!», заміщують радянські формулювання на «ДНР», «ЛНР», «Новоросія» та ін.

Активну роль у створенні атмосфери постійного інформаційного пресингу на окупованих територіях беруть музейні заклади РФ, які завжди використовували міф про «Велику Вітчизняну» в усіх конфліктах на пострадянському просторі. Так, Санкт-Петербурзький державний меморіальний музей РФ неодноразово проводив в окупованому Донецьку виставки радянського плакату часів Другої світової війни. Відбір плакатів при цьому завжди був акцентований на роботах, які відображали фашистів-нелюдів. Ця класика радянського плакату, яка колись працювала проти нацистів, сьогодні активно використовується в сучасних інформаційно-психологічних операціях. Тільки звичний образ класичного німецько-фашистського загарбника замінюється демонізованими або карикатурним зображенням військовослужбовця Збройних Сил України, бійця добробату,

«правосека», «дітовбивці-укра» звіроподібної форми у балаклавах з нацистською свастикою. При цьому, якщо з початком бойових дій на Донбасі це був переважно «людожер-бандерівець» з червоночорним стягом, то зараз його стали зображувати недолугим і нікчемним. На подібні виставки радянського плакату примусово зганяли дітей і молодь, а експозиції возили по навчальним закладам непідконтрольних Україні територій. В школах окупованого Донбасу до великих свят (Дня Перемоги, дня проголошення «народних республік» та ін.) регулярно проводяться конкурси дитячих робіт, кращі з яких також використовуються для оформлення візуального матеріалу. Таким чином формуються «ідеали війни» у дітей та молоді.

В інформаційному протистоянні активну участь бере так звана «Почта Донбасса», яка регулярно випускає колекції марок і конвертів відповідної спрямованості. Прикладами такої продукції є конверти серії «Герои Новороссии» з фотографіями відомих бойовиків, марка «100 лет со дня создания Красной армии», де поряд з червоноармійцями на тлі червоних стягів в одному ряді бойовик так званої «ДНР» з триколом республіки, марка «100 лет комсомолу» та інші предмети філателії, приурочені до одіозних дат та ювілеїв, що беруть витоки з СРСР, а зараз реанімуються в «народних республіках».

Ще одним важливим напрямком деукраїнізації регіону виступає монументальна політика на непідконтрольних територіях. Монументальна політика на окупованих територіях Донбасу також тісно пов'язана з пропагандою. Пам'ятники деяким особам ставляться не стільки виходячи з оцінок їх дійсної ролі в історії, скільки з затребуваності тих чи інших сюжетів сучасності. На думку фахівців, з початку 2014 р. по середину 2017 р. на непідконтрольній Україні території Донбасу були відкриті більш 150 пам'ятників, меморіальних знаків і табличок [24]. Тільки за останні роки на територіях «народних республік» були встановлені за рахунок московського фонду «Відродження» пам'ятники та бюсти святителю Луці (Войно-Ясенецькому), преподобному Сергію Радонезькому, російській імператриці Катерині II, російському імператору Миколі II, його сину цесаревичу Олексію. В окупованому Луганську у листопаді 2016 р. був встановлений закладний камінь пам'ятника святому благовірному великому князю О. Невському. У 2018 р. в Донецьку з'явився пам'ятник святому рівноапостольному князю Володимирі Великому. У грудні 2015 р. в Луганську був встановлений пам'ятник радянському диктатору Й. Сталіну, що наочно продемонструвало, що політико-ідеологічна лінія маріонеткової влади в «народних республіках» цілком і повністю співпадає з курсом Кремля на повзучу ресталінізацію. У квітні 2020 р. так звані керівники народних республік синхронно підписали «укази» про використання найменувань «город Сталино» та «город Ворошиловград» поряд з сучасними назвами Донецька та Луганська при проведенні заходів, пов'язаних з Другою світовою війною, пам'ятними датами в історії «народних республік». Подібне маркування «імперського простору» надає вагомості сучасним ідеям проекту «русского мира», легітимності на володіння цією територією.

Консолідації місцевого населення на антиукраїнській основі служить встановлення пам'ятників і меморіалів «повсталім шахтарям», «героям Л/ДНР, отдавшим жизнь за свободу Донбасса». Кам'яні плити з іменами бойовиків навмисно розташовують біля меморіалів воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Як приклад, перші могили бійців незаконних збройних формувань з'явилися поруч з могилами радянських солдат на знаменитій Савур-Могилі. Це робиться з метою створити єдину ментальну і скульптурну композицію, створюючи образ «продовження боротьби з нацистами».

В окупованих містах Донбасу масово відкривають пам'ятники та меморіальні дошки відомим загиблим бойовикам «Новоросії» – О. Захарченку, А. Павлову, М. Толстих, О. Мамієву в Донецьку, О. Мозговому в Алчевську та ін. В Ленінському районі Донецька на цвинтарі «Донецкое море» фактично створений військовий некрополь бойовиків, які загинули під час бойових дій на Донбасі. У лютому 2018 р. в Луганську був встановлений пам'ятник «російським добровольцям» (а по суті найманцям) – учасникам незаконних збройних формувань, які брали участь у війні проти України. У серпні 2015 р. до 85-річниці створення радянських повітряно-десантних військ в Луганську урочисто відкрили пам'ятник бойовикам-десантникам так званої ЛНР. У вересні 2017 р. в луганському парку Дружби народів був встановлений пам'ятник «Они отстояли Родину» на якому в камені вибиті слова «Если в душе твоей Родина есть, встать на защиту её – честь». В Куйбишевському районі Донецька встановлена кам'яна плита зі словами «Мирным жителям Куйбишевского района и поселка Весёлый погибшим в результате агрессии киевской хунты в 2014 – 2016 гг.». Подібні слова також викарбувані на закладному камені пам'ятника в Іловайську, інших місцях окупованого Донбасу [25]. Треба підкреслити, що подібна «забудова території» проводиться на тлі знищення або переносу пам'ятників українським діячам. Так, в окупованому Луганську зі стели

на території захопленого Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка був збитий барельєф Кобзаря, в окупованому Донецьку довгий час обговорюється ідея переносу пам'ятника Т. Г. Шевченку з центральної площі міста.

Ідеологічна окупація окремих районів Донецької і Луганської областей не обмежується тільки монументальною пропагандою. Пам'ять про Другу світову війну у кремлівському форматі «Великої Вітчизняної», яка є важливим компонентом державної ідеології Російської Федерації, практично копіюється на цій території. Одним з елементів консолідації місцевого населення навколо ідей «русского мира» є використання різного роду акцій, які поширюються з території Росії. Так благородна й неполітична за змістом акція суспільного вшанування героїв Другої світової війни «Бессмертный полк» використовується на окупованих територіях з пропагандистськими, провокативними цілями. На подібних акціях в Донецьку та Луганську поруч з портретами загиблих радянських солдатів проносять зображення російських і проросійських бойовиків, вбитих під час російсько-української війни. Це стимулює екзальтацію хвилі місцевого патріотизму та має чітку антиукраїнську спрямованість.

Політичну заангажованість та витончений спекулятивний характер також мав так званий парад полонених проведений в Донецьку в день Незалежності України 24 серпня 2014 р., коли 50 полонених українських військовослужбовців змусили рухатися по центральній вулиці під образи, плювки, а іноді фізичне рукоприкладство мешканців міста. За прикладом конвоювання 57000 німецьких солдат і офіцерів по Москві 17 липня 1944 р. за полоненими українцями проїхали дві машини з водою, які поливали асфальт.

Значні кошти, більшість з яких надходить з Росії, окупаційна влада спрямовує на різноманітні фестивалі, фотовиставки, «круглі столи» та конференції. За останні роки у квазидержавах відбулося кілька антифашистських з'їздів, на яких стверджувалося, що «антифашистська боротьба в Новоросії – це продовження боротьби радянського народу з фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни» [26].

Важливим елементом деукраїнізації окупованих територій Донбасу виступає політика перейменування закладів освіти, закладів культури, надання містам регіону найменувань «місто військової слави» за аналогом російської політики. Так званий міністр освіти ЛНР С. Цемкало заявив про недоцільність використовувати в назві Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка імені великого українського поета. Луганський академічний український музикально-драматичний театр «нова влада» перейменувала на «Театр на Оборонной». Луганському державному педагогічному інституту було надано ім'я російської імператриці Катерини II. Донецький обласний краєзнавчий музей, який сьогодні став центром «патриотического воспитания молодежи ДНР» працює під назвою «республіканського».

В центрі уваги як російських так і місцевих політтехнологів та владних структур «народних республік» залишається просування концепту «особливої донбаської ідентичності», використання препарованих фактів подій, пов'язаних з Великою Вітчизняною війною, Донецько-Криворізькою радянською республікою, радянським минулим. Героїзація людини праці, експлуатація історичного факту існування декілька тижнів 1918 р. Донецько-Криворізької республіки, культ таких постатей як Артем (Ф. Сергєєв), О. Стаханов, М. Ізотов, П. Ангеліна, М. Мазай, П. Кривонос, молодогвардійців, захисників сучасної «Новоросії» – все це складові ідеологеми про особливість та «окрему ідентичність регіону».

Пошуки окремої ідентичності своїх коренів і культурних орієнтирів призводить до створення великої кількості місцевих ювілеїв (часом дутих), шанування «засновників міст», знаменитих земляків, «національних героїв». В цьому ж ключі знаходяться спроби як влади так й деяких «науковців» (на жаль, частина педагогічного корпусу регіону пішла на співробітництво з сепаратистами) нав'язати мешканцям регіону певну особливу «донбаську історію». З цією метою в серпні 2018 р. була видана колективна монографія «История Донбасса: от древности до современности» під редакцією Л. Шепка та В. Нікольського, створення якої в свій час ініціював загиблий «глава ДНР» О. Захарченко [27]. Друк першого тиражу відбувся за кошти депутата Державної думи Російської Федерації, голови громадської організації ветеранів «Боевое братство» Д. Сабліна. Також вийшов у світ авторський підручник Л. Крутової «История Донбасса». З 2016 р. почалось видання повного комплекту підручників з історії Донбасу з 5-го по 11 клас.

Саме на деукраїнізацію регіону спрямована освітня політика окупаційної влади. Після захоплення окремих районів Донбасу, Кремль і підконтрольні йому сепаратисти, практично повністю адаптували шкільні програми та навчальні програми ЗВО під свої ідеологічні пріоритети. Відбувся

широкомасштабний наступ на українську мову. Обсяги її викладання скоротили до однієї години на тиждень (натомість для російської мови і літератури були встановлені норми в п'ять годин на тиждень), а в деяких навчальних закладах її викладання ведеться факультативно. Усіх вчителів та викладачів зобов'язали перейти на російську мову під час викладання інших предметів.

У навчальних закладах «народних республік» замість історії України з'явилась така навчальна дисципліна як «История Отечества», в якій історія регіону поєднується з історією Росії. У програмах навчальних закладів з'явився новий «освітньо-виховний предмет» – «Уроки громадянськості Донбасу». Зміст цього курсу базується на нарративах російської пропаганди та має на меті позбавлення дітей та молоді історичної пам'яті. Відбувається інтеграція з російським освітнім простором. Учні шкіл, за аналогом з російськими однолітками, можуть складати єдиний державний іспит, який дозволяє вступати до російських закладів вищої освіти. Студенти ЗВО, які діють на окупованих територіях, також можуть отримати дипломи російського зразка. Відомо також про проходження акредитації деяких місцевих ЗВО у російському міністерстві науки і вищої освіти.

Школярам і студентам закладів вищої освіти нав'язується певна матриця «конструювання донбаської нації» в основі якої концепція «історичної Русі», «русского мира». Події весни 2014 р. на Сході України проголошуються новим етапом боротьби за воз'єднання земель історичної Русі в межах єдиного національного і державного організму, а сучасна війна на Донбасі – «національно-визвольною», яка ведеться за звільнення України від українського націоналізму (нацизму), за воз'єднання з Росією [28].

Висновки. Таким чином, інформаційно-пропагандистська складова конфлікту на Донбасі виступає одним з найголовніших інструментів нівелювання загальноукраїнської ідентичності в цьому регіоні. Використовуючи відповідні пропагандистські методи, Кремль намагається через місцевих колаборантів створити нову псевдореальність за допомогою антиукраїнських політичних та медійних міфів. Головною метою кремлівських ляльководів є деукраїнізація Донбасу, дискредитація українського національного руху, згуртування найпасивнішої частини населення регіону, яка залишилася на окупованих територіях, в єдину спільноту, спонукання її до солідарних дій проти проекту вільної європейської України.

Ідеологічна окупація Донбасу здійснюється, перш за все, через просування ідеї неукраїнської ідентичності населення регіону. З цієї метою максимально використовується апеляція до застарілих архетипів радянського минулого, з якого черпаються мобілізуючі сюжети для надихання на героїчні вчинки сьогодні. На це спрямована вся потужність медіа-фронту, візуальної пропаганди, монументальна політика, канонізація прибувчих, як правило, з РФ загиблих «героїв-рятувальників», міфологізація «громадянської війни на Донбасі» та ін. Перспективною подальшою науковою розробкою проблеми гуманітарної реінтеграції окупованих територій може стати дослідження практичних шляхів кардинальної зміни свідомості їх мешканців, розвінчування ідей, цінностей, стереотипів, ідеалів «русского мира», вивчення сучасного стану «соціально дистанції» між громадянами України, розділених лінією розмежування внаслідок збройної агресії, а також між населенням підконтрольних Україні територій Донбасу з одного боку, та інших регіонів України, з іншого, розробки низки рекомендацій щодо змістовного наповнення державних та неурядових ініціатив у межах інформаційної політики та комунікаційних програм різного порядку.

Бібліографічний список:

1. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. *Національна безпека і оборона*. Київ, 2019. Вип.01–02 (177–178). С.2 – 172.
2. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2015. 392 с.
3. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ: Видавець Брехуненко Н.А., 2017. 280 с.
4. Грицак Я. 26-й процент або як подолати історію. Київ: Фонд Порошенка, 2014. 136 с.
5. Демчук Р. Гуманітарні стратегії «донбасизації» України. *Наукові записки НаУКМА*, Серія 191 – Теорія та історія культури Київ: Видання НаУКМА, 2017. С. 18-25.
6. Додінова В., Додінов Р. Монологи про Донбас. Вибрані праці з проблематики східноукраїнського конфлікту. Київ: Видавець Руслан Халіков, 2018. 336 с.
7. Лозовий В. Гуманітарна політика квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР» *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський, 2017. Т. 24. С. 223-231.
8. Лозовий В.С. Маніпуляції історією як інструмент політики розколу України: стратегії та практики конструювання антиукраїнської ідентичності на Донбасі. *Strategic priorities*. Серія: Філософія.. 2018. №3–4 (48). С.147–153.

9. Магда Е. Гибридная война: выжить и победить. Харків: Виват, 2015. 320 с.
10. Степико М. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2016. № 3. С. 163–170.
11. Степико М. Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України: Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2017. 11 с.
12. Тимчук Д., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016. 240 с.
13. Oliver Boyd-Barrett «Western Mainstream Media and the Ukraine Crisis: A Study in Conflict Propaganda», Routledge, 2016. 192 p.
14. Emil Edenborg «Politics of Visibility and Belonging: From Russia's «Homosexual Propaganda» Laws to the Ukraine War», Routledge, 2017. 218 p.
15. Marvin Kalb «Imperial Gamble: Putin, Ukraine, and the New Cold War», Brookings Institution Press, 2015. 287 p.
16. Maksymilian Czuperski «Hiding in plain sight: Putin's war in Ukraine», The Atlantic Council of the United States, 2015. 44 p.
17. Gosiewska Małgorzata «Russian War Crimes in Eastern Ukraine in 2014», 2014. 155 p.
18. Gordon M. Hahn «Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War», McFarland & Company, 2018. 198 p.
19. Херпен М.Х. Ван. Войны Путина. Чечня, Грузия, Украина: неусвоенные уроки прошлого. Харків.: Виват, 2015. 320 с.
20. Бедрицкий А. Украина после Евромайдана. Демократия под огнем. Москва, 2015. 352 с.
21. Глазьев, С. Ю. Украинская катастрофа. От американской агрессии к мировой войне? Москва, 2015. 352 с.
22. Григорьев, М.С. Евромайдан. Москва, 2015. 464 с.
23. Делягин, М. Россия в большой игре. На руинах потсдамского мира, Москва, 2016. 352 с.
24. Бабич Лина. Как боевики «метят оккупированные территории». URL: <https://ru.krymr.com/a/28734024.html> (дата звернення 18.02.2021).
25. Куренная Дарья. Зачем в оккупации ставят памятники боевикам. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/30133798.html> (дата звернення 02.03.2021).
26. Марчуков Андрей. «Новороссийская идентичность» – необходимость или опасные игры разума? URL: <https://regnum.ru/news/1869067.html> (дата звернення 17.03.2021).
27. Шепко Л. История (история Донбасса от древности до современности). Донецк: ДонНУ, 2018. 689 с.
28. Прокопенко М. «Батьківщина-Мати» покликала. Як працює візуальна пропаганда на окупованому Донбасі. URL: <https://svoi.city/read/history/34181/batkivschina-mati-poklikala-yak-pracyue-visualna-propaganda-na-okupovanomu-donbasi> (дата звернення 05.04.2021).

References:

1. Viina na Donbasi: realii i perspektyvy vrehuliuvannia. *Nitsionalna bezpeka i oborona*. Kyiv, 2019. Vyp.01 – 02 (177–178). S.2. – 172. (in Ukrainian).
2. Berezovets T. Aneksiia: Ostrov Krym. *Khroniky «hibrydnoi viiny»*. Kyiv: Brait Star Pablyshynh, 2015. 392 s. (in Ukrainian).
3. Brekhunenکو V. Viina za svidomist. Rosiiski mify pro Ukrainu ta yii mynule. Kyiv: Vydavets Brekhunenکو N.A., 2017. 280 s. (in Ukrainian).
4. Hrytsak Ya. 26-y protsent abo yak podolaty istoriiu. Kyiv: Fond Poroshenka, 2014. 136 s. (in Ukrainian).
5. Demchuk R. Humanitarni stratehii «donbasizatsii» Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA, Serii 191 – Teorii ta istoriia kultury*. Kyiv: Vydannia NaUKMA, 2017. S. 18–25. (in Ukrainian).
6. Dodonova V., Dodonov R. Monolohy pro Donbas. Vybrani pratsi z problematyky skhidnoukrainskoho konfliktu. Kyiv: Vydavets Ruslan Khalikov, 2018. 336 s. (in Russian).
7. Lozovyi V. Humanitarna polityka kvaziderzhavnykh utvoren «DNR» ta «LNR». *Osvita, nauka i kultura na Podilli*. Kamianets-Podilskyi, 2017. T. 24. S. 223–231. (in Ukrainian).
8. Lozovyi V.S. Manipuliatsii istoriieiu yak instrument polityky rozkolu Ukrainy: stratehii ta praktyky konstruiuvannia antyukrainskoi identychnosti na Donbasi. *Strategic priorities*. Serii: Filosofiia. Kyiv: 2018. №3–4 (48). S.147–153. (in Ukrainian).
9. Mahda E. Hybrydnaia voina: vizhyt y pobedyt. Kharkiv: Vyvat, 2015. 320 s. (in Russian).
10. Stepyko M. Hibrydna viina yak viina identychnosti. *Stratehichni priorytety*. – 2016. – №3. – S. 163-170. (in Russian).
11. Stepyko M. Zahalnoukrainska identychnist – holovnyi obiek hibriidnoi viiny Rosii proty Ukrainy: Analychna zapyska. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. – 2017. – 11 s. (in Ukrainian).
12. Tymchuk D., Karyn Yu., Mashovets K., Husarov V. Vtorzhenye v Ukrainu: khronyka rossiyskoi ahressyy. – Kyiv: Brait Star Pablyshynh, 2016. – 240 s. (in Russian).
13. Oliver Boyd-Barrett «Western Mainstream Media and the Ukraine Crisis: A Study in Conflict Propaganda», Routledge, 2016. 192 p.

14. Emil Edenborg «Politics of Visibility and Belonging: From Russia's «Homosexual Propaganda» Laws to the Ukraine War», Routledge, 2017. 218 p.
15. Marvin Kalb «Imperial Gamble: Putin, Ukraine, and the New Cold War», Brookings Institution Press, 2015. 287 p.
16. Maksymilian Czuperski «Hiding in plain sight: Putin's war in Ukraine», The Atlantic Council of the United States, 2015. 44 p.
17. Gosiewska Małgorzata «Russian War Crimes in Eastern Ukraine in 2014», 2014. 155 p.
18. Gordon M. Hahn «Ukraine over the Edge: Russia, the West and the New Cold War», McFarland & Company, 2018. 198 p.
19. Herpen M.Kh. Wang. Putin's wars. Chechnya, Georgia, Ukraine: the unexamined lessons of the past [trans. English]. Kharkiv: Vivat, 2015. 320 p.
20. Bedrytskyi, A. Ukrayna posle Evromaidana. Demokratsiia pod ohnem. Moskva, 2015. 352 s. (in Russian).
21. Hlazev, S. Yu. Ukraynskaia katastrofa. Ot amerykanskoï ahressy k myrovoi voïne? Moskva, 2015. 352 s. (in Russian).
22. Hryhorev, M.S. Evromaidan, Moskva, 2014. 464 s. (in Russian).
23. Deliahyn, M.. Rossiya v bolshoi yhre. Na ruynakh potsdamskoho myra, Moskva, 2016. 352 s. (in Russian).
24. Babych Lyna. Kak boevyky «metiat okkupirovannye terrytoryi» URL: <https://ru.krymr.com/a/28734024.html>. (in Russian).
25. Kurenaia Daria. Zachem v okkupatsyï staviat pamiatnyky boevykam URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/30133798.html> (in Russian).
26. Marchukov Andrei. «Novorossiyskaia ydentychnost» – neobkhodnost yly opasnye yhri razuma? URL: <https://regnum.ru/news/1869067.html> (in Russian).
27. Shepko L. Ystoriia (ystoriia Donbassa ot drevnosti do sovremennosti). Donetsk: DonNU, 2018. 689 s. (in Russian).
28. Prokopenko M. «Batktivshchyna-Maty» poklykala. Yak pratsiuie vizualna propahanda na okupovanomu Donbasi URL: <https://svoi.city/read/history/34181/batktivschina-mati-poklikala-yak-pracyue-visualna-propaganda-na-okupovanomu-donbasi> (in Ukrainian).

Poplavskiy O. O., Shchepova D. R. Donbass as an Object of de-Ukrainization of the Adherents of the «Russian World»

Abstract. The purpose of the article is to try to understand the phenomenon of the ideological component of Russian hybrid aggression, to investigate how an alternative reality is formed in the occupied territories, built by the Kremlin whose main goal is the total Ukrainization of the region. of Donetsk and Luhansk regions through various sources. An important role in shaping the anti-Ukrainian identity of the population of the occupied Donbass was given to visual propaganda. The ideological treatment of the population of the «people's republics» is based on a centralized system of information space management. The authors note that the focus of both Russian and local political technologists and power structures of the «people's republics» remains the promotion of the concept of «special Donbass identity», the use of prepared facts of events, which contributes to further de-Ukrainization of the region. Instead of the history of Ukraine, the so-called «history of the Motherland» has appeared in the educational institutions of the «people's republics», in which the history of the region is combined with the history of Russia. A new educational subject has appeared in the curricula of educational institutions – «lessons of citizenship of Donbass». The content of this course is based on the narratives of Russian propaganda and aims to deprive children and young people of historical memory. There is an integration with the Russian educational space. Conclusions: Thus, the information and propaganda component of the conflict in Donbass is one of the most important tools for leveling the all-Ukrainian identity in this region. The ideological occupation of Donbass is carried out, first of all, through the promotion of the idea of non-Ukrainian identity of the population of the region. Practical meaning: the main provisions can be used to study the history of the occupation of the Donbass region. Originality: features of the hybrid Russian-Ukrainian war, namely its virtual component is covered. Scientific novelty: for the first time an attempt was made to conduct a comprehensive study of the ideological occupation of Donbass by Russia.

Keywords: hybrid war; de-Ukrainization; identity; visual propaganda; ideological occupation.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.14

УДК 316.334.2:659.4:32.316.72

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2683-0630>*Проноза І. І., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»*

ПОЛІТИЧНІ PR-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку і реалізації політичних PR-технологій як важливого елемента, що організує сучасні політичні процеси. Стаття також розкриває сутність політичних наблік рілейшнз та політичних PR-технологій і їх впливу на політичну свідомість та можливість її формування.

В статті окреслено еволюцію, основні категорії та поняття політичних зв'язків з громадськістю (PR). Приділено увагу обґрунтуванню сучасних теоретико-методологічних підходів до дослідження ролі політичних PR-технологій в політичних процесах. Проаналізовано актуальні проблеми зв'язків з громадськістю в сучасних наукових дослідженнях.

Встановлено, що політичний PR є інструментом ефективного управління електоральним процесом та засобом формування політичної свідомості та (або) маніпулювання громадською думкою. Визначено, що політичний PR є значущою складовою управлінської діяльності, стрижнем виборчого процесу. Загалом, використання PR-технологій в політиці — це технології, які дозволяють споживачеві формувати спільну думку про ту чи іншу політичну партію або політичного лідера.

Стаття спрямована на вивчення впливу політичних технологій на політичну свідомість громадян. Сьогодні політичні технології є саме тим інструментом, із допомогою якого можна забезпечити політичну стабільність або розхитати, вивести з рівноваги політичну систему суспільства. Доведено, що об'єктом впливу політичних PR-технологій є люди, і саме їхня політична свідомість.

В статті представлено визначення політичних PR-технологій, встановлені спільні та відмінні ознаки політичних PR-технологій з такими комунікативними технологіями як пропаганда, реклама. Окремо акцентується увага розмежуванні понять «політичні PR-технології» «політична пропаганда», «політична реклама».

Ключові слова: *політичний PR, політичні комунікації, політичні PR-технології, інформація, інформаційний вплив, політична свідомість, маніпулювання масовою свідомістю.*

Постановка проблеми. Політичний PR як один із феноменів сучасної політичної культури постає ефективним знаряддям для формування громадської думки, політичної свідомості, а також для здійснення влади. Як показує сучасна українська практика, інструментом легалізації та легітимізації влади, що може досягатися завдяки формуванню та маніпулюванню політичною свідомістю є політичні технології, зокрема PR-технології. У сучасних суспільно-політичних процесах реалізуються різні політтехнології, серед яких виділяються PR-технології як самостійні, ефективні і затребувані. PR-технології займають своє власне місце в інформаційно-комунікативній системі, без якої неможливе становлення політичної системи. Політичну систему як систему інформаційно-комунікативну вперше представив К. Дойч, на думку якого процес управління є процес влади, основою якого виступає комунікація, перш за все, політична.

Роль політичної комунікації як сукупності процесів інформаційного обміну, передачі політичної інформації, що структурує політичну діяльність і надає їй нове значення величезна, тому що її нерозвиненість безпосередньо впливає на ступінь формування політичної свідомості в структурі політичної системи.

Технологічною основою комунікації стає інформація як субстрат громадських відносин, перш за все, і в політиці. Тому відому тезу: «хто володіє інформацією, той володіє світом» в умовах становлення інформаційного суспільства набуває особливого змісту для формування,

функціонування та реалізації політичних процесів, інститутів і технологій. Все це актуалізує «політичні PR-технології, сучасне осмислення яких передбачає узагальнення глобального, регіонального і локального досвіду їх втілення, перш за все, в партійно-політичному контексті для досягнення програмних цілей, щодо завоювання електорату, формування громадської думки та політичної свідомості, що стоять перед політичними силами при використанні в гострій конкурентній боротьбі застосовуються різні політичні PR-технології, тобто технології зв'язків з громадськістю» [4].

Мета дослідження. З'ясувати сутність та значення політичних PR-технологій та дослідити особливості впливу на політичну свідомість та її формування.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження зазначеної теми ще не набуло значного розповсюдження у публікаціях та наукових матеріалах. У фаховій літературі переважно аналізується застосування паблік рилейшнз та рг-технологій виробничими, торговельними підприємствами або підприємствами, що надають послуги. Лише доволі невелика частина дослідників вивчає проблеми актуальності паблік рилейшнз у політичній сфері. Серед зарубіжних учених можна виділити таких як: Н. Вінер, Е. Гідденс, Г. Лассуелл, Н. Луман, М. Маклюен, Л. Пай, М. Зубарева [5], В. Рихлік. До вітчизняних можна віднести таких дослідників як: А. Миронюк, О. Радченко, О. Боднарчук [3], А. Подорван [6], Д. Гавра, В. Конецкая, Г. Почепцов [7], В. Терін, Н. Федотова та ін.

Виклад основного матеріалу.

На сьогодні розвиток політичних комунікацій нерозривно пов'язаний з ускладненням способів організації політичного дискурсу. Причому застосування політичними акторами тих чи інших засобів налагодження інформаційних контактів зі своїми партнерами або конкурентами безпосередньо пов'язано з наявністю у них необхідних для цього ресурсів, а також гуманітарних навичок і технічних умінь використання подібних прийомів спілкування. Від ступеня володіння PR-технологіями або засобами політичної реклами залежить становище в сфері політики державних і корпоративних структур, які можуть або втратити, або стати конкурентоспроможними на політичному ринку, можливості для просування своїх проєктів, рівня сформованості політичної свідомості суспільства.

Одним з компонентів політичної комунікації є політичний піар, проблема, яка на сьогодні є конче актуальною. Тому розглядатимемо PR-технології як засіб та метод політичної діяльності і інструмент формування політичної свідомості завдяки якому політичні актори здійснюють свої владні повноваження, політичну агітацію та політичну рекламу, адже політичний піар – це вплив політичного актора на цільові групи з метою змінити їх знання, думки та поведінку згідно зі своїми інтересами.

PR в Україні, з одного боку, є «нововведенням, а з іншого – це діяльність, яка на сьогоднішній день широко використовується в нашій державі у сфері комунікацій. Таке стрімке зростання популярності PR в нашій державі зумовлене як активним впровадженням західних зразків ведення бізнесу й політики, так і усвідомленням вітчизняною елітою необхідності застосування конкурентоспроможних технологій у багатьох сферах життєдіяльності суспільства» [5].

Відносно дефініції паблік рилейшнз доречно виокремити наступні підходи. Одним із найпоширеніших можна вважати діяльнісний підхід, відповідно до якого «PR – це функція управління, покликана оцінювати ставлення публіки, ідентифікувати політику та дії приватної особи або організації стосовно суспільних інтересів і виконувати програму діяльності, спрямовану на досягнення розуміння та сприйняття їх широкими масами» [4].

У свою чергу, для гуманістичного (етичного) підходу «PR – це особлива функція управління, яка сприяє встановленню та підтриманню комунікації, взаємної симпатії та співробітництва між організацією та громадськістю, що забезпечує керівництво організації інформацією про громадську думку і допомагає йому виробляти рішення у відповідь, забезпечує діяльність керівництва в інтересах громадськості, діяльність, засновану на етичних нормах спілкування. А представники наукового підходу впевнені, що «PR – це мистецтво і соціальна наука аналізу тенденцій, прогнозування їх наслідків, розроблення рекомендацій керівництву організацій та здійснення програм діяльності відповідно до інтересів як організації, так і громадськості» [4].

Доречно буде навести ще декілька визначень:

Паблік рилейшнз – «встановлення двосторонньої комунікації для виявлення спільних уявлень або інтересів і досягнення взаєморозуміння, заснованого на правді, знанні та повній поінформованості» (М. Трейгер);

Паблік рилейшнз – « різновид соціально-психологічного менеджменту, де на основі точної та повної інформації, отриманої в результаті тенденцій політичного, соціально-економічного розвитку і додержання загальноновизнаних етичних норм та суспільних інтересів цілеспрямовано здійснюється

комплекс дій для досягнення довіри, гармонійних і взаємовигідних відносин між організацією та суспільством, між ними та владою» (В. Моїсєєв).

Паблік рилейшнз – «використання інформації для впливу на громадську думку» (Д. Форрестол, Р. Діленшнайдер);

PR має вирішувати певні завдання:

1) забезпечує проведення певної планомірної і послідовної програми як частини керівництва організацією;

2) встановлює та підтримує двостороннє спілкування між організацією та громадськістю;

3) контролює інформованість, думки, настрої і поведінку як усередині організації, так і за її межами;

4) аналізує вплив політики, процедур та дій організації на громадськість;

5) корегує політику, процедури та дії, що конфліктують з суспільними інтересами і загрожують життєдіяльності організації;

6) надає рекомендації керівництву стосовно обрання нової політики, яка буде вигідною і для організації, і для громадськості;

7) вносить зміни в поінформованість, настрої та поведінку як у самій організації, так і за її межами [4, с. 40–41].

С. Блек писав, що PR — це «планові і довготривалі зусилля, спрямовані на створення і підтримку добрих відносин і взаємопорозуміння між організацією і суспільством, яке будується а максимально повній інформованості». На його думку, «це мистецтво і наука досягнення гармонії шляхом взаємопорозуміння, заснованого на правді і повній поінформованості».

Р. Харлоу вважав: «Паблік рилейшнз — це одна із функцій управління, яка сприяє встановленню і підтриманню спілкування, взаємопорозуміння, співробітництва між організацією і суспільством».

За С. М. Каплітом PR — це щось, що виконує такі десять основних функцій:

– проводить регулярну, планову роботу, яка є складовою менеджменту;

– має справу із взаємовідносинами між організацією і громадськістю;

– веде моніторинг масової свідомості, ставлення, відносин і поведінки людей як внутрішньо, так і поза межами організації;

– аналізує вплив політики, яку проводить організація;

– модифікує ті чи інші елементи політики, які проводить організація, аналізує використані процедури, якщо вони входять у конфлікт з перспективами організації та інтересами громадськості;

– тестує і консультує запровадження нових прийомів реалізації наміченою організацією політики, використання процедур і дій, пов'язаних з іншими організаціями і громадськістю;

– встановлює і постійно підтримує двосторонні відносини між організаціями і громадськістю;

– цілеспрямовано виконує необхідні зміни у ставленні і поведінці людей всередині і поза організацією;

– постійно впливає на нові чи вже існуючі відносини між організаціями і громадськістю [5].

З огляду на вищезазначене, з'ясуємо особливості PR-технологій та їх ролі у формуванні політичної свідомості як загалом так і зокрема під час виборчого процесу.

Самі політичні PR-технології необхідні для формування керованого іміджу політичної сили, та особистостей що її представляють і т. п. Завдяки продуманим і спланованим політичним PR-технологій в свідомості громадськості закріплюється позитивний імідж партії, зростає і зміцнюється її престиж.

Політичні PR-технології реалізуються всередині загального політичного піару, який визначається як «різновид маркетингової інформаційної діяльності, спрямованої на створення позитивного іміджу та відповідних комунікацій актора, що реалізує конкретну мету, а також на підтримку стійкої довготривалої атмосфери, що зберігає довірливе ставлення партнерів і контрагентів до його активності в політичній сфері» [10, с. 77].

Схожість політичних PR-технологій з такими комунікативними технологіями як пропаганда, реклама вносить часто плутанину в осмисленні даних понять і їх сутнісних характеристик. У науковому дискурсі не вщухають суперечки з цього приводу. Ставиться резонне питання – чи не є політичні PR-технології лише пропагандистським впливом, що реалізується лише в умовах ринкової економіки з відповідною неминучою специфікою? Нерідко вітчизняними дослідниками зацікавленої нами проблеми дається саме таке розуміння політичних PR-технологій як тієї ж пропаганди, тільки назва західна, тим більше що підставою для такого трактування виступає вищезгаданий радянський досвід [11, с. 50].

Часто політичні PR-технології розглядають як різновид реклами політичного діяча або як непряму рекламу (наприклад, у вигляді інтерв'ю, проблемної статті, які частіше за все дають рекламний ефект набагато більший, ніж використання рекламного часу ефіру або рекламних площ в пресі). Слід відмітити, що чітких меж між політичними PR-технологіями рекламою провести не можна: і те і інше є процесу ділової комунікації. І, тим не менш, PR-технології – не реклама, хоча ці два поняття тісно пов'язані між собою. Політичні PR-технології несуть у собі всі ознаки реклами, крім одного: політичні PR-технології не пов'язані з негайним продажем товарів і послуг, з негайною реалізацією якихось ідей. Політичні PR-технології якщо і реклама, яка може впливати на формування політичної свідомості, то реклама недалекої дії, котра готує майбутній ґрунт, майбутнє становище розумів та свідомості, майбутні дії. Реклама розрахована на миттєву реакцію споживача, а політичні PR-технології – на формування довгострокового образу, що є фундаментом для формування політичної свідомості [2, с. 92].

Політичні PR-технології, що використовуються в політичній діяльності, в істотній мірі відрізняються від технік і технологій зв'язків з громадськістю, поширених в економічній і соціальній сферах. Питання навіть не в тому, що основною сферою застосування політичних PR-технології є відносини інститутів, груп інтересів і лідерів з приводу влади. У політичних PR-технології своя специфіка і в змістовному плані, оскільки вони є результатом осмислення і технологічної розробки досвіду політичних кампаній, інших форм політичної участі громадян, громадських об'єднань і держави [7].

Політичні PR-технології будуються більшою мірою не на раціональних доказах, заснованих на економічних програмах або політичних платформах, а на емоційному враженні. аксіомою роботи в області політичних PR-технології для політиків є те, що населення не має безпосереднього «виходу» на політика, воно реагує на його образ, імідж, телевізійну картинку. Відбувається різке звуження каналу інформації та різке скорочення часу на її оцінку (ми бачимо кандидата, наприклад, півтори хвилини в день). Це різке скорочення інформаційної різноманітності призводить до того, що виборець швидше реагує на певні ідеалізації, умовні образи, візуальні штампи, які є інструментом для маніпуляції масовою свідомістю [3].

Варто зазначити, що політичні PR-технології включають в себе наступні заходи:

- організація і проведення виборчих кампаній;
- розробка стратегії проведення виборчих кампаній;
- імідж-супровід кандидата;
- креативне забезпечення виборчих кампаній;
- юридичний супровід виборчих кампаній;
- взаємодія з регіональними ЗМІ;
- інформаційна протидія PR-службам конкуруючих партій і кандидатів;
- взаємодія з політичними та громадськими організаціями;
- проведення цільових та адресних заходів з різними групами населення;
- створення інформаційних приводів та ін.

Політичні PR-технології в сучасному суспільстві мають безліч особливостей, однією з яких є те, що вони знаходяться в «перехідному стані від напівлегально-напівкримінального до законного, заснованому на демократичних принципах що притаманні суспільству» [1, с. 14].

Сьогодні нерідко під політичними PR-технологіями розуміється не система підтримування відносин між політичною організацією, політичним лідером та громадськістю, а скоріше набір більш-менш оптимальних прийомів, за допомогою яких відбувається вплив на населення, як позитивний, так і негативний (у відповідності до цілей політичних сил).

В аналітиці це отримало назву «чорний» і «білий» PR. «Білий» PR – це легітимні маніпулятивні технології. «Чорний» PR – це технології, які так чи інакше вступають в конфлікт з нормами права, але діють ефективно і непомітно для більшості. Власне «чорний» PR досі залишається предметом серйозною них суперечок в науковому дискурсі. Серед дослідників немає єдності, щодо визнання цього феномену, так і за його визначенням. В дослідженнях доволі часто зустрічаються висловлювання, що PR завжди «білий», так як це всього лише засіб, а «білою» або «чорною» може бути тільки мета [12, с. 122].

Як вважає журнал «Експерт», «термін PR в нашому суспільстві себе дискредитував» і тепер для позначення «істинного», початкового сенсу PR навіть іноді воліють використовувати «незаплямовану» абревіатуру РГЗ – «розвиток громадських зв'язків». На думку В. Ніконова, директора фонду «Політика», «Піару у власному розумінні цього слова ще не було. Класичні зв'язки

з громадськістю припускають гармонізацію відносин між суб'єктами процесу, чого про вітчизняний піар не скажеш.. » [12].

Паблік рилейшнз у своїх технологіях сьогодні некоректно ділити на «чорний» і «білий», так як в ситуації перехідного періоду, нерозвиненості демократичних інститутів в країні можна говорити про наявність лише тільки умовно «сірих» технологій. Справа в тому, що в систематизації PR-технологій вчені виходять із критеріїв законності та ефективності, демаркація ж за морально – етичною ознакою не може бути чітко сформульована в силу розмитості цього терміна і подвійності аналізу політичних PR-технологій в цьому ракурсі. Дискурсивність призводить до умовного характеру моральних критеріїв політичних PR-технологій. PR-технології в нашій країні застосовуються не систематично, фрагментарно і політично ангажовано, що є підтвердженням демократичної незрілості [2, с. 18].

Зазначимо також, що логічно буде системи політичної комунікації і політичного PR поставити в залежність від політичної системи суспільства, оскільки і комунікація, і політичний PR є продукти цієї системи. Відповідно, демократична, тоталітарна і авторитарна політичні системи матимуть різну ступінь залученості в процес політичного PR. Можна припустити, що при тоталітарному режимі політичний PR матиме менше розширений характер, ніж при інших режимах, так як партійні кандидати при тоталітарному режимі практично не потребують реклами, а аудиторія – в дослідженні переваг.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що політичний PR як процес комунікативної технології є синтез буденного рівня свідомості аудиторії та політичної свідомості зокрема зі специфічним чином поданої інформацією з певною метою фахівця з піару. В основі політичного піару лежить прагнення до максимізації рейтингу політика. Політичний PR як комунікативна технологія є навмисно використана різна інформація, завдання якої – циркулювати між складовими політичної і суспільної системи, формувати певний рівень політичної свідомості. Можна сказати, що політичний PR – це своєрідний процес видачі інформації владними політичними структурами, а також громадськими групами та індивідами з певною метою, зазвичай це – підняття рейтингу політика.

Також очевидним є й те, що модель політичних комунікацій, яка використовується сьогодні в рамках політичного менеджменту і сучасних політичних PR-технологій для боротьби за владу, антигуманна. Типовим для політичної практики стає формування стану відчуженості людини від політичної участі з певним розвитком політичної свідомості а політична спільнота не виходить за межі суб'єкт-об'єктних відносин.

Бібліографічний список:

1. Авченко В. Політичні технології. Теорія політичного маніпулювання. Київ. 2010. 149 с.
2. Бабич-Декань О. Політична підсвідомість. Якщо технологи влади не вивчать місцевої специфіки, то політреформа матиме зворотний результат. Політика і культура. 2003. № 20 (199). С. 18-20.
3. Боднарчук О. В. Комунікативні технології як форма організації політичної взаємодії. Питання сучасної науки і освіти : матер. дев'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Київ. 2013. URL: <http://int-konf.org/konf072013/442-bodnarchuk-o-v-komunkativn-tehnologyi-yak-forma-organizatsiyi-politichnoyi-vzayemodyi.html>
4. Галумов, Э. Основы PR. Минск : Летопись, XXI, 2004. 408 с.
5. Зубарева М. А. Робочі аспекти PR в Україні. Наукові записки Інституту журналістики. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2369>
6. Подорван А. Ф. Принцип зворотного зв'язку як основа комунікацій органів державної влади з громадськістю. Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління, №2 (2). 2015. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=68>
7. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов. Киев : Ваклер : Рефл-бук, 2001. URL: http://biblio.yolasite.com/resources/Pocheptsov_PR.pdf
8. Радченко О.В. Роль Інтернет-комунікацій в політичній взаємодії в Україні. URL:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1723/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%20%D0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Рихлік В. А. Політичний PR під час виборчого процесу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197253692.pdf>
10. Руденко О. Роль сучасних політичних PR-технологій у формуванні нових принципів взаємодії влади і суспільства. Український науковий журнал. 2013. № 2. URL: <http://social-science.com.ua/article/1051> .
11. Серант А. Й. Зв'язки з громадськістю в системі місцевих органів влади (державно-управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.01. Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів, 2006. 22 с.

12. Тульчинский Г. Проблема «черного PR». PR и этика современного бизнеса: особенности и перспективы. Харьков. 2004. 214 с.

References:

1. Avchenko V. Polittehnologii. Teoriya politicheskogo manipulirovaniya. Kyiv. 2010. 149 p.
2. Babych-Dekan O. Politychna pidsvidomist. Yakshcho tekhnolohy vlady ne vyvchat mistsevoi spetsyfyky, to politreforma matyme zvorotnyi rezultat. Polityka i kultura. 2003. № 20 (199). P. 18-20.
3. Bodnarchuk O. V. Komunikatyvni tekhnolohii yak forma orhanizatsii politychnoi vzaiemodii. Pytannia suchasnoi nauky i osvity : mater. deviatoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Kyiv. 2013. URL: <http://int-konf.org/konf072013/442-bodnarchuk-o-v-komunkativn-tehnolohiyi-yak-forma-organizatsiyi-politichnoyi-vzayemodiyi.html> Polityka i kultura. 2003. № 20 (199). P. 18-20.
4. Galumov, Je. Osnovy PR. Minsk : Letopis', HHI, 2004. 408 p.
5. Zubarieva M. A. Robochi aspekty PR v Ukraini. Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2369>
6. Podorvan A. F. Pryntsyp zvorotnoho zv'iazku yak osnova komunikatsii orhaniv derzhavnoi vlady z hromadskistiu. Naukovi zhurnal «Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, №2 (2). 2015. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=68>
7. Pocheptsov H. H. Pablyk ryleishnz dlia professionalov. Kyev : Vakler : Refl-buk, 2001. URL: http://biblio.yolasite.com/resources/Pocheptsov_PR.pdf
8. Radchenko O.V. Rol Internet-komunikatsii v politychnii vzaiemodii v Ukraini. URL:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1723/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%20%D0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Rykhlik V. A. Politychnyi PR pid chas vyborchoho protsessu. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197253692.pdf>
10. Rudenko O. Rol` suchasny`x polity`chny`x PR-tekhnologij u formuvanni novy`x pry`ncy`piv vzayemodiyi vlady` i suspil`stva. Ukrayins`ky` j naukovy` j zhurnal. 2013. # 2. URL: <http://sosal-ssiense.som.ua/artisle/1051> .
11. Serant A. J. Zv'yazky` z gromads`kisty v sy`stemi miscevy`x organiv vlady` (derzhavno-upravlins`ky` j aspekt): avtoref. dy`s. ... kand. derzh. upr.: 25.00.01. L`viv. region. in-t derzh. upr. Nacz. akad. derzh. upr. pry` Prezy`dentovi Ukrayiny`. L`viv, 2006. 22 p.
12. Tul'chinskij G. Problema «chernogo PR». PR i etika sovremennogo biznesa: osobennosti i perspektyvy. Har'kov. 2004. 214 p.

Pronoza I. I. Political PR-technologies as a Tool for Formation of Political Consciousness

The article is devoted to the topical problem of development and implementation of political PR-technologies as an important element that organizes modern political processes. The article also reveals the essence of political publics, relations and political PR-technologies and their influence on the political consciousness and the possibility of its formation.

The article outlines the evolution, main categories and concepts of political public relations (PR). Attention is paid to the substantiation of modern theoretical and methodological approaches to the study of the role of political PR-technologies in political processes. The current problems of public relations in modern scientific research are analyzed.

It has been established that political PR is a tool for effective management of the electoral process and a means of forming political consciousness and (or) manipulating public opinion. It is determined that political PR is a significant component of management, the core of the electoral process. In general, the use of PR technologies in politics are technologies that allow the consumer to form a common opinion about a particular political party or political leader.

The article is aimed at studying the influence of political technologies on the political consciousness of citizens. Today, political technology is precisely the tool with which to ensure political stability or to shake the political system of society. It has been proven that the object of influence of political PR technologies is people, and it is their political consciousness.

The article presents the definition of political PR-technologies, establishes common and distinctive features of political PR-technologies with such communication technologies as propaganda, advertising. Special attention is paid to the distinction between the concepts of "political PR-technologies", "political propaganda", "political advertising".

Key words: political PR, political communications, political PR-technologies, information, informational influence, political consciousness, manipulation of mass consciousness.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.15

УДК 323:159.923.2:303.094.4(460)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-8922>*Ростецька С. І., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ІСПАНСЬКИЙ ВИПАДОК

В статті досліджено особливості формування регіональної ідентичності в таких регіонах Іспанії як Каталонія, Країна Басків та Галісія. Визначено особливості саме колективних ідентичностей, якою є і регіональна ідентичність, як така що являється соціальним фактом із унікальними характеристиками: непередбачуваності, схильністю до трансформації з часом, вкоріненні у так званих маркерах або «областях ідентичності» (мова, релігії тощо), є ексклюзивними і їх можна перетворити на платформу для політичних претензій та протестів. Іншими словами, колективні ідентичності – це сконструйовані артефакти. Таким чином, слід звернути увагу на їх потрійний вимір. По-перше, їх побудова та еволюція, завдання, яке стоїть в першу чергу перед істориками, по-друге, їх основні компоненти, домени та маркери, на яких базується репрезентація, завдання, яке поле досліджень для до антропології та соціології, і нарешті, їх поширення, значення та використання як платформи для політичних вимог та протестів, аспекти, що вирішуються політологією.

Вказано, що прогресивна організація суспільного регіонального життя Іспанії, що складається з різних автономних спільнот (Comunidades Autónomas), паралельно визнавала і пропагувала регіональну ідентичність до такої міри, що різні дослідження висвітлювали (хоча і з територіальними варіаціями та різною інтенсивністю) консолідацію регіональної та подвійної ідентичності (поєднання іспанської та регіональної ідентичності) на шкоду виключно іспанській ідентичності.

Визначено спільні та відмінні риси у формуванні регіональної ідентичності досліджуваних регіонів. Закцентовано увагу на тенденціях тяжіння до сепаратистських проявів, як загрози цілісності Іспанії. Проаналізовано потенційні механізми їм запобігання, серед яких в першу чергу економічна стабільність регіону.

Ключові слова: ідентичність, колективна ідентичність, регіональна ідентичність, конфлікт, сепаратизм.

Постановка проблеми. На порядку денному у світовому вимірі питання конструювання регіональних ідентичностей є актуальним, адже так чи інакше, але регіональні зв'язки спонукають людей конфліктувати зі своєю державою, приналежність до регіону може викликати почуття ідентичності, яке кидає виклик наративам про гегемонічну ідентичність. Регіональну ідентичність було визнано ключовим елементом у формуванні регіонів як соціальних / політичних просторів, але важко з'ясувати, з чого складається ця ідентичність і як вона впливає на колективні дії та політику. Найважливіше питання полягає в тому, наскільки політичні дії регіоналізовані, і тут значущими постають такі елементи, як інститути, що становлять регіональну побудову (економіка, управління, мова, засоби масової інформації, література) і відносини влади.

Дослідження регіональної ідентичності опираються на різні елементи: ідеї про природу, ландшафт, середовище, або ж у дихотомії культура / етнічна приналежність, діалекти, економічний успіх / спад, відносини периферія / центр, маргіналізація, стереотипні образи народу / спільноти, дискурс про «ми» та «вони», фактичні / вигадані історії, утопії та різні аргументи щодо ідентифікація людей. Ці елементи використовуються в контексті практик, ритуалах та дискурсах для побудови наративів більш-менш закритих, уявних ідентичностей. Окрім ролі внутрішніх політичних процесів в окремій державі у конструюванні регіональної ідентичності, актуальним також постає виклик для регіональних ідентичностей зі сторони глобалізації.

Роль регіональної ідентичності відзначається як «передумова багаторівневого громадянства» [15, с.476]. Регіональна ідентичність також розглядається як важливий інструмент, що навантажений соціальною та продуктивною силою у регіональному плануванні та розвитку.

Актуальність дослідження особливостей формування регіональної ідентичності саме на прикладі Іспанії і її неоднорідних регіонів слід представити із тези Хуана Хосе Лінса про те що «Іспанія – це країна для всіх іспанців, національна держава для значної частини населення, і лише держава, а не нація для впливових меншин» [13, с. 37]. Ця теза не втратила актуальності і сьогодні. Адже питання – хто в рамках Іспанської держави є націями – існує і наразі, незважаючи на те, що іспанська Конституція дає відповідь на це питання, називаючи «Нацією» тільки іспанську націю. Наприклад, іспанські дослідники Жозеп М. Коломер, Франсіско Родрігес вказують на те, що «іспанцям так і не вдалося створити повноцінну національну державу, а також асимілювати всі етнічні групи в своєму складі, об'єднати регіони, зняти питання сепаратизму» [Див. детал: 5].

Метою статті є дослідження особливостей формування регіональної ідентичності в таких регіонах Іспанії як Каталонія, Країна Басків та Галісія, пошук спільних та відмінних рис у формуванні регіональної ідентичності досліджуваних регіонів, визначення тенденцій тяжіння до сепаратистських проявів, як загрози цілісності Іспанії та механізмів їм запобігання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порівняно нещодавно національна та регіональна ідентичності стали активно досліджуватися вітчизняними вченими. Суттєвий внесок в розуміння, аналіз процесів ідентифікації, значення регіональної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності внесли Т. Андрущенко, Т. Бевз, Є. Бистрицький, О. Картунов, С. Коч, І. Кресіна, І. Курас, І. Монолатій, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Н. Пашина, Л. Угрин та ін. Щодо особливостей формування регіональної ідентичності в Іспанії, то дана проблематика активно висвітлена в працях таких вчених як Антоні Сіурана та Сарагоса, О. Баранова, О. Вісенс, Е. Гелнера, Х. Коллера, Г. Кордеро, Х. Лінца, В. Рахмайлова, Г. Філатова, Франциско Родригес Адрадос та ін.

Виклад основного матеріалу.

Одним з важливих явищ у новітній історії Іспанії є розширення та трансформація колективних ідентичностей, а регіональна ідентичність належить саме до різновиду колективної ідентичності. Після кількох десятиліть централізованого управління демократизація в Іспанії проходила паралельно з децентралізацією країни, оскільки вона стала напівфедеративною державою або однією з недосконалих федералізмів. Доцільно визначити особливості саме колективних ідентичностей які є соціальні фактами з унікальними характеристиками: вони непередбачувані, вони трансформуються з часом, вони вкорінені у так званих маркерах або «областях ідентичності» (мова, релігії тощо), вони є ексклюзивними і їх можна перетворити на платформу для політичних претензій та протестів. Іншими словами, колективні ідентичності – це сконструйовані артефакти. Таким чином, слід звернути увагу на їх потрійний вимір. По-перше, їх побудова та еволюція, завдання, яке стоїть в першу чергу перед істориками, по-друге, їх основні компоненти, домени та маркери, на яких базується репрезентація, завдання, яке поле досліджень для до антропології та соціології, і нарешті, їх поширення, значення та використання як платформи для політичних вимог та протестів, аспекти, що вирішуються політологією.

Іспанія, одна з найстаріших держав Європи, в той же час являє собою «приклад незавершеного процесу побудови нації в силу територіальної різноманітності і значного впливу регіональної ідентичності» [11, с.887].

Демократичний транзит Іспанії передбачав побудову держави протилежну центристській територіальній моделі Франко. Асиметрична територіальна модель – це держава «національних автономій» [2].

Основний закон надає регіонам які мають територіальну, історичну, економічну та культурну спільність – право на самоврядування. Таким чином було створено 17 автономних спільнот, в основі яких збережено попередній історичний принцип поділу країни на провінції, а не етнічний чинник. Слід уточнити, що наразі 8 вісім автономних спільнот визнали себе національностями – Андалусія, Арагон, Валенсія, Галісія, Каталонія, Країна Басків, Балеарські та Канарські острови, що відображено в їх автономних статутах. В той же час, в статті 145 Конституції Королівства Іспанія зазначено «1. Ні в якому разі не допускається федерації автономних співтовариств. 2. Статути можуть встановлювати умови і порядок, при дотриманні яких автономні співтовариства можуть укласти між собою угоди для управління і надання допомоги їх власним службам, про характер і цілі яких будуть повідомлені Генеральні кортеси. В інших випадках угоди про співпрацю між автономними співтовариствами полягають тільки з дозволу Генеральних кортесів» [2].

Прогресивна побудова держави, що складається з різних автономних спільнот (Comunidades Autónomas), паралельно визнавала і пропагувала регіональну ідентичність до такої міри, що різні

дослідження висвітлювали (хоча і з територіальними варіаціями та різною інтенсивністю) консолідацію регіональної та подвійної ідентичності (поєднання іспанської та регіональної ідентичності) на шкоду виключно іспанській ідентичності.

В той же час, така прогресивна модель не забезпечила Іспанію від загострення у відносинах з регіонами. Особливо це простежується в Каталонії та Країні Басків, де регіональна ідентичність переує національній ідентичності, більше того вона перебуває з нею у гострій конфронтації, і як наслідок – поширення сепаратистських рухів.

Аналіз ситуації в Каталонії доцільно розпочати із історичного контексту. Остаточне завоювання Іспанією територій Каталонії відбулося в 1714 році. До теперішнього часу це національне свято Каталонії, або день Женців. Фактично, дві історичні постаті визначили взаємовідносини у деструктивному напрямку між Каталонією та Іспанією. Це король Філіп V, який остаточно приєднав до Іспанії землі Каталонії. Та Франсіско Франко, адже саме при режимі Франко каталонці поплавилися автономією. Каталонці ці часи добре пам'ятають. І, до речі, попереднього прем'єра Рахоя вони називали нацистом і послідовником Франка, бо він з цієї ж партії, яку заснував диктатор і так само жорстко реагував на будь-які прояви національної ідентичності каталонців. Всі ці історії з життя Каталонії пояснюють, чому за незалежність виступають не тільки популісти і люди середнього класу, але і наукова еліта, студентство. Історична пам'ять у каталонців сильна. Але чому за стільки років спільного і успішного існування сепаратизм прокинувся саме зараз? Однією із головних причин – фінанси і бажання отримати більш широкі права. Каталонці хочуть широкої автономії, яку, до речі, вже домігся один іспанський регіон – Країна Басків.

Іспанська модель сепаратистських рухів пов'язана із причинами економічно-фінансового походження. Як вірно зазначає Рахмайлов В. В.: «Каталонія стала однією з перших іспанських провінцій, де було проведено індустріалізацію і розвивалося промислове підприємництво. Метою промислового розвитку було створення відповідних механізмів централізації, але в підсумку вийшло навпаки. Зараз це найбільш розвинений регіон королівства, який вважає решту іспанських територій збитковими в економічному відношенні. Значні прибутки регіон отримує також за рахунок туристичних комунікацій. Значна кількість чинників стосується також етнокультурної ідентичності, яка позиціонована на основі заперечення загальноіспанських цінностей мистецтва та культури загалом» [4, с. 85].

З точки зору Мадриду, національний рух в Каталонії є сепаратистським. Існує декілька ресурсів сепаратизму, в тому числі соціокультурні, економічні і політичні. Одним з найстаріших ресурсів, на який опирається національний рух, є успішне конструювання «давньої суверенної нації» на противагу тим факторам, які об'єднують іспанців.

Найважливіший політичний ресурс каталонського руху за самовизначення – політична система автономії. У сучасній Каталонії діє кілька впливових політичних партій. Всі вони одночасно залучені в три конфлікти:

«Спільно – проти центральних органів влади; проти місцевих «проіспанськи» налаштованих груп; один проти одного – на основі відмінностей ідеологій і групових інтересів» [10, с.134]. Слід зауважити, що до 2000-х рр. переважаючим був помірний регіоналізм. Більш радикальною каталонська партійна система стала в 2004 році, коли до влади в Мадриді прийшла Іспанська Соціалістична Робоча Партія (ІСРП), більш схильна до поступок у відношенні до регіонів.

Іспанські дослідники проблеми регіональної ідентичності і регіональних рухів підкреслюють політизацію питання боротьби за самовизначення каталонців і басків. На їхню думку, досить часто борються тільки партії, а не місцеве населення: підтримка сепаратистів не складає і половини населення. Наявність націоналістично налаштованого уряду в обох регіонах і Каталонії, і Країні Басків ще не говорить про прагнення до незалежності, а лише до певної частки самовизначення. При цьому сплеск сепаратистських настроїв в Каталонії пов'язаний з корупцією і міжпартійними взаємовідносинами в самому уряді, і ніяк не ілюструє сплеск серед населення [12, с. 159]. Але події в Каталонії в 2017 році та 2019 роках спростовують цю тезу.

Останній гострий виток протестів в Каталонії – це відповідь на рішення Верховного суду Іспанії, що виніс вирок дев'ятьом лідерам сепаратистів Каталонії: «за участь в референдумі 2017 року щодо незалежності від Іспанії 1 жовтня 2017 року, в іспанському регіоні Каталонія відбувся референдум – на ньому 90% виборців проголосували за незалежність. Влада Іспанії назвала референдум незаконним. Попри це, 27 жовтня парламент Каталонії проголосив незалежність – у відповідь Мадрид запровадив пряме управління регіоном і видав ордери на арешт сепаратистів. Після референдуму й проголошення незалежності Іспанія видала ордери на арешт каталонських лідерів, звинувативши їх

в антидержавному заколоті. Ще до референдуму Конституційний суд Іспанії проголосив його незаконним, адже лідери автономії не узгодили свій намір з центральною владою в Мадриді» [3].

Лідери сепаратистів отримали від 9 до 13 років в'язниці. Суд виніс максимальний вирок для заступника глави уряду Каталонії Оріола Жункераса, який отримав 13 років ув'язнення за підбурювання до заколоту і розтрату державних коштів. Жителі Каталонії у відповідь на рішення суду вийшли на вулиці міста, заблокувавши дороги, вимагаючи звільнити політичних діячів.

З одного боку, цілком зрозуміло бажання іспанської влади домогтися справедливості стосовно осіб, що підривають основи державності. І бажання, можливо, було зумовлено прагненням мінімізувати ризики напередодні парламентських виборів 2019 року. З іншого боку, саме з-за виборів рішення Верховного суду було несвоєчасним.

Але найнебезпечнішим наслідком каталонської кризи міг бути приклад для інших сепаратистських рухів в Європі. Адже якщо «незалежність» дісталася б каталонцям на основі, здавалося б, «історичної справедливості» – в зоні турбулентності опинилися б не тільки інші регіони Іспанії, як Галісія, Андалусія, Валенсія або Країна Басків, а й інші європейські країни. І невідомо, де могла б вибухнути наступна хвиля сепаратизму – в польській Сілезії, італійській Венеції, датських Фарерських островах або румунської Трансильванії. Для Європи це новий серйозний виклик. І протидії цьому поки немає.

Ще одним регіоном Іспанії, який є відмінним у формуванні регіональної ідентичності – це Країна Басків. Баскські і каталонські націоналістичні рухи, що виникли в один і той же час в подібних умовах, пройшли в своєму розвитку різний шлях. Поштовхом для їх появи стала активна індустріалізація двох регіонів у другій половині XIX ст. Форми націоналізму, проте, з самого початку виявилися різними. Якщо в Каталонії найважливішу роль відіграло культурне відродження, яке охопило широкі верстви населення і на ґрунті якого виникли політичні рухи, то в Країні Басків основна роль належала лише окремим представникам інтелектуальної еліти. За суті, баскська націоналізм своїм народженням зобов'язаний Сабіно Араней, автору його основних символів – прапора, гімну, територіального визначення. Він же став творцем Баскської націоналістичної партії.

На думку Конверсі «слабкість культурної інтеграції, стала причиною того, що значна група баскських націоналістів (ЕТА) взяла на озброєння насилля» [7, с. 140]. Воно сприймалося ними в двох вимірах. По-перше, це був метод боротьби з режимом, що пригнічує баскський народ, по-друге, насильство мало сприяти пробудженню і згуртуванню баскської нації.

Основну концепцію ЕТА можливо сформував наступним чином: «дія-репресії-дія»: насильство проти влади призводить до репресій з боку уряду, що викликає невдоволення населення, яке звертається до націоналістів за підтримкою. І революційні сили повинні будуть знову покарати агресора» [7, с. 157]. Демократичний процес, який розпочався після смерті Франко був неоднозначним в Країні Басків. Так, до прикладу, Конституцію із усіх автономій найменше підтримали баски, лише 44% виборців прийшли на дільниці для голосування. Стенлі Пейн вказує на те, що ці провінції стали єдиними, де референдум по Конституції, по суті, провалився [16, с. 100].

Також збільшилася активність баскських терористів – її пік, як відзначають припав на 1980-ті роки. В цей же час ЕТА організує політичне крило «Еррі Батасуна», яке в 80-х роках минулого століття змогло заручитися широкою підтримкою, але менш радикальні партії, не схвалювали методів боротьби ЕТА, але вважали, що її дії можна використовувати для тиску на Мадрид. Тому, саме збіг цих двох факторів (тероризм і слабка підтримка нової Конституції) дозволило Країні Басків домогтися фінансову автономію, знизилась протестна активність. На сьогоднішній день, у Країні Басків суспільство поступово втрачає інтерес до ідеї незалежності. Це фіксують і соціологічні опитування. Протягом другої половини 2000-х років кількість прихильників незалежності скорочувалася. Посилення ж сепаратистських настроїв відповідає періодам загострення кризи і зростання кількості безробітних в регіоні. Так, в 2010 і 2013 р прихильників незалежності серед опитаних було 27 і 28%, але саме тоді відзначалися піки безробіття – 11.5 і 16.75%. Після подій в Каталонії ідея незалежності регіону стала ще менш популярною серед баскського населення. Якщо травнем 2017 р за відділення виступало 28% опитаних [8, с. 32], то в листопаді уже 24% [9, с. 42].

Галісія, як і Каталонія і Країна Басків, володіє особливою культурою, заснованої на власній мові. Але якщо в Каталонії і Країні Басків протягом півтора століть сформувалися сильні регіональні ідентичності, в Галісії цього не сталося. Навпаки, в цьому регіоні протягом усього XX століття спостерігалася стійка прихильність центральному уряду. Регіоналістські організації, які з'явилися в Галісії на межі XIX і XX століть, не отримали будь-якої серйозної підтримки, на відміну від Каталонії і Країни Басків.

Серед трьох областей, яким першим вдалося схвалити свої автономні статuti – Країна Басків, Каталонія і Галісія, саме в останній склалася найбільш примітна ситуація в контексті політичного вираження регіональної ідентичності. У Каталонії і Країні Басків поступове відродження місцевої культури і отримання широкого самоврядування супроводжувалося перетворенням регіональних партій в домінуючу силу в політичному житті провінцій. Більшість місць в парламентах Каталонії і Країни Басків в кінці ХХ ст. займали регіональні партії («Конвергенція і Союз» і «Баскська націоналістична партія») [6, 62]. Слідом за ними зазвичай йшли соціалісти, які в деяких випадках мали можливість навіть посісти перше місце. Праві сили в Країні Басків зазвичай займали третє місце, а в Каталонії вони показували досить скромні результати. Таким чином, основне протистояння в цих двох провінціях йшло по лінії регіональних і лівих сил. Зовсім інша ситуація склалася в Галісії, адже в цій автономії місцеві політичні сили виявилися вкрай слабкими.

Ще одним із факторів що не призвів до формування регіональної ідентичності за прикладом Каталонії та країни Басків стали економічні умови.

Відповідно до теорії Ернеста Геллнера, «поява і зміцнення етнічних ідентичностей пов'язано з виникненням і розвитком індустріального суспільства» [1]. В цьому сенсі Галісія відрізняється від тих регіонів, які стали символом росту і розвитку регіональної ідентичності в Іспанії. В Каталонії і Країні Басків зародження і розвиток регіоналізму та націоналізму відбувалося паралельно бурхливому зростанню промисловості у другій половині ХІХ ст. Обидва регіони стали головними індустріальними центрами Іспанії, де було зосереджено понад 90% іспанської промисловості. Галісія же в цьому плані залишалася переважно аграрною провінцією, де аж до середини ХХ ст. в аграрному секторі було зайнято більше половини населення. Тому фактор економічного розвитку регіонів слід вважати одним із найбільш вагомих, що впливають на формування регіональної ідентичності. Саме його Том Нейрн ставить «на перше місце у виникненні сильних регіональних ідентичностей. Це може бути пов'язане з тим, що одні частини країни випереджають у своєму розвитку інші або, навпаки, відстають від них» [14, с. 137].

Крім того, важливою відмінністю Галісії від Країни Басків і Каталонії була міграційна ситуація. Якщо два регіони, переживали бурхливий економічний розвиток, стикалися зі значним припливом іммігрантів з інших областей Іспанії, то в Галісії ситуація була іншою. Для цієї частини Іспанії протягом усього ХІХ і більшої частини ХХ ст. була характерна значна еміграція. В період з 1860 по 1960 рр. регіон покинуло близько мільйона людей. В результаті в Галісії був відсутній один з найважливіших факторів, який сприяв розвитку регіональної ідентичності в Каталонії і Країні Басків, а саме побоювання за розмивання рідної культури через великий приплив мігрантів [17].

У той же час необхідно відзначити, що слабкість регіональної ідентичності не означає, що її місце автоматично займає загальноіспанська ідентичність. Досягнення загальноіспанських політичних сил в Галісії пов'язані в першу чергу з успіхами правих, консервативних партій. Саме своєї традиційністю ці сили зобов'язані перемогам в Галісії, яка в значній мірі зуміла зберегти свою відданість традиціям і релігії.

Висновки.

Таким чином, із трьох досліджуваних регіонів саме в Каталонії поєдналися фактори, які і привели до того, що саме каталонська політична еліта взяла курс на незалежність. Такими факторами слід назвати: відмова Центру розширювати автономію, важка економічна криза та сильний регіональний рух, який склався історично. Щодо Галісії, то наслідки економічної кризи були не менш руйнівними як і в Каталонії, але в цьому регіоні так і не була створена потужна регіональна політична сила, яка могла б акумулювати протестний потенціал. У Країні Басків, де аналогічно, як і в Каталонії національні сили, що виборюють права регіону, в тому числі і за самовизначення, починаючи із ХІХ ст., досягнувши фінансової автономії у період демократичного транзиту Іспанії (80-ті роки ХХ століття, і економічна криза була найменш важкою, що стало однією з причин зниження популярності сепаратистських настроїв серед населення. І як наслідок, хоч Країна Басків не відмовляється повністю від мети створення незалежної держави, її позиція наразі не передбачає одностороннього створення самостійної держави за прикладом Каталонії у 2017 році.

Отже, поєднання регіональної неоднорідності в Іспанії та її прогресивна федералізація означає, що розвиток регіональних ідентичностей може передбачатися частіше, ніж розвиток суто іспанської ідентичності, враховуючи місце народження. Наскільки є корисним досвід Іспанії для України питання дискусійне. Адже навіть прогресивна територіальна модель цієї держави не убезпечила її від проявів сепаратизму, але щодо механізмів, які до цього часу забезпечують цілісність Іспанії, враховуючи наявність таких складних регіонів, то слід відзначити, що вони є ефективними, і навіть масштабна криза 2017 року, протести 2019 року не похитнули державу до «параду суверенітетів».

Бібліографічний список:

1. Геллнер Е. Нації і націоналізм. К., 2003. <http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm> (Дата звернення 09.05.2021).
2. Конституція Королівства Іспанія. https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain--r.htm (Дата звернення 10.05.2021).
3. Погуляєвський М. Уряд Іспанії відмовився від перемовин з Каталонією. <https://hromadske.ua/posts/uryad-ispaniyi-vidmoviv-sya-vid-peremovin-z-kataloniyeyu> (Дата звернення 10.05.2021).
4. Рахмайлов В. В. Іберійські моделі сепаратизму: соціологічний аспект. *Грани*. 2014. № 18. С. 85-92.
5. Álvarez, J., Echavarren J. M. & Coller X. Bound by blood: the ethnic and civic nature of collective identities in the Basque Country, Catalonia and Valencia, Nations and nationalism (forthcoming). 2018. 412-431 p.
6. Beramendi J. G. As Irmandades da Fala e o nacemento do nacionalismo Galego. *Murguía: revista galega de historia*. 2015. № 32. Pp. 51-64.
7. Conversi P. The Basques, The Catalans, and Spain: alternative routes to nationalist mobilization. 2000. 336 p.
8. Euskobarómetro Mayo 2017. Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. Available at: <https://www.ehu.eusdocuments/1457190/1525260/Euskobarometro+1705+castellano/024e64d7-d192-43f3-a4c0-938d1beaf528> (Accessed 09.05.2021).
9. Euskobarómetro Octubre 2017. Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. Available at: https://www.ehu.eus/documents/1457190/1525260/EB_int_Octubre17.pdf/61c6b447-ca96-5615-0c4a-f8ead70247f1 (accessed 09.05.2021).
10. Hierro, M. J. Changes in National Identification: The Case of Catalonia, Madrid (Spain): Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. 2013. 256 p.
11. Juliá, S. Nación, nacionalidades y regiones en la transición. In A. Morales, & A. de Blas (Eds.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*. 2013. pp. 886-902.
12. Lecours Andre. *Basque Nationalism and the Spanish State*. Reno. Las Vegas: University of Nevada Press, 2007. 238 p.
13. Linz, J. Early state-building and late peripheral nationalisms against the state: the case of Spain. In *Building States and Nations, Analyses by Region*, Rokkan, S. and Eisenstadt, S. N., Eds, Vol. II, Beverly Hills, Sage, 1973. pp. 32–116.
14. Nairn T. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London:, 1998. 256 p.
15. Paasi Anssi. Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*. 2003. vol. 27, issue 4, pp. 475-485/
16. Payne S. G. Catalan and Basque nationalism: contrasting patterns. *Ethnic Challenges to the Modern Nation State*. Ben-Ami S., Peled Y., Spektorowski A., eds. London, Palgrave Macmillan, 2000, pp. 95-107.
17. Rodríguez Galdo M. X. O Fluxo migratorio galego dos séculos XIII ó XX. Santiago: Xunta de Galicia. <https://emigracion.xunta.gal/es/conociendo-galicia/aprende/publicacion/o-fluxo-migratorio-seculo-xiii-o-xx> (Дата звернення 12.05.2021)

References:

1. Gellner E. (2003) *Natsii i natsionalizm*. K. <http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm> (Data zvernennya 09.05.2021).
2. Konstitutsiya Korolevstva Ispaniya. https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain--r.htm (Data zverennya 10.05.2021).
3. Pogulyaevs'kii M. Uryad Ispanii vidmoviv'sya vid peremovin z Kataloniyeyu. <https://hromadske.ua/posts/uryad-ispaniyi-vidmoviv-sya-vid-peremovin-z-kataloniyeyu> (Data zvernennya 10.05.2021).
4. Rakhmailov V. V. (2014) *Iberii's'ki modeli separatizmu: sotsiologichnyaii aspekt*. Grani. № 18. S. 85-92.
5. Álvarez, J., Echavarren J. M. & Coller X. (2018) Bound by blood: the ethnic and civic nature of collective identities in the Basque Country, Catalonia and Valencia, Nations and nationalism (forthcoming). 412-431 r.
6. Beramendi J. G. (2015) *As Irmandades da Fala e o nacemento do nacionalismo Galego*. Murguía: revista galega de historia. 2015. № 32. Pp. 51-64.
7. Conversi P. (2000) *The Basques, The Catalans, and Spain: alternative routes to nationalist mobilization*. 336 r.
8. Euskobarómetro Mayo (2017). Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. Available at: <https://www.ehu.eusdocuments/1457190/1525260/Euskobarometro+1705+castellano/024e64d7-d192-43f3-a4c0-938d1beaf528> (Accessed 09.05.2021).
9. Euskobarómetro Octubre (2017). Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. Available at: https://www.ehu.eus/documents/1457190/1525260/EB_int_Octubre17.pdf/61c6b447-ca96-5615-0c4a-f8ead70247f1 (accessed 09.05.2021).
10. Hierro, M. J. (2013) *Changes in National Identification: The Case of Catalonia, Madrid (Spain)*: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. 256 r.
11. Juliá, S. (2013) *Nación, nacionalidades y regiones en la transición*. In A. Morales, & A. de Blas (Eds.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*. pp. 886-902.
12. Lecours Andre. (2007) *Basque Nationalism and the Spanish State*. Reno. Las Vegas: University of Nevada Press. 238 p.
13. Linz, J. (1973) *Early state-building and late peripheral nationalisms against the state: the case of Spain*. In *Building States and Nations, Analyses by Region*, Rokkan, S. and Eisenstadt, S. N., Eds, Vol. II, Beverly Hills, Sage, pp. 32–116.

14. Nairn T. (1998) *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London., 1998. 256 p.
15. Paasi Anssi. (2003) *Region and place: Regional identity in question*. Progress in Human Geography. 2003. vol. 27, issue 4, pp. 475-485/
16. Payne S. G. (2000) *Catalan and Basque nationalism: contrasting patterns*. Ethnic Challenges to the Modern Nation State. Ben-Ami S., Peled Y., Spektorowski A., eds. London, Palgrave Macmillan, pp. 95-107.
17. Rodríguez Galdo M. X. *O Fluxo migratorio galego dos séculos XIII ó XX*. Santiago: Xunta de Galicia. <https://emigracion.xunta.gal/es/conociendo-galicia/aprende/publicacion/o-fluxo-migratorio-seculo-xiii-o-xx> (Data zvernennya 12.05.2021)

Rostetska S. I. Features of the Formation of Regional Identity: the Spanish Case

The article examines the peculiarities of the formation of regional identity in such regions of Spain as Catalonia, the Basque Country and Galicia. The peculiarities of collective identities, which is a regional identity as such, is a social fact with unique characteristics: unpredictability, tendency to transform over time, rooted in the so-called markers or "areas of identity" (language, religion, etc.), are exclusive and they can be turned into a platform for political claims and protests. In other words, collective identities are constructed artifacts. Thus, attention should be paid to their triple dimension. First, their construction and evolution, the task facing historians in the first place, and secondly, their main components, domains and markers on which representation is based, the task that is the field of research for anthropology and sociology, and finally, their dissemination, significance and use as a platform for political demands and protests, aspects addressed by political science.

It is stated that the progressive construction of Spain, consisting of different Autonomous Communities (Comunidades Autónomas), in parallel recognized and promoted regional identity to such an extent that different studies highlighted (albeit with territorial variations and different intensities) the consolidation of regional and dual identity and regional identity) to the detriment of the Spanish identity alone.

Common and distinctive features in the formation of regional identity of the studied regions are identified. Emphasis is placed on the tendencies of attraction to separatist manifestations, as a threat to the integrity of Spain. Potential mechanisms for their prevention are analyzed, among which first of all economic stability of the region.

Keywords: *identity, collective identity, regional identity, conflict, separatism.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., Міжрегіональна академія управління персоналом

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ «ПОЛІТИЧНА МЕРЕЖА»

Досліджуються етапи формування концепту «політична мережа», який, на думку багатьох дослідників, існує давно у різних формах і значеннях. У нашому випадку політична мережа розглядається не лише як концепт, а й як структурна інституція та невід'ємна складова моделі мовної політики, яка, окрім іншого, об'єднує інститути та інституції. Зазначається, що вплив традиційного і нового інституціоналізмів, останній із яких сформувався у постмодерну добу, на формування мережи та міжмережеві взаємодії моделі є різним хоча б тому, що ці явища поєднують індивідуальні, групові і масові форми, об'єктивні і суб'єктивні чинники, які визначають характер, межі та спрямованість політичних дій. Звертаємо увагу на традиційний інституціоналізм, на основі якого була сформована радянська політична мережа моделі мовної політики, позаяк він деструктивно впливав на взаємодію з іншою політичною мережею, яка діяла на території Радянської України підпільно на базі національно-демократичних політичних сил. Цю взаємодію досліджуємо на основі діяльності шістдесятників і дисидентів, які при радянській владі відстоювали право на культурну автономію, самостійний розвиток, використання української мови, розвиток культури та ін. Акцентуємо увагу на тому, що саме у радянську добу було закладено основи формування, з одного боку, проукраїнської, з іншого, – проросійської політичної мережи. Проукраїнська політична мережа формується на основі національно-демократичних інституцій, а проросійська – на базі «лівих» політичних сил, основою яких у радянську добу були комуністи, а в незалежній Україні – соціалісти, оновлені соціальні демократи, нові комуністи, різного складу центристи та ін. Така мовно-політична ситуація вимагає: узгодження позицій різних суб'єктів політики, які мають сформулювати спільну мету і цілі, виробити правила та норми взаємодії, що базуються на вимогах добровільності, рівноправ'я та автономної діяльності; укладання угод, які забезпечать відкритість та прозорість функціонування політичних мереж у межах моделі мовної політики.

Обґрунтовано, що сучасні політичні мережи формуються на базі інформаційно-комунікаційних центрів, які створюють простір для мережевих взаємодій з попередження та розв'язання проблем, зокрема і мовно-політичних. Вони є важливою складовою моделі мовної політики, позаяк одні з них об'єднують формальні, інші – неформальні конструктивні чи деструктивні інститути. Наприклад, якщо російські слов'янофіли у ХІХ ст. мріяли про об'єднання слов'ян навколо російської мови і культури, то кирило-мефодіївці – про рівність учасників слов'янського об'єднання, самостійність кожного племені після об'єднання, а також народне правління. Тобто, в основу політичної мережи моделі мовної політики кирило-мефодіївці, що існували напівлегально, поклали українську культуру, комунікації і свободу, коли кожен народ мав право створити власну літературу і культуру, вільно користуватися рідною мовою, то російські слов'янофіли намагалися усі народи об'єднати навколо російської мови і культури. З'ясовано, що таке їх бажання залишається у силі і наразі. Змінилися лише назви партій, організацій, товариств та ін. інститутів, які є основою формування сучасних політичних мереж моделі мовної політики.

Ключові слова: «політична мережа» як концепт і явище, модель мовної політики, політичні сили, Росія, проросійський, незалежна Україна, проукраїнський, радянська доба

Постановка проблеми. Формування політичної мережи як явища і концепту залежить від того, у якій державі (вільній чи залежній) та на основі якої ідеології (національно-демократична чи комуністична) це відбувається. У цьому контексті варто зазначити, що функціонування політичних мереж залежить від пануючої ідеології, а також – внутрішньої і зовнішньої політики держави, яка здійснює мовну політику та бере активну участь у розбудові моделі, мережева структура якої об'єднує політологічні контексти і політичні мережи (сектори) за ознакою різноманітності. Тобто,

мережеву політику можна розглядати як у вузькому (мовна політика партій, організацій, товариств, рухів та ін.), так і широкому (державна мовна політика) контекстах. У цьому контексті варто зважити на думку Д.Фельдмана, який стверджує: «де існує політика, там утворюються і мережи у вигляді різних організацій, що об'єднуються та взаємодіють між собою на державному, законодавчому, національному, регіональному, міжнародному, світовому та ін. рівнях» [23, с. 48]. Якщо порівняти мовно-політичну діяльність влади, формальні інститути якої об'єднані в одну політичну мережу, зі здійсненням мовної політики опозиції, інститути якої об'єднані в іншу політичну мережу, то формування моделі мовної політики залежить від того, яка ідеологія панує на політичному чи державному рівні, а також яка свідомість і політична культура сформовані у суб'єктів обох політичних мереж. Це можна відстежити на прикладі співпраці різних за переконанням політиків, які належать до різних політичних мереж, мають різну свідомість і політичну культуру. Тобто, під час ухвалення закону «Про мови в Українській РСР», одні з них представляли національно-демократичну політичну силу, інші – комуністичну. Наслідком їх конструктивної взаємодії є ухвалення зазначеного закону та проголошення української мови державною. Наслідком деструктивної співпраці суб'єктів двох політичних мереж моделі мовної політики є успадкована прорадянська культура, проросійська свідомість, російська мова і культура. Цьому сприяли такі чинники як: деструктивна взаємодія двох ідеологій – комуністичної, що відходила у небуття, утім, її послідовники докладали зусилля, аби зберегти владу та вплив на мовну політику, і національно-демократичної, представники якої намагалися утриматися при владі; угорська, румунська, русинська та російська мови використовувалися комуністами та їх однодумцями з метою послаблення позицій української мови як державної у її поширенні на Півдні і Сході України. У такій ситуації взаємини між двома політичними мережами, суб'єктами яких є опозиційні один до одного політики, які захищають різні мови і культури в Україні, приміром українську і російську, означають, на думку Л. Масенко, «не гармонійне співіснування та взаємодію, як намагаються запевнити українську спільноту проросійськи налаштовані політики, а конфлікт і боротьбу, яка триватиме доти, доки не переможе одна з них» [12, с. 5]. Схожу думку щодо цієї проблеми мають й інші науковці, зокрема Л.Нагорна, яка вважає, що «проблеми звуження використання української мови є не стільки гуманітарною проблемою, скільки геополітичною, позаяк причини такого стану варто шукати у млявій, неконструктивній мовній політиці держави» [14, с. 142, 245], яку у «постпомаранчевий» період здійснював В. Ющенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «політична мережа» виник у 1978 р. в статті Х. Хекло «Проблема мереж і виконавча влада», яку було опубліковано у книзі «Нова американська політична система» [11, с. 62, 64]. Етапи формування концепту «політична мережа» моделі мовної політики висвітлюють Н. Вінникова [3], К. Іванченко [6], О. Куць і В. Заблоцький [7], Л. Малишенко і В. Голка [11], І. Мірошниченко [13], О.Поліщук, М. Яджак [15], Є. Саворська [18], А. Ткаченко [21], Д. Фельдман [23] та ін. науковці, які звертають увагу на історію формування та побудову моделі, її мовно-політичну та інституційну основу, інші складові, якими є політичні мережи, а також – суб'єктно-об'єктні відносини між її частинами. Вагомий внесок у розвиток теорії політичних мереж зробили британські політологи, зокрема Дж. Річардсон, Г. Джордан та Т. Бьорзел. Останній з них виклав свою теорію у працях: «Що такого особливого в політичних мережах?» (1997), «Організаційний Вавилон – на різних концепціях політичних мереж» (1998) та ін. Політичні мережи являють собою, на думку Л. Нагорної, «сукупність державних і громадських організацій, міжуправлінських структур, публічних агенств, приватних фірм, які взаємодіють між собою та обмінюються ресурсами на основі різного роду формальних і неформальних правил». Політичні мережи почали формуватися як явище і концепт, на думку вітчизняних науковців, зокрема, О. Куця і В. Заблоцького [7, с. 110] у добу Просвітництва та Французької революції. У цьому сенсі французький соціолог і психолог Серж Московічі зазначає: люди думають, що усі рішення приймають самостійно, а насправді вони не усвідомлюють, що стали об'єктом впливу або навіювання, коли суб'єкт політичної мережи створює власну платформу для перемоги, застосовуючи як відкриті, так і приховані важелі. Політичні мережи, як стверджує російська дослідниця Є. Саворська, у силу своєї гнучкості спроможні швидко пристосовуватися до умов управління, політичного процесу, що дозволяє знайти шляхи вирішення мовно-політичних проблем [18, с. 63].

Мережа – це «активна та усвідомлена взаємодія акторів, які виробляють суспільно-політичні рішення та беруть участь у їх виконанні», що досліджували британські науковці, зокрема, К. Анселл, К. Парсонс, К. Дарден, Д. Марш; німецькі політологи – Г. Бейдернікл, П.Кеніс і В. Шнайдер та ін., зокрема, І. Лейдар і Дж. Неквапіл науковці. Мережу як концепт активно досліджують, як зазначає А. Ткаченко, західні науковці, тоді як в країнах СНД політичними мережами окремі науковці лише

починають цікавитися [21, с. 91]. Серед вітчизняних науковців концепт «політична мережа», що є складовою поняття «мережа», досліджують К. Іванченко, Л. Малишенко, В. Голка та ін., які зазначений термін розуміють як групу суб'єктів, які мають спільні інтереси і цінності. На думку вітчизняної дослідниці Н.Вінникової «хоч політичні мережи тривалий час перебувають у центрі уваги науковців, однак визначення цієї категорії у науковій літературі залишається дискусійним» [3, с. 39]. За твердженням російської дослідниці українського походження І. Мірошніченко, цей термін став широко використовуватися у політологічних дослідженнях у період 1990-2000-х рр. На поч. 1990-х рр. політичні мережи розглядаються як форми відношень між державою та групами інтересів, які сформувалися на базі відкритих та добровільних взаємодій рівноправних акторів [13, с. 70].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи праці науковців, звертаємо увагу на різні підходи щодо розв'язання мовно-політичної проблеми та побудови на цій основі політичних мереж моделі мовної політики, в основу яких суб'єкт політики вкладає власне бачення мови, яку захищає. Власне бачення цієї проблеми є й у вітчизняного науковця І. Лопушинського, на думку якого, «жодної критики не витримує теза про те, що, мовляв, надання російській мові статусу офіційної необхідне для досягнення миру і порозуміння між громадянами України, насамперед на Сході і Півдні» держави [10, с. 32]. Чинниками такої мовно-політичної ситуації є російська мова, російськомовне населення та Росія, які є суб'єктами та індикаторами в Україні російської політичної мереж моделі мовної політики. Суб'єкти української політичної мереж моделі мовної політики успадкували від колишньої метрополії російську мову, окремі з яких намагаються повернути їй той статус, який вона мала в СРСР. Це відбувається у той час, коли Російська Федерація під час конструювання моделі мовної політики на національній основі знищила більш ніж дев'яносто мов корінних народів, вилучивши їх з ділової, освітньої, культурної, релігійної та інших сфер і галузей суспільно-політичного життя держави. Тобто, кожний етап, на якому осмислюється концепт «політична мережа», пов'язаний з боротьбою, яка спрямована на збереження у різних варіантах національної за суттю основи моделі мовної політики. У зв'язку з цим одні члени політичних мереж мають проукраїнський, інші проросійський та ін. характер, тому вони по-різному впливають на будову моделі мовної політики. Нові політичні мережи формуються на базі виникнення демократичних відносин, інформаційного суспільства, переосмислення ролі держави та інститутів мовної політики у нових умовах розвитку та збільшення ролі громадян в ухваленні мовно-політичних рішень. Варто зазначити, що суб'єкти політики, які є членами політичних мереж та ін. складових моделі мовної політики, конструктивно чи деструктивно пов'язані між собою засобами комунікації, яка, з одного боку, є достатньою, з іншого, її бракує або вона відсутня. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що мовно-політичні проблеми є об'єктом політичної дискусії на міжполітичному, міждержавному та міжмережевому рівнях, якщо зважити, що географічне розташування України знаходиться, на думку В. Якушик, в об'єкті інтересів як Євросоюзу, так і Євразії, які розкололи прагнення української спільноти принаймні на дві частини: одна з них бажає приєднатися до Євросоюзу, інша – союзу з Росією [25].

На початку 1990-х рр. (перший етап осмислення концепту) політичні мережи розглядалися як форми відношень між комуністами, які прагнули нічого не змінювати у мовній політиці незалежної Української держави та залишити усе так як було в СРСР, і національно-демократичними політичними інститутами, котрі намагалися відродити українську мову та поширити її у статусі єдиної державної в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя. У цьому сенсі варто зазначити, що у першому випадку інституційною основою політичної мережи є російська мова, у другому, – українська як єдина державна. Тобто, суб'єкти однієї політичної мережи намагаються повернути статус-кво для російської мови та утвердити її у статусі другої державної/офіційної мови, іншої – відродити українську мову та утвердити її у статусі єдиної державної. Що стосується діяльності суб'єктів першої політичної мережи, то її антиукраїнськи налаштовані політики, щоб здобути перемогу та утвердитися на владних позиціях, переводили україномовні навчальні заклади на двомовний (російсько-український) та одномовний (російський) режим роботи шляхом їх закриття, заборон та ін. У цьому контексті ми спостерігаємо, як суб'єкти політики різних, нерідко опозиційно налаштованих один до одного інституційних структур, впливають на діяльність політичних мереж [18, с. 64].

На другому етапі (1990-ті рр.), як зазначає І. Мірошніченко, відбувається концептуалізація терміну «політична мережа» як форми взаємодії держави і груп інтересів. У цей час формується уявлення про мережу як про структурну базу політологічного аналізу [13, с. 79]. У цьому сенсі мережева структура моделі мовної політики є комплексом взаємопов'язаних між собою мовно-

політичних рухів, інститутів мовної політики, що є складовою політичних мереж, які є будівельним матеріалом для формування моделі мовної політики на тому чи іншому історико-політичному етапі. Модель мовної політики у середині 1990-х рр. почала, на думку О. Трибушного, втрачати завойовані на поч. 1990-х рр. позиції та поступатися російській політичній мережі моделі у багатьох сферах і галузях суспільно-політичного життя, зокрема, у діловодстві, в освіті, книговидаванні, кіномистецтві та ін. [22, с. 100], що розкололо українське суспільство та послабило національну єдність народу, яка, на думку В. Іванишина, неможлива без ідеологічного забезпечення, позаяк спочатку має бути ідея чи їх комплекс, довкола яких повинні гуртуватися люди, щоб втілити її у життя [5, с. 71].

Наприклад, швейцарська модель мовної політики складається з чотирьох політичних мереж, позаяк кожна із її мов представляє державу на міжнародному рівні; канадська і бельгійська – з двох, водночас французька, латвійська, литовська, естонська, українська, російська – з однієї. Утім, у цьому сенсі неважливо, скільки націй, національних меншин та корінних народів мешкає у державі, які за її межами мають свою історичну Батьківщину, де їх мови і культури мають можливість повноцінно розвиватися, а важливо те, скільки мов у державі має статус державних. Утім, представники корінної нації, приміром, українці в Україні, білоруси у Білорусі, латвійці у Латвії, естонці в Естонії та ін. рідну мову і культуру можуть розвивати лише у межах власної держави [24, с. 172] та будувати на їх основі модель мовної політики. Чого не можна сказати про діяльність політичної мережі в умовах окупації держави, де її мовна політика та інститути не є незалежними. У цій ситуації діяльність політичної мережі обмежується комунікативною політикою як на рівні мережі, так і на міжмережевому рівні, яка, на слушну думку В. Бебика, «є своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує усі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність» [1, с. 255]. Тож на другому етапі сформувалося дві політичні мережі, одна з яких має проукраїнський характер, що об'єднує такі законодавчі акти: «Про мови в Українській РСР», Конституція України, «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Рішення Конституційного Суду щодо функціонування та використання української мови (1999, 2000 рр.), інша, – проросійський, в основі якої знаходяться такі закони «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про засади державної мовної політики» та ін. У цьому сенсі політична мережа об'єднує закони, законопроекти, постанови і ті рішення Конституційного Суду, які регулюють мовно-політичну діяльність та розв'язують мовно-політичні конфлікти. На думку суддів Конституційного Суду, українська мова є обов'язковою для використання в органах законодавчої, виконавчої та судової гілки влади, а також в органах місцевого самоврядування, зокрема, у Збройних Силах тощо [16, с. 113]. Інша політична мережа об'єднує ті державні програми, парламентські слухання і законопроекти, які розколюють українське суспільство за мовно-політичною ознакою, порушують Статтю 10 Конституції України, гальмують поширення та ефективне функціонування української мови як державної на усій території України. Це знівелювало мету і завдання цього важливого документа, основою якого, окрім української як державної, є російська та інші мови національних меншин, які мають право в сучасній Україні вільно функціонувати та використовуватися. Утім, на слушну думку О. Трибушного, закон «Про мови в Українській РСР» з моменту його ухвалення не був спроможний належним чином регулювати мовно-політичні проблеми в Україні [22, с. 101], захищати українську мову, а також ті мови і культури, які знаходяться на межі зникнення.

Відтак, ці дві мережі не могли діяти в унісон, позаяк мали різну мету і завдання, які були несумісні. У нашому розумінні політичні мережі – це сукупність державних, громадських, правових, приватних товариств, законодавчих та ін. інститутів, які конструктивно чи деструктивно взаємодіють на мережевому та міжмережевому рівнях. Взаємодія між двома опозиційними політичними мережами є деструктивною за своєю суттю, яка, по-перше, відбувається між владними та опозиційними інститутами, які є основою цих мереж; по-друге, – між політиками і громадянами, коли влада, опозиція і суспільство знаходяться у різних площинах та нерівних умовах. Тому вільний обмін інформацією між цими структурами ускладнений, а іноді й зовсім неможливий. Тож концепт «політична мережа» – це структура, яка, з одного боку, об'єднує державні інституції, з іншого, громадські та політичні інституції, які представляють інтереси суб'єктів політики, що конструктивно чи деструктивно взаємодіють на формальному і неформальному рівнях. На рівні мережі суб'єкти політики мовно-політичні проблеми розв'язують, як зазначає Є.Саворська, комплексно, не торкаючись широкого кола політичних акторів, які відносяться до різних політичних культур і мереж [18, с. 64], що ускладнює розв'язання мовно-політичних проблем. Утім, без конструктивної взаємодії політичних мереж, основою яких є державні і політичні інститути та опозиційно

налаштовані суб'єкти політики, на міжмережевому рівні у 1991 році, не було б проголошено Україну незалежною державою, а також – сформовано державні органи влади, зокрема інститут Президента. Щоб домогтися порозуміння не лише на локальному, а й на центральному (державному) рівнях, члени кожної політичної мережі мали конструктивно взаємодіяти як на мережевому, так і міжмережевому рівнях. Це давало можливість здійснювати мовну політику та модернізувати модель на національній основі. В іншому випадку, коли відсутня конструктивна взаємодія, небажання комунікувати і домовлятися, деструктивні взаємовідносини на міжмережевому рівні беруть верх над раціональною політикою комунікантів. На такому ґрунті починають формуватися політичні мережі антиукраїнські за суттю, члени яких, на думку Т. Клименко, нерідко «бойкотують державні постанови, які стосуються повноцінного функціонування утвердження та поширення української мови» [8, с. 228] в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та регіонах країни. Тож ефективна побудова моделі мовної політики вимагає конструктивної взаємодії та взаєморозуміння членів її політичної мережі, які формують мовну політику та визначають її напрям. Мовна політика членів мереж ґрунтується на основі взаємодії та зближення української інтелігенції з народом, яка на етапах окупації Української держави Російською імперією відроджувала, розвивала та поширювала комунікації українською мовою в освіті, культурі, науці, літературі [2, с. 17] та ін. Утім, таке зближення з народом у добу правління радянської влади було загальмовано інститутами авторитарно-тоталітарної мережі моделі мовної політики.

Третій етап (2000-ті рр.) осмислення концепту політична мережа, на думку І. Мірошніченко, пов'язаний із впливом громадян на ухвалення деструктивних політичних рішень [13, с. 80], які руйнували конструктивні підвалини побудови моделі мовної політики на національній основі, на що впливали: міжнародна політика, колишні метрополії, політичні режими, влада та політичні відносини; політичні партії, їх взаємодія з іншими політичними силами та рухами; громадські організації, їх конструктивний чи деструктивний вплив на формування політичної самосвідомості, культури та поведінки суб'єктів політики. Складовою мережевої структури, як зазначає К. Іванченко, є сплетіння інститутів і рухів, які виникли унаслідок виникнення демократії та формування інформаційного суспільства, коли по-інакшому стали розуміти роль держави і політики в ухваленні політичних рішень [6, с. 9], зокрема і мовно-політичних. Гібридний вплив сучасної Росії на інститути мовної політики новопроголошених держав, зокрема України, негативно позначився на формуванні їх моделей на національній основі, що відбилося, як зазначає Н. Вінникова, на поведінці учасників політичного процесу щодо ухвалення тих або інших рішень [3, с. 40]. У зв'язку із такою ситуацією на етапі правління помаранчевої влади та за відсутності взаєморозуміння між членами її політичної мережі, на Півдні і Сході України виник «парад мовних суверенітетів», який формувався на базі положень закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Цей закон спирався на підтримку проросійськи налаштованих політиків та інституту мовної політики, яким є російська мова, яка, на слушну думку І. Кресіної і В. Горбатенка, «не може бути включена до переліку мов, щодо яких застосовується Хартія, оскільки нею володіє більша частина населення держави» [9, с. 339]. «Парад мовних суверенітетів» відбувався у містах, обласних і районних центрах Півдня та Сходу України за участі місцевої антиукраїнськи налаштованої влади, яка на місцевому рівні запроваджувала російську мову у статусі регіональної або офіційної. «Парад мовних суверенітетів» – це антидержавні дії проросійськи налаштованої місцевої влади Півдня і Сходу України, яка у 2006-2010 рр. на обласному, районному, міському та ін. рівнях ухвалювала російську мову у статусі регіональної. Враховуючи таку мовно-політичну ситуацію, незалежну державу та національну культуру може бути збережено лише тоді, коли цінності матимуть не приватний і регіональний характер, а державний. З цим погоджується І. Дзюба, який зазначає, що «вистояти проти зовнішнього і внутрішнього асиміляційного тиску можна лише завдяки самоусвідомленню» та збереженню національних цінностей, якими є ідентичність, українськомовний інформаційний простір, українська історія, культура, українська мова. Цим, на його думку, «розплучувалися» антиукраїнськи налаштовані політики з російськими націоналістами, позаяк це для них не має ніякої цінності [4, с. 480]. На цьому ґрунті формується деструктивний підхід щодо осмислення поняття «політична мережа», коли поведінка полярних політиків, які належать до ідеологічно, мовно і культурно різних політичних мереж, прив'язана до їх мети і завдань. Термін «політична мережа», яка є складовою моделі мовної політики, вітчизняна дослідниця Є. Саворська розуміє як відносини між владою та групами інтересів [18, с. 10, 13]. Наприклад, якщо національно-демократичні політичні сили, що об'єдналися в одну політичну мережу, поставили мету відновити

незалежність, відродити українську мову і культуру та українізувати суспільно-політичне життя у державі, то комуністи та інші проросійськи налаштовані політики, що належать до іншої політичної мережи, намагаються зберегти status quo для російської мови і культури. Виходячи з зазначеного, у 1994 році за підтримки Росії суб'єкти російської політичної мережи моделі мовної політики привели до влади Л. Кучму, який наголосив, що основою моделі мовної політики, яка у цей час оновлювалася на українізаційній основі, має бути не українська мова як інститут державності, як це було у перші роки незалежності, а російська. Нова влада намагалася втілити у життя власну мету, спираючись на російськомовне населення та спекуючи статусом російської мови в Україні. Як видно із зазначеного, цілі і мета у проукраїнськи та проросійськи налаштованих політиків, які були об'єднані на основі різних політичних мереж, кардинально відрізнялися. Це визначило їх тактичні дії, стратегічну мету, вербальну і політичну поведінку, які конструктивно чи деструктивно вплинули на формування самосвідомості багатьох українців. Тому члени проукраїнськи налаштованої політичної мережи виховують в українського народу, на думку В. Северинюка, національну свідомість, відповідну поведінку, патріотичні почуття, незалежну культуру, контролюють дії антиукраїнськи налаштованих політиків та спрямовують їх діяльність у національне річище [19, с. 85].

На четвертому етапі активно формується теорія політичної мережи, яка, на думку І.Мирошниченка, здатна змінюватися [13, с. 80]. Ці зміни пов'язані з мовно-політичними проблемами, які існують у Канаді, Бельгії, Латвії, Естонії та багатьох ін. державах, моделі мовної політики яких формуються, удосконалюються, оновлюються та змінюються суб'єктами політики у залежності від того, в яких умовах здійснюється мовна політика, ким вона проводиться, на якій основі формуються і діють її інститути та які методології застосовуються для розв'язання мовно-політичних проблем. Одні з науковців підтримують монокультурні методи їх розв'язання, інші, – мультикультурні. Трохи по-іншому бачить цю проблему Т. Скубашевська, яка піклується про рідну мову спільнот, яка, на її думку, має можливість утвердитися у мовному розмаїтті, інакше людина, група, спільнота можуть віддалитися від міжкультурного діалогу [20, с. 11], складовою якого є мовно-політичні відносини. На четвертому етапі категорію «мережева структура» активно розробляють у власних дослідженнях, з одного боку, Грант Джордан, Р. Емерсон, Джеремі Річардсон, з іншого, – О. Поліщук, М. Яджак та ін., складовою якої є суб'єкти політики, ресурси, можливості та відносини. Мережева структура, як зазначають О. Поліщук та М.Яджак, формується за принципом впорядкування, тобто розбиття цілого (моделі) на складові за ознаками однорідності або різнорідності. Зокрема, А. Романюк здійснює соціально-політичний поділ суспільства за ознакою різнорідності на такі групи: демографічні, гендерні, економічні, етнічні, ідеологічні, культурні, мовні, освітні, расові, релігійні, територіальні тощо [17]. Прикладом впорядкування за ознакою однорідності є, на думку дослідників, поділ земної поверхні на країни, країн – на регіони (штати, землі, округи тощо), регіонів – на населені пункти і т. ін. Прикладами впорядкування за ознакою різнорідності є: тематичні бібліотечні каталоги, програми навчання учнів шкіл і студентів університетів за різними спеціальностями та предметами; поділ законодавства на кримінальне, адміністративне, трудове, міжнародне право [15, с. 83]; політичні мережи, які формуються на базі офіційних (законодавчий, виконавчий та судовий інститути) та неофіційних (політичні партії, громадські організації, товариства, об'єднання) інституцій, які здійснюють мовну політику на формальному та неформальному рівнях та об'єднані у єдину структуру – модель мовної політики.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, концепт «політична мережа» – це поняття, яке сформувалося в сучасних умовах державотворення та формування структури моделі мовної політики, складові якої на першому етапі (поч. 1990-х рр.) оновлюють свою діяльність і взаємодію на базі старих та створення нових інститутів влади, суб'єкти політики яких намагаються комунікувати, знаходити точки дотику, узгоджувати питання та розв'язувати мовно-політичні проблеми. На другому (1990-ті роки) і третьому (2000 – ні роки) етапах концепт «політична мережа» формується на основі зіткнення таких ідеологій, якими є проукраїнська, проросійська, проугорська, прорумунська, проєвропейська, та їх політичних інституцій. На цьому ґрунті виникають мовно-політичні суперечки, публічні дискусії та конфлікти, які розколюють українську та ін. спільноти за мовно-політичною ознакою. На цій деструктивній основі (четвертий етап) формується теорія політичної мережи, інституційна база якої діє у рамках тієї моделі мовної політики та ідеології, які підтримуються, з одного боку, на конструктивному і деструктивному, з іншого, на формальному або неформальному рівнях.

Бібліографічний список:

1. Бебик В. К проблеме коммуникации и ее функции в обществе. *Персонал*. 2004. № 3. С. 28-33.
2. Брацкі А. Українське мовне питання чи питання української мови – соціо-психокультурний аспект. К.: Центр українознавства Київського національного у-ту ім. Т.Шевченка, 2012. Вип. 8. С. 86-89.
3. Вінникова Н. Вплив політичних мереж на прийняття політико-управлінських рішень. *Стратегічні пріоритети*. 2013. №1 (26). С. 38-41.
4. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 503 с.
5. Іванишин В. Нація, державність, націоналізм. Дрогобич: Відродження, 1992. 175 с.
6. Іванченко К. Концептуалізація поняття «політична мережа»: основні підходи. *Політикус*. 2018. № 3. С. 9-14.
7. Куць О., Заблоцький В. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: Монографія. Х: ХНУ ім. В. Каразіна, 2007. 300 с.
8. Клищенко Т. Мовно-культурний розвиток в Україні: політичні відносини і культурні реалії. *Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник*. Відпов. ред. І. Ф. Курас, О. М.Майборода. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. С. 215-238.
9. Кресіна І., Горбатенко В. Основні напрями правового регулювання мовної політики. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 335-343.
10. Лопушинський І. Мовно-політичний сепаратизм як лінгво-політичне явище. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. Ч. 1-2. С. 31-34.
11. Малишенко Л., Голка В. Громадсько-політичні мережі як нові принципи відносин у сучасних суспільствах. *Політичне життя*. 2018. №2. С. 61-66.
12. Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 1999. 100 с.
13. Мирошниченко І. Сетевой подход в политических исследованиях: содержание и направления развития. *Человек. Сообщество. Управление*. 2013. №3. С. 68-86.
14. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: *Світогляд*, 2005. 273 с.
15. Поліщук О., Яджак М. Мережеві структури та системи: ієрархії та мережі. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2018. № 4. С. 82-95.
16. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі навчальних закладів України (справа про застосування української мови). *Конституційне законодавство України: Законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення*. К., 2000. С. 858-862.
17. Романюк А. Сутність та основні підходи щодо визначення соціально-політичних поділів. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С.42-48.
18. Саворская Е. Политические сети в процессах надгосударственного регулирования: европейский и мировой опыт. М.: ИМЭМО РАН, 2018. 128 с.
19. Северинюк В. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. Київ; Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. 432 с.
20. Скубашевська Т. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. Київ, 2005. 19 с.
21. Ткаченко А. Сутність та види політичних мереж у контексті політичної взаємодії. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Випуск 166. Том 178. С. 91-94.
22. Трибушний О. Мовна політика в Україні: проблеми і пріоритети. *Віче*. Київ, 1997. №9 (66). С. 99-107.
23. Фельдман Д. Мережа світової політики: від проблем концептуалізації до глобалізації охлосом. *Порівняльна політика*, 2014. Т.5 №3 (17). С. 47-59.
24. Шемчушенко Ю., Горбатенко В. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 157-174.
25. Якушик В. Лінії політичного і культурно-цівілізаційного розмежування в сучасній Україні. *Наукові записки / Курасівські читання*. 2005. К.: ІПіЕНД, 2006. 391 с. / Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 30, кн. 1. С. 386-389.

References:

1. Bebyk V. On the problem of communication and its functions in society. *Personnel*. 2004. № 3. P. 28–33.
2. Bratsky A. Ukrainian language issue or the issue of the Ukrainian language – socio-psychocultural aspect. K.: Center for Ukrainian Studies of Kyiv National University named after T. Shevchenko, 2012. Vip. 8. P. 86-89.
3. Vinnykova N. The influence of political networks on political and managerial decisions. *Strategic priorities*. 2013. №1 (26). P. 38-41.
4. Dziuba I. Injecting darkness: From the Black Hundreds of the early XX century to the Ukrainophobes of the early XXI century. K.: Type. Kyiv-Mohyla Academy House, 2011. 503 p.
5. Ivanyshyn V. Nation, statehood, nationalism. Drohobych: Renaissance, 1992. 175 p.
6. Ivanchenko K. Conceptualization of the concept of "political network": basic approaches. *Politicus*. 2018. № 3. P. 9-14.
7. Kuts O., Zablockyy V. Language policy in Ukraine: analysis and implementation: Monograph. X: KhNU. V. Karazin, 2007. 300 p.
8. Klinchenko T. Linguistic and cultural development in Ukraine: political relations and cultural realities. *National integration in a multicultural society: Ukrainian experience of 1991-2000* / Ed. I.F. Kuras, O.M. Mayboroda. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. P. 215-238.
9. Kresina I., Gorbatenko V. The main directions of legal regulation of language policy. *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. K.: IFiEND named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 335-343.
10. Lopushynskyy I. Linguistic and political separatism as a linguistic and political phenomenon. *Ukrainian language in jurisprudence: state, problems: materials XII All-Ukrainian. scientific-practical conf.* (Kyiv, November 30, 2016) / [editors: V.V. Cherney, S.D. Gusarev, S.S. Chernyavsky, etc.]. Kyiv: Nat. acad. internal Affairs, 2016. Part 1-2. P. 31-34.
11. Malysenko L., Golka V. Socio-political networks as new principles of relations in modern societies. *Political life*. 2018. №2. P. 61–66.
12. Masenko L. Language and politics. K.: Sunflower, 1999. 100 p.
13. Miroshnychenko I. Network approach in policy research: content and directions of development. *Man. Community. Management*. 2013. №3. P. 68-86.
14. Nagorna L. Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics. K.: Svitoglyad, 2005. 273 p.
15. Polishchuk O., Yadzhak M. Network structures and systems: hierarchies and networks. *Systems research and information technology*. 2018. № 4. P. 82–95.
16. Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 14 December 1999 in the case of constitutional petitions of 51 People's Deputies of Ukraine on the official interpretation of Article 10 of the Constitution of Ukraine on the use of the state language by public authorities, local governments and its use in the educational process use of the Ukrainian language). *Constitutional legislation of Ukraine: Legislative acts, commentary, official interpretation*. K., 2000. P. 858-862.
17. Romanyuk A. The essence and basic approaches to the definition of socio-political divisions. *Socio-humanitarian problems of man*. 2005. № 1. P.42-48.
18. Savorska E. Political networks in the processes of supranational regulation: European and world experience. M.: IMEMO RAN, 2018. 128 p.
19. Severynyuk V. Political behavior: problems of theory and methodology: a monograph. Kiev; Zaporozhye: CPU Publishing House, 2009. 432 p.
20. Skubashevskaya T. Language strategies in the formation of intercultural dialogue in the European space (socio-philosophical analysis): Abstract. dis. ... cand. philosopher. Sciences: 09.00.10 / Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2005. 19 p.
21. Tkachenko A. The essence and types of political networks in the context of political interaction. *Scientific works. Politology*. 2012. Issue 166. Volume 178. P. 91-94.
22. Trybushnyy O. Language policy in Ukraine: problems and priorities. *Viche*. Kyiv, 1997. №9 (66). P. 99-107.
23. Feldman D. Network of world politics: from the problems of conceptualization to globalization ohlos. *Comparative Policy*, 2014. Vol.5 №3 (17). P. 47-59.
24. Shemchushenko Y., Gorbatenko V. Legislation on languages in Ukraine: chronological monitoring, classification, conceptual basis. *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. K.: IFiEND named after IF Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 157-174.
25. Yakushyk V. Lines of political and cultural-civilizational demarcation in modern Ukraine. *Scientific notes / Kurasov readings*. 2005. K.: IPiEND, 2006. 391 p. / Ser. "Political Science and Ethnology"; Vip. 30, vol. 1. P. 386-389.

Savoyska S. V. Stages of Formation of the Concept "Political Network"

The stages of formation of the concept of "political network", which, according to many researchers, has long existed in various forms and meanings, are studied. In our case, the political network is seen not only as a concept, but also as a structural institution and an integral part of the model of language policy, which, among other things, unites institutions and institutions. It is noted that the influence of traditional and new institutionalisms, the latter of which was formed in the postmodern era, on the formation of the network and interconnection interactions of the model is different at least because these phenomena combine individual, group and mass forms, objective and subjective factors. which determine the nature, boundaries and direction of political action. We draw attention to the traditional institutionalism on the basis of which the Soviet political network of language policy model was formed, as it destructively influenced the interaction with another political network that operated underground in Soviet Ukraine on the basis of national democratic political forces. We study this interaction on the basis of the activities of the Sixties and dissidents who, under Soviet rule, defended the right to cultural autonomy, independent development, the use of the Ukrainian language, and the development of culture. We emphasize that it was during the Soviet era that the foundations were laid for the formation, on the one hand, of a pro-Ukrainian and, on the other, of a pro-Russian political network. The pro-Ukrainian political network is formed on the basis of national democratic institutions, and the pro-Russian – on the basis of "left" political forces, the basis of which in Soviet times were communists, and in independent Ukraine – socialists, renewed social democrats, new communists, centrists and others. Such a linguistic and political situation requires: coordination of the positions of different policy actors, which should formulate a common goal and objectives, develop rules and norms of interaction based on the requirements of voluntariness, equality and autonomy; concluding agreements that will ensure openness and transparency of political networks within the language policy model.

It is substantiated that modern political networks are formed on the basis of information and communication centers, which create a space for network interactions to prevent and solve problems, including linguistic and political ones. They are an important part of the language policy model, as some combine formal and informal constructive or destructive institutions. For example, if Russian slavophiles in the XIX century. dreamed of uniting the Slavs around the Russian language and culture, the Cyril and Methodius – the equality of participants in the Slavic union, the independence of each tribe after unification, as well as popular rule. That is, the basis of the political network of language policy models Cyril and Methodius, which existed semi-legally, put Ukrainian culture, communication and freedom, when each nation had the right to create their own literature and culture, to use their native language freely, the Russian Slavophiles tried to to unite around the n language and culture. It has been found that their wish remains valid today. Only the names of parties, organizations, societies, etc. have changed. institutions that are the basis for the formation of modern political networks model language policy.

Keywords: "political network" as a concept and phenomenon, model of language policy, political forces, Russia, pro-Russian, independent Ukraine, pro-Ukrainian, Soviet era

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.17

УДК 304.4:316.7:32

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8827-3569>

Sashchuk H. M., Taras Shevchenko National University of Kyiv

POWER OF INFORMATION AS A FACTOR OF INNOVATION THINKING STYLE

The essence understanding of the power of information as an innovative style of thinking is analyzed. It has been found that the transition from analog to digital means of information transmission in society is undergoing revolutionary changes, in particular in such areas as politics, law, art, etc.

It is noted that the improvement of sensory and transmitter capabilities of electronic devices, electronic digital coding leads to such a kind of information culture as "synthesizing culture", a characteristic feature of which is the emergence of the so-called total effect of "telesynthesis", the properties of which are instant, multisponsor. Synthesis makes it possible to comprehensively perceive all the "colors" of the information message. At the same time, it generates a synthesized person who will be able to perceive at the same time and holistically all sensual interactions: the image, sound, feeling and strength of the object or object about which the information is provided. This leads to the virtualization of reality, which acquires the independent status of being information as an ideal design. This is a "parallel world" of simulated creative imagination.

It is emphasized that such an information culture detects latent threats: information can turn into power, and it can be abused, manipulated by consciousness. The metamorphoses of power that occur in the information society, risks of political decision-making, risks to mental health are analyzed.

It is summarized that the power of information is of extraordinary importance, because over the years of its existence information has become a factor in the evolution of the entire Civilization. It is the basis of an innovative style of thinking. The rich information nature of knowledge gives it a worldview value, causes "huge changes in our vision of the world, in relation to values and power", causes "gigantic shifts" in the understanding of the social basis, the system of public consciousness.

Keywords: *information power, innovative thinking, information society, information culture, cyber culture, virtual reality, communication space, e-democracy.*

Theorists of the information society, in particular Denis Weiss, believe that due to the broad, in fact, limitless, up to the creation of artificial intelligence, the capabilities of the computer, the transition from analog to digital (digital) means of information transmission in society, revolutionary changes occur. In particular, in such areas of culture as art, politics and law. He notes: "The computer gave impetus to very common changes in society and culture, forming a dematerialized era in which the fundamental category becomes no longer matter, but information to be processed," the researcher notes. The emphasis on information, together with the certainty that everything can be rationally analyzed in digit terms, transformed such sciences as genetics (genes are compared with chains of electronic digital information), neurology (the brain is considered as a massive device for processing information encoding digital signals), cognitive scientific realities (branches of artificial intelligence, psychology and philosophy), business and economics.

In "Electronic World," Richard Langham argues that electronic digital coding opens up almost mathematical equivalence in art, and it resembles Plato's great dream of unity of that knowledge. Proponents of digit culture see it as a restored interdisciplinary culture, which brings down voyeurs about all kinds of art and science [1, p. 11].

As the sensory and transmitter capabilities of electronic devices improve, such a kind of information culture as a gray-haired culture arises. The essence of this phenomenon, explains the Belgian philosopher Y. Ehrman, is that new channels, media and the Internet make it possible to acquire such types of information that have a specific telematic nature and are fundamentally different from conventional forms of communication.

A characteristic feature of theesthesia culture is that it synthesizes various information elements and blocks, resulting in the total effect of tele-synesthesia. "In the future, our consciousness, our body and our feelings will face new experiences, with esthesia qualities that are instant, primarily multisensory and as a result of new media" [2, p. 130].

Sesthesia, the researcher explains, makes it possible to comprehensively perceive all the "colors" of the information message. By synchronizing images, sound, movements, sense of touch, electronic media are able to mix and float one tool with another, as a result of which colors can be heard, sounds – to see, and words – to feel to the touch.

According to M. Merlo-Ponti, synesthesia gradually supersedes the natural way of perception of the world. In *The Phenomenology of Perception*, he wrote: "Synesthetic perception is a rule, and we do not realize this fact for the only reason that scientific knowledge shifts and moves the epicenter of our experience in this way, that we are accustomed to no longer see or no longer hear, and take gale – no longer feel" [3, p.29]. A new synaesthesia culture, according to the researcher, will form a new type of personality – a gray-haired person who will be able to perceive at the same time and holistically all sensual interactions: the image and sound, sensation and strength of the object or object about which the information is presented.

Thanks to synesthesia, virtual worlds arise. "Virtual worlds have already arisen in many different areas. Today you can find their applications – stellar images, virtual universities, cinematic animations and simulations, teleconferences, telework, virtual travel, virtual robots, tv procurement, telemedicine, teletuy, etc." [4]. The peculiarity of virtual enterprises, institutions, organizations is that they are not rigidly tied to a certain place, even in relation to a particular state. They are able to flexibly respond flexibly to any consumer requests and market fluctuations due to timely and quickly processed information, "self-reconstruction in accordance with these requests and fluctuations, turning into a self-reflective system" [5, p.34].

Virtual reality, thus, acquires the independent status of being information as an ideal design, "which is not agnoseological image of reality". This is a "parallel world" of simulated creative imagination. Virtual reality makes not only unthinkable quite mild, but also functional [4, p.32].

E-mail, chatrooms, etc. create a virtual electronic space for the development of new forms of communities and ways of communication. We came close to creating a purely cultural structure of social interactions, writes M. Castels. "That is why information has become the main component of our social organization. At the same time, the social structure, which has a network base, is characterized by high dynamics for innovation.

Information microcosm and graphic representation of electronic information in the communication space are now included in the creation of cyberspace and its accompanying cybercultures. One of these innovative cybercultures is the culture of "electronic agora", a new form of political life organization, in particular, the democratic will of citizens. The analogy of voting, expert evaluation, detection of public opinion using methods common on the Internet with the ancient Greek "agora" – a collection of free citizens to solve the actual problems of public life – is quite eloquent. It confirms E. Toffler's view that the future society should return to pre-industrial civilization in the sense that it will become more "transparent", get rid of those "artificial" institutions and procedures that deform and mystify the true desires, interests and needs of people. The influence of the Internet on the political and legal culture of the individual is manifested in the change of modern democracy.

In the information society, anyone has the opportunity to independently build a private organizational and managerial policy, without the need for permission in the status quo.

G. Arendt actively promotes the desire of the individual to get rid of that layering of "social", which pushed back the real political, that is, civil-voluntary, life of a person. It is in this life, autonomous of the officially regulated, that a person is capable of creating a new one. Only autonomous freedom, which destroys the fossilization of any totalitarianism, frees a person from false ideological dogma, acts as a link between privacy (independence) and public life, Arendt believes. Freedom in the field of politics, in her opinion, is the main manifestation of human freedom. It is in it that she is able to demonstrate her "resistance" – in the context of influence, "personal opinion" – in the context of disagreement.

Electronic means provide such anonymous and autonomous freedom, in particular, during political elections. "E-democracy" acts as a form of ensuring transparency and spontaneity in the relations of "citizen-state", "voter-deputy". Some researchers believe that "electronic urban gatherings are a democracy in its best manifestation" (R. Latain).

In the same way as in any other aspect, comprehension of the possibilities and potencies of information culture reveals existing and latent threats, contradictions, shortcomings. "Information can turn into power, and history teaches us that power can be abused" [6, p. 161-162].

The political practice of recent times, including in Ukraine, convincingly proves the media's ability to manipulate the consciousness of individuals, to create such political alternatives, desired political images, which becomes difficult to determine what kind of "power is electoral democracy".

Information as a power forms one of the noticeable problem fields of information society theory. And it is no coincidence that E. Toffler devoted his capital work to the study of those metamorphosis of power that occur in modern society, the dominants of which are knowledge and information.

With the notion that in the civilization of the "Third Wave" there are radical restructurings of all components ("strength, money and reason"), there are qualitative transformations in business, economy, politics and culture in general, Toffler focuses on those factors that provide a new understanding of power. If Francis Bacon has put a sign of equality between knowledge and power, then Toffler considers his task to clarify the "quality" of knowledge that provides modern power. The power of information is of great importance, because over the years of its existence information has become a factor in the evolution of the entire Civilization. Information is the basis of an innovative style of thinking. "Network" has become a universal metaphor of the present: network economy, network logic, network intelligence.

"Knowledge" in the form of the phenomenon of consciousness and practice becomes a password of the modern era, acquires a universal philosophical status. This term "will cover or relate to certain categories information, data, insights and images, as well as the approaches, values and other symbolic products of society, regardless of whether "true" or "false" [8, p.41]. The rich information nature of knowledge gives it a worldview value, causes "huge changes in our vision of the world, in relation to values and power", causes "giant shifts" in the understanding of the social basis, the system of public consciousness. It is this circumstance that makes you resort to reservations about the omnipresence and charity of the information authorities.

However, as in any area of human life, one should not resort to exaggerating the role and significance of information. Back in the late 70's of the XX century. E. Fromm warned about the possibility of "information imperialism." Unlimited information and computerization transforms human nature, distorts it, changes human consciousness, deprives the individual of the emotional world.

The works of leading Western theorists – E. Toffler, D. Neisbit, E. Smith – indicate existing and latent threats typical of the information society. Among them – the danger of "information syndrome", the emergence of a new kind of oligarchy and monopoly – cognitivecracy, infocracy, new types of manipulation of mass consciousness and behavior, media and capabilities, the difficulty of adapting the average citizen to the growing streams of information with the existing contradiction of its content.

A serious threat is unwanted interference of the state in the privacy of a citizen, organized on the basis of information technology, "hacking", illegal penetration of strategic or social data into banks.

The British philosopher S. Lesh in the book "Criticism of Information", comprehends the threatening prospects of hypertrophic power of information and warns that the information society is characterized by a rapid increase in uncertainty, and the theory of the information society gradually turns into "the theory of unpredictable consequences". One of these is the information culture, "which, due to the denial of complexity, thanks to the classified simplicity of the information society, grows widely and becomes uncontrollably complacent" [9, p.27].

Unlike supporters of postmodern approval of "deconcentration of systemicity", destruction of complexity, S. Lesh believes that thanks to such dynamics society becomes unprecedentedly mobile, devoid of stable relations and strong foundations. As a result, relations (and not production) that have only present, situational, fleeting significance become dominant in the structure of social relations. turns their lives into a game that gains all the signs of reality. In this reality, the logic of consequences, not goals, loses the importance of long-term priorities.

The problem of "information society and culture", according to V. Pazenok, is "one of the novelties of socio-humanitarian thought in general. It forms one of the meaningful axes of the formation of society of the XXI century, the century of sciences of the information revolution" [10, p.42].

Characteristic features of the cultural dimension of the information society are anthropization, humanization and ethylation of all components of human existence. And although these trends have not yet realized themselves far, are constantly hampered by the resistance of pragmatic, market-based factors, feel the powerful influence of consumer stereotypes and hedonistic sentiments, their presence is increasingly expressive, and their number of supporters is constantly growing.

According to world practice, the intensification of information processes, the deeper processing of information and the expansion of its range increases the stability of the social system, its flexibility and mobility, strengthens adaptation to rapidly changing external conditions, ensures the survivability and well-being of society, individual individuals. The current stage of development of Ukrainian society requires timely comprehension of the issue of the essence, nature and dynamics of movement to information societies in the entire range of its components, first of all, in cultures and [11, p.121].

Social change should be considered systematically, and we can point to the main ones: with the changing social structure of society, or, more precisely, along with the existing ones, a new form of its differentiation appears that determines the range of social requirements, services, workplaces. Technologists, creators of technologies or personal options for use, the emergence of new areas of activity, such as show business or e-commerce: The type of culture changes – from text to screen, or the ability to work with information devices becomes the basis of such an idea.

The forms of political decision-making are changing – and this is not only e-government, but also the possibility of, say, direct participation in the voting, which in a completely different way formulates the question of the content and forms of democracy [12, p.45].

The content and forms of education are changing (distance education is a change not only in the form, but also of the content itself: work not only with knowledge, but also with information, not only lessons, but also work with simulators, not only in childhood, but throughout life, etc.). Education changes its context. Thus, for the last centuries, the main context of education was science and the task of its development, now technological innovations are increasingly becoming such a context;

The jobs market is changing (partial employment, several jobs at the same time, short-term contracts) and its structure (there is a need for new skills).

Ideas about national and personal security, human rights (total control and total terrorism are potentially possible). The idea of strategic resources is changing (not only energy, but also information, free time); forms of transnational relations and development criteria. That is, the entry into international networks is a condition and indicator of development in terms of globalization processes.

There are new forms of risks to mental health and ecology. "Information garbage" is a new and not yet very understandable problem. It is possible to further determine no less significant changes in other aspects of public life or international relations, but it is important to note that informatization changes all important features of society. These changes bring both good and destruction to the usual forms of life, work, safety, etc., and these changes need to be regulated in such a way as to achieve the necessary results, having suffered as little social and cultural losses as possible.

Information, more than ever, has become an instrument of power. When the susceptibility of the human psyche to persuasion was discovered, information in the form of propaganda and campaigning became the main lever of people's management. It gradually replaced brute force, violence, which for a long time was considered the only and indispensable tool of management. High-intensity technologies allow you to make changes in the mind in a short period of time. Low-intensity technologies are designed for a longer period.

As a result, their actions create favorable context for possible future actions. Invisible manipulation of public consciousness changed the world and affected almost every inhabitant of the planet. Manipulation is primarily part of the technology of power, which replaced in the information age such types of power as violence and compulsion. Informational violence can be direct and indirect, can be the cause, condition, purpose, pretext. In its ontological status, information does not differ from space, time, energy, mass and other categories.

The greatest threat is distorted information: the issuance of a single for the general, phenomenon for the essence, reason for the reason, possible for real, accidental necessary. It is becoming increasingly relevant not to protect information, but to protect against information.

References:

1. Lanham R. *Clicking in: hot Links to a Digital Culture*. Seattle, 1993. 230 p.
2. Heyrman H. *Art and Computers: An Exploratory Investigation on the Digital Transformation of Art*. Santa Cms de Tenerife, 1995. 235 p.
3. Merleau-Ponti M. *Phenomenology of Reception*. London, 1989. 224 p.
4. Heyrman H. *Art and Computers: An Exploratory Investigation on the Digital Transformation of Art*. Santa Cms de Tenerife, 1995. 235 p.
5. Bekhman H. *Kontseptsyy ynfformatsyonnoho obshchestva y sotsyalnyye funktsyy ynfformatsyy. Ynternet – kultura – etyka*. Moskva-Dubno, 2006. 331 p.
6. Devys R. *Set polytyky: vlyaniye Ynterneta na amerykanskuuyu polytycheskuuyu systemu. Pravo y ynfmatyzatsiya obshchestva*. Moskvia, 2002. S. 158-164.
7. Toffler Э. *Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века; пер. с англ. В. В. Белосков и др. / науч. ред., авт. предисл. П. С. Хуревич*. Moskva : ООО «AST», 2004. 669 p.
8. Pruzhynyn B. Y. *Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре: материалы «круглого стола» / B. Y. Pruzhynyn. *Voprosy fylosofyy*. 2003. № 12. S. 3-8.*
9. Lash S. *Critique of Information*. London: Sage Publications Ltd., 2002. 234 p.

10. Pazenok V.S. Informatiine suspilstvo i kultura. Informatiine suspilstvo u sotsialno-filosofskii retrospektyvi ta perspektyvi / V. V. Liakh, V. S. Pazenok, Ya. V. Liubyvyi [ta in.]. Kyiv: TOV «XXI stolittia: dialoh kultur», 2009. 404 s.

11. Onishchenko A.V. Osoblyvosti lehymatsii vlady v dobu postmodernizmu. *Politolohichnyi visnyk*. 2020. Vyp. 84. S. 119-127.

12. Karpchuk N.P. Stratehichna komunikatsiia YeS yak zasib borotby z dezinformatsiieiu. *Politychne zhyttia*. 2019. № 1. S.52-58.

Бібліографічний список:

1. Lanham R. Clicking in: hot Links to a Digital Culture. Seattle, 1993. 230 p.

2. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art. Santa Cms de Tenerife, 1995. 235 p.

3. Merleau-Ponti M. Phenomenology of Reception. London, 1989. 224 p.

4. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art. Santa Cms de Tenerife, 1995. 235 p.

5. Бехман Г. Концепции информационного общества и социальные функции информации.

Интернет – культура – этика. Москва-Дубно, 2006. 331 с.

6. Девис Р. Сеть политики: влияние Интернета на американскую политическую систему. *Право и информатизация общества*. Москва, 2002. С. 158-164.

7. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века; пер. с англ.

В. В. Белокосков и др. / науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич. Москва : ООО «АСТ», 2004. 669 с.

8. Пружинин Б. И. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре: материалы «круглого стола» / Б. И. Пружинин. *Вопросы философии*. 2003. № 12. С. 3-8.

9. Lash S. Critique of Information. London: Sage Publications Ltd., 2002. 234 p.

10. Пазенок В.С. Інформаційне суспільство і культура. Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любимий [та ін.]. Київ: TOB «XXI століття: діалог культур», 2009. 404 с.

11. Оніщенко А.В. Особливості легітимації влади в добу постмодернізму. *Політологічний вісник*. 2020. Вип. 84. С. 119-127.

12. Карпчук Н.П. Стратегічна комунікація ЄС як засіб боротьби з дезінформацією. *Політичне життя*. 2019. № 1. С.52-58.

Сацук Г. М. Влада інформації як фактор інноваційного стилю мислення

Проаналізовано сутнісне розуміння влади інформації як інноваційного стилю мислення.

З'ясовано, що з переходом від аналогових до цифрових засобів передачі інформації в суспільстві відбуваються революційні зміни, зокрема в таких галузях як політика, право, мистецтво тощо.

Зазначається, що вдосконалення сенсорно-передавальних можливостей електронних приладів, електронно-цифрове кодування призводить до такого різновиду інформаційної культури як «синтезійна культура», характерною ознакою якої є виникнення так званого сумарного ефекту «телесинтезії», властивостями якої є моментальними, мультиспонсорними. Синтезія дає можливість комплексно сприймати всі «кольори» інформаційного повідомлення. Водночас вона породжує синтезійну людину, яка буде здатна сприймати водночас і цілісно всі чуттєві взаємодії: образ, звук, відчуття й силу предмета чи об'єкта, про який подається інформація. Це веде до віртуалізації реальності, яка набуває самостійного статусу буття інформації як ідеальної конструкції. Це «паралельний світ» змодельованої творчої фантазії.

Акцентується увага, що така інформаційна культура виявляє латентні загрози: інформація здатна перетворюватися на владу, а нею можна зловживати, маніпулювати свідомістю.

Проаналізовані метаморфози влади, які відбуваються в інформаційному суспільстві, ризики прийняття політичних рішень, ризики для психічного здоров'я.

Підсумовується, що влада інформації набуває надзвичайного значення, адже за роки свого існування інформація перетворилася на фактор еволюції всієї людської цивілізації. Вона – основа інноваційного стилю мислення. Багата інформаційна природа знання надає йому світоглядного значення, викликає «величезні зміни в нашому баченні світу, у ставленні до цінностей і влади», зумовлює «гігантські зсуви» в розумінні суспільного базису, системи суспільної свідомості. Саме ця обставина змушує вдатися до застережень щодо всемогутності та благодійності інформаційної влади.

Ключові слова: влада інформації, інноваційне мислення, інформаційне суспільство, інформаційна культура, кіберкультура, віртуальна реальність, комунікаційний простір, електронна демократія.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.18

УДК: 327.1:321.01:316.462

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2908-6405>

Дерев'яно І. П., Національний авіаційний університет

ФЕНОМЕН ВЛАДИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ АСИМЕТРІЇ

У статті розкривається теоретичне проблемне поле концепції влади, яка розглядається як асиметричний формат відносин між головними учасниками міжнародної взаємодії. Розкрито етимологію поняття «влада», з'ясовано її змістово-сміслове навантаження, на підставі цього зроблено висновок, що семантика слова «влада» далеко неоднозначна і вкрай варіативна. Термін влада вживається в самих різних сенсах і значеннях і часто класифікується відповідно до сфери її використання. Постульовано, що влада є базовим поняттям міжнародних відносин, яке дає ключ до осмислення явищ і процесів на міжнародній арені. Проаналізовано основоположні підходи до розуміння змісту концепції влади. Наявність великої кількості підходів, що окреслюють різні аспекти влади, пояснюється складністю самого явища владарювання. Влада як прояв асиметрії залишається фундаментальною основою міждержавних відносин, але відсутність чіткого термінологічного визначення владної асиметрії зумовлює фрагментарність існуючих методів її оцінки. Визначальним орієнтиром визначення природи влади в міжнародних відносинах є асиметрія. Зазначено, що підставою, на якій виникає влада, є асиметрія у розподілі ресурсів між взаємодіючими акторами. Тобто для виникнення владних відносин необхідно, щоб існувала асиметрія, нерівність акторів у доступі до ресурсів влади, їх нерівномірний розподіл, що вказує на стабільну асиметрію, властиву владі. З'ясовано, що не будь-які відносини можна трактувати владними, відносини обов'язково мають носити асиметричний характер, лише в цьому випадку влада стає реальною дійсністю. Отже, асиметрія створює контекстуальну смислову основу для розуміння поняття влади в міжнародних відносинах. Влада – це асиметричний формат взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин. Обґрунтовано, що фундаментальна природа влади в міжнародних відносинах не зазнала структурних змін протягом тривалого часу. Її можна розглядати крізь призму асиметричних відносин, які є характерними для всіх періодів розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: влада, асиметрія, міжнародні відносини, сила, ресурси.

Постановка проблеми. Всеохоплююча глобалізація, закінчення біполярної конфронтації, вимагають розробки когнітивно-прагматичних підходів до концепції влади з урахуванням складності взаємодії між суб'єктами (державними і недержавними) міжнародних відносин.

Структуру міжнародних відносин цілком логічно можна розглядати крізь призму розподілу влади, яка будучи багатовекторною складовою, проектується у різні форми в залежності від конкретно-історичних умов.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що владні відносини – це особливий тип відносин, що виникає між акторами і відображає асиметрію в матеріальних і нематеріальних ресурсах.

При дослідженні феномену влади в міжнародних відносинах важливо використовувати різноманітні концепції влади та розробляти концептуальні рамки, які заохочують пильну увагу до неї в її різних формах і проявах.

Мета статті – розкрити смислове навантаження, базові тлумачення поняття влади та її прояви в міжнародних відносинах, проаналізувати предметне поле влади у розрізі асиметрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні тлумачення поняття «влада» достатньо широко представлені в дослідженнях теорії та практики міжнародних відносин. Проблематика змістового

наповнення поняття влади знайшла відображення в працях М. Вебера, Р. Даля, Д. Болдуїна, Б. Рассела, П. Блау, Х. Арента, І. Валлерстайна, Р. Гілпіна, Р. Кохейна, Дж. Ная, А. Хіршмана, Г. Моргантау, Р. Арона, Д. Істона, Х. Лассуела, Д. Лейка, Д. Ронга, Т. Болла, Н. Лумана та ін.

На думку дослідників відносини влади є найбільш важливою і визначальною рисою політичних відносин. Хоча «теорія влади» ніколи не була сформульована, ця концепція прямо або побічно лежить в основі різних теорій міжнародних відносин.

Відсутність чіткого термінологічного інструментарію владної асиметрії зумовлює фрагментарність існуючих методів її оцінки. Теорія й практика міжнародних відносин потребують когнітивних засобів та методологічних «ключів» до розуміння феномена влади крізь призму асиметрії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники справедливо відносять поняття влади до числа основоположних і структуруючих понять міжнародних відносин, яке дає ключ до розуміння складних питань світової політики. Вона вживається в самих різних сенсах і значеннях і часто класифікується відповідно до сфери її використання.

Для адекватної наукової комунікації досить важливо зрозуміти, якою мірою ключові поняття політичної науки залежать від специфічних конфігурацій смислів відповідних слів в різних мовах? Влада на перший погляд сприймається як поняття, яке не потребує особливої інтерпретації та не вимагає інтелектуальних додаткових умов його розуміння.

Однак етимологія поняття «влада» має досить широкий спектр тлумачень. Згідно «Етимологічного словника української мови» слово «влада» та похідні від нього «володар», «владний» є запозиченням із польської мови «władza» або чеської vlada – керівництво, влада, уряд. Сутність його зводиться до можливості керувати, розпоряджатися ким або чим-небудь [1, с. 409].

В багатьох мовах влада ототожнюється, як правило з силою, впливом, можливістю, підкоренням, що призводить до смислової неоднозначності.

У латинській мові смислова основа слова влада (potestas) означає здатність можливість, володіння певною силою для здійснення будь-якої діяльності. Акцент тут ставиться не стільки на джерелі, скільки на субстанціональній основі – силі. Саме у цьому значенні термін «влада» існує в романо-германських мовах. В англійській мові слово «power» відображає такі смислові грані як сила, влада, міць, здатність, можливість, панування, контроль, енергію, потужність. Німецьке слово «macht» означає влада, сила, міць, могутність; французькі «pouvoir» і «puissance» – влада, властивість, сила, вплив; іспанське «poder» – влада, сила, вплив, авторитет.

Отже, з поняттям «влада» тісно пов'язане поняття «сила» («power»), які в політологічній літературі досить часто використовуються як взаємозамінні [2].

Аналіз етимології і семантики слова «power» дозволяє стверджувати, що головним його значенням є «здатність робити щось або впливати на щось».

На перший погляд здавалось би, що смислові значення слова «power» або інших іноземних аналогів не мають відношення до аналізу поняття «влада», оскільки слова, а, відповідно, і поняття в різних мовах не завжди збігаються за своїм змістом.

Між значеннями слів «влада» і «power» існують певні відмінності. У англійського «power» більше значень, ніж в українського «влада».

У англійського «power» немає смислів «органи влади» і «носії влади»: натомість існує англійське слово «authority». Його еквівалентом в українській мові є слово «авторитет», але воно набагато менш асоціюється з владою, ніж англійське «authority».

Англійське «power» має значення «легальна здатність, можливість дії», наприклад «buying power», «general power», «power of attorney»; в українському слові «влада» цей смисл відсутній [9].

Відмінність також полягає в тому, що «power» не має дієслівної форми (і тому для вираження дії використовуються такі конструкції як «здійснювати владу» або «користуватися владою»), а в українській мові є дієслово «панувати», який має той же набір значень, що і іменник «влада».

Однак, це не означає, що «влада» і «power» – це два різних поняття. Слова «влада» і «power» містять низку загальних смислів: сила, панування, контроль, вплив, могутність, управління.

Отже, певні відмінності в конфігурації смислових навантажень слів «влада» і «power» ускладнюють науковий дискурс і концептуальні дискусії, але не дають підстав розглядати їх як два різних поняття. Вони трактуються як дві різні вербальні форми одного поняття.

Доречно зауважити, що «лінгвістичні» аргументи не є вирішальними для обґрунтування ознак влади, оскільки вибір певних тлумачень поняття влади залежить від політичних філософських, методологічних, теоретичних уподобань дослідників [5].

Перші філософські трактування феномена влади містяться в працях античних мислителів – Платона, Аристотеля, Цицерона та ін., в яких простежуються і перші трактування самого поняття. Платон визначає владу як силу, в основі якої лежить специфічне знання – знання правління. Аристотель розглядає владу як властивість будь-якої складної системи і все, що складається з декількох частин, має пануючий елемент і підлеглий елемент, адже такий «загальний закон природи» [4].

Надалі фундаментальні за своєю значимістю тлумачення поняття влади були запропоновані Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ф. Бекон, Т. Гоббсом, Д. Локком, І. Кантом, Ф. Шеллінгом, Г. Гегелем, К. Марксом, Ф. Енгельсом, М. Вебером та ін.

Незважаючи на широку вживаність терміну «влада» в теоріях міжнародної політики, дослідники не створили єдиного теоретико-методологічного підходу до аналізу феномена влади, інтерпретації цього поняття у розрізі асиметрії.

Наявність великої кількості підходів, що окреслюють різні аспекти влади, пояснюється складністю самого явища владарювання. Поняття влади багатовимірне, як і її прояви в міжнародних відносинах, що відкриває широку можливість для самих різних тлумачень.

У політичній науці склалося два головних і принципово протилежних підходи до визначення влади. З погляду першого підходу «влада» – це домінування, і тому вона є владою над (power over), згідно з другим підходом влада – це розширення можливостей (empowerment) і термінологічно позначається як влада для (power to).

Р. Даль інтерпретує владу як «влада над», асиметричне відношення, що має на увазі конфлікт і опозицію сторін [3]. Серед більшості науковців-політологів превалює думка проте, що влада – це певні відносини, деяка взаємодія, яка становить сутність влади.

Але слід зауважити, що дію як основу влади дослідники розглядають уже через різні поняття – вплив (Х. Лассуелл, Е. Кеплен й ін.), опір (Д. Картрайт, Б. Рейвен й ін.), воленав'язування (М. Вебер, П. Блау), контроль (Г. Моргентау, М. Беретц й ін.).

П. Блау наголошує, що «влада – це стійка здатність нав'язувати волю, а не поодинокий випадок впливу, яким би важливим він не був» [12, с. 294].

Однак цілком зрозуміло, що не будь-які відносини можна трактувати владними, відносини обов'язково мають носити асиметричний характер, лише в цьому випадку влада стає реальністю. Владна асиметрія – ширша категорія, ніж домінування, що передбачає нерівні можливості акторів впливу на процеси прийняття рішень і міжнародні тенденції взаємодії.

Визначення поняття влади як відносин панування і підкорення було домінуючим і значною мірою структуровано в теоретичних дебатах до 1960-х років. Друга світова війна і становлення біполярної структури міжнародних відносин, без сумніву, є історичними моментами, які сприяли закріпленню цього твердження. Євroatлантичний блок, очолюваний США, діючи з позиції сили здатний був нав'язувати свою волю країнам, які входили у сферу їх впливу. Аналогічно діяв протилежний світовий центр сили – СРСР.

В основному таке визначення поняття влади, яке базується на принципах Гоббса, має значною мірою негативний, навіть зневажливий відтінок в громадській думці. Адже політична влада як відносини панування призвела до найбільших трагічних подій ХХ століття.

Багато дослідників прагнуть розширити горизонти концептуалізації влади, пропонуючи свої ідеї в якості доповнення або альтернативи концепції запропонованої представниками реалістичної парадигми. Чималий внесок у тлумачення поняття «влада» зробили Р. Кохейн та Дж. Най, які сформулювавши теорію «комплексної взаємозалежності», надали поняттю «влада» цілком нового значення.

Особливо актуальним стає сформульоване гарвардським політологом Дж. Насмом положення про ефективність «м'якої влади» («м'якої сили»), яка базується на трьох основних ресурсах: політичні цінності, культура і зовнішня політика.

Представники ліберально-ідеалістичної парадигми Р. Кохейн і Дж. Най, досліджуючи сучасну систему міжнародних відносин, формують поняття і умови функціонування складної взаємозалежності на противагу анархічному міжнародному простору, формуючи тим самим нове бачення влади на міжнародній арені.

На думку Р. Кохейна і Дж. Ная складна взаємозалежність вносить суттєві корективи у всю систему міжнародних відносин і корінним чином змінює сутність влади в сучасних умовах, яка набуває системних характеристик і залежить від положення держави, суб'єкта влади, в складній системі міжнародних координат.

Отже, одні з провідних теоретиків неоліберального інституціоналізму не розглядають владу як наявність певних ресурсів у держави, що є традиційним у теорії міжнародних відносин підходом до визначення поняття влади.

Дж. Най трактує «м'яку владу» в умовах складної взаємозалежності як здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, прихильності і привабливості [16]. Ця здатність визначається місцем держави в структурі міждержавних і транснаціональних зв'язків, де особливу роль відіграють міжнародні інститути.

Нові концептуальні підходи до розуміння влади яка спирається на несилові ресурси, призводить до формування принципово нової моделі світового порядку. Дж. Най стверджує, що м'яка влада не суперечить теорії реалізму міжнародних відносин, тобто він не відмовляється, в цілому, від реалістичного бачення світової політики як переважно військово-силового процесу. На думку Дж. Ная: «М'яка сила – це не форма ідеалізму або лібералізму. Це просто форма влади, один із способів досягнення бажаних результатів» [18, с. 82].

Логічним продовженням ідеї «м'якої влади» стала концепція «розумної влади», яка передбачає «насамперед здатність комбінувати «жорстку» та «м'яку» сили в ефективну стратегію» [17].

Одним з найбільш важливих положень теорії політичного реалізму вважається положення про необхідність трактувати міжнародні відносини не з точки зору будь-якого ідеалу, а з точки зору будь-якої політики, в тому числі і міжнародної, яка складається з боротьби за володіння і утримання влади. Як зазначає Моргентау: «Міжнародна політика, як і політика в цілому, є боротьбою за владу, якою б не була кінцева мета міжнародної політики, її безпосередньою метою завжди залишається влада» [7, с. 83].

З погляду Г. Моргентау в основі всієї міжнародної діяльності держав лежить їх прагнення до збільшення своєї влади, або сили (power) і зменшення влади інших. В самому широкому сенсі «влада» розуміється як військова та економічна міць держави, гарантія її найбільшої безпеки і процвітання, слави і престижу, можливості для поширення її ідеологічних установок і духовних цінностей. Військова стратегія і дипломатія – два основні напрями, які забезпечують державі владу. Г. Моргентау зазначає, що у сучасну епоху держави висловлюють свою потребу у владі в термінах «національного інтересу» [15].

Дж. Бартон вважає, що «не існує жодного спільного знаменника для уявлень про міжнародні відносини, окрім припущення, що у своєму існуванні держави залежать від влади і досягають мети за допомогою влади» [13, с. 46].

Категорія влади сама по собі містить протиріччя, тому що взаємодія суб'єктів міжнародних відносин відбувається при розбіжності їх інтересів і можливостей [2].

«Смислове поле влади» цілком логічно обмежити такими значеннями як здатність впливати на щось, здатність зробити щось, могутність, панування, сила. Протягом тривалого періоду часу поняття влади означало в різних формах співвідношення сил між народами, що тим самим впливало на теоретичні засади міжнародних відносин і політичної філософії.

Влада в міжнародних відносинах традиційно визначалася і оцінювалася в «жорстких» термінах, що часто розуміються в контексті військової та економічної потужності. Генезис міжнародних відносин надав концепції влади військовий відтінок, Отже, існує ієрархія між різними складовими елементами влади: військовими, політичними, економічними, географічними, демографічними технологічними, культурними.

Не викликає сумніву той факт, що світова система має конфліктний характер, тому держави як і раніше розглядають військову силу в якості об'єктивно пріоритетного засобу забезпечення власної безпеки.

В контексті асиметричних воєн військова перевага ставиться під сумнів, оскільки застосування сили є одночасно дорогим і невизначеним, що дає можливість Бертран Баді говорити про «безсилля влади» [20].

У новому контексті міжнародних відносин трактування влади через категорію сили, у розрізі співвідношення сил вже не може вважатися самодостатнім, оскільки відбувся повільний зсув у формулі і модальності влади. Тепер, щоб повністю використовувати свої здібності, влада повинна тепер задіяти широкий діапазон засобів впливу [11].

Влада, що розуміється як воля, залежить від ресурсів, які вона може мобілізувати [10]. Концентрація матеріальних ресурсів в поєднанні з досягненнями науково-технологічного прогресу в підсумку вирішили результат двох світових воєн. Перерозподіл ресурсів має велике значення для способів дії влади.

Звісно, це не виключає військовий вимір і не нехтує його кінцевою метою – безпекою. Але це надає все більшої ваги тим аспектам влади, які уникають військово-силових відносин і які виражаються в здатності досягти певного результату в міжнародній системі. Ця влада не обов'язково визначається мобілізованими засобами, але може виникнути в результаті існування достатньо сильних асиметрій у відносинах взаємозалежності. Це те, що британська дослідниця С. Стрендж назвала, «структурною владою». Саме тому, що США володіють структурною владою, вони не можуть не домінувати над іншими: простий факт їх присутності впливає на результати взаємодії. Висновки про втрату їх гегемонії виглядають, на думку С. Стрендж, безпідставними [19].

Але важливо зазначити, що нові повноцінні зростання в мережах взаємозалежності з глобальним регулюванням на основі міжнародного права частково врівноважують або обмежують владу світового лідера – США.

Визначальною рисою влади є здатність контролювати та впливати на поведінку інших учасників міжнародних відносин. У міжнародних відносинах аналіз влади зазвичай обмежується примусом [14]. Відомий фахівець в галузі політології Б. Рассел зазначав, що «концентрованим проявом влади є відносини владарювання – підкорення», що звісно передбачають асиметрію у відносинах [6]. В. Ільїн акцентує увагу на тому, що «влада є силові відносини, які виражають реальне домінування» [8, с. 11].

Враховуючи багатоаспектність і складність інтерпретації поняття влади можна дати лише загальне її визначення, яке може зводитись до здатності і можливості здійснювати свою волю, чинити вирішальний вплив на діяльність, поведінку суб'єкта за допомогою різноманітних засобів: сили, права, переконання, примусу, волі.

Попри різні підходи, у всіх концепціях влади простежуються загальні елементи і зв'язки, які зрештою можуть стати базовою основою при виробленні спільної універсальної дефініції.

Варто зауважити, що джерела влади різноманітні, як і засоби впливу на об'єкти влади. Безумовно, одним із джерел влади є асиметричний розподіл ресурсів, який дає підстави говорити про односторонню залежність одних акторів від інших. Тобто для виникнення владних відносин необхідно, щоб існувала асиметрія, нерівність акторів у доступі до ресурсів влади, їх нерівномірний розподіл. У політичній науці ресурси влади розглядаються як засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта [4, с. 215].

Підкреслюючи асиметричність відносин влади, слід зауважити, що саме нерівність є принциповим джерелом влади. Слушною є думка В. Ільїна, який висновує, що «за тотальної рівності влади немає, влада виростає з об'єктивних розбіжностей» [8, с. 7].

Постаючи з нерівності, з асиметрії влада сама по собі була, є й завжди буде асиметричною. Владу можна трактувати як асиметричні відносини, де є визначальна й обумовлена сторона, сторона, що починає дію, й сторона, що відповідає дією. Асиметричні відносини – це відносини, які для багатьох асоціюються з поняттям влади. Цілком логічно, що влада – це певні відносини, що мають ознаки асиметрії, каузальності й примусовості.

Влада – це політична конструкція, створена і підтримувана практикою асиметрії [15].

Загалом владу неможливо достовірно визначити якоюсь математичною формулою. Реальну владу держави можна виявити тільки на практиці, шляхом її випробування.

Висновки. Таким чином, асиметрія не лише важливе, а й необхідне поняття, яке розкриває як складну природу міжнародних відносин, закономірності і тенденції їх розвитку так і сутність влади.

Фундаментальна природа влади в міжнародних відносинах не зазнала структурних змін протягом тривалого часу. Влада традиційно розглядалася як структурний детермінант міжнародних відносин. Її можна розглядати крізь призму асиметричних відносин, які є характерними для всіх періодів розвитку людської цивілізації.

Отже, асиметрія створює контекстуальну смислову основу для розуміння поняття влади в міжнародних відносинах. Влада – це асиметричний формат взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин. Вона – не просто відносини між суб'єктами, це завжди асиметричні відносини, це відносини нерівних сторін, які припускають домінування однієї зі сторін, яка може впливати і змінювати поведінку іншої. Адже взаємна залежність і симетричний взаємний вплив означають відсутність владних відносин.

Бібліографічний список:

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. : т. 1 : А – Г / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; укл.: Р. В. Болдирєв та ін ; редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К. : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А – Г. 632 с.
2. Коньшев В. Н. Американский неореализм о природе войны. СПб.: Наука, 2004. 372 с.

3. Ледаев В. Г. Современные концепции власти: Аналитический обзор. *Социологический журнал*. М., 1996. № 3/4. С. 109–126.
4. Ледаев В. Г. Власть: концептуальный анализ. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 384 с.
5. Ледаев В. Г. Концептуальный анализ власти и «лингвистические аргументы». *Politbook*. 2016. № 2. С. 26–39.
6. Рассел Б. Власть. Новый социальный анализ. К.: Вид. центр «Стэп-К», 1996. 238 с.
7. Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. М.: Гардарики, 2002. 400 с.
8. Философия власти / Гаджиев К. С., Ильин В. В., Панарин А. С., Рябов А. В.; Под ред. В. В. Ильина. М., 1993. 271 с.
9. Чиронова И. И. Национальная специфика концепта власть в русскоязычной и англоязычной лингвокультурах. *Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2014. №4. URL: <https://rucont.ru/efd/470204>
10. Aron R. Paix et Guerre entre les nations. Calmann-Lévy, Paris, 1962. 797 p. pp.
11. Ayache G. Puissance et influence dans le cadre des relations internationales post-Guerre froide. Le cas de la France. *AFRI*. 2006. Vol. VII. URL: www.afri-ct.org/afri-volumes
12. Blau P. Differentiation of Power. *Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by Roderick Bell, David V. Edwards, and R. Harrison Wagner. New York: The Free Press; London: Collier-Macmillan, 1969. P. 293–308.
13. Burton J. *International Relations: A General Theory*. New York, 1967. 300 p.
14. Lake D. *Hierarchy in International Relations*. Ithaca: Cornell University Press, 2009. URL: [www.hostnezt.com/cssfiles/Hierarchy in international](http://www.hostnezt.com/cssfiles/Hierarchy%20in%20international)
15. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Second Edition, Alfred A. Knopf: New York, 1955. 600 p.
16. Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs, 2004. 328 p.
17. Nye J. *The Powers to Lead*. Oxford: University press, 2008. 226 p.
18. Nye J. *The Future of Power*. New York: PublicAffairs, 2011. 320 p.
19. Strange S. *The Retreat of The State: The Diffusion of Power in the Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. URL: http://ebookey.org/The-Retreat-of-the-State-The-Diffusion-of-Power-in-the-World-Economy_910160.html
20. Tannous M., X. Pacreau *Les relations internationales. La documentation française*, 2020. 204 p.

References:

1. Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy : u 7 t. : t. 1 : A – H / In-t movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSR ; ukl.: R. V. Boldyryev ta in ; redkol.: O. S. Mel'nychuk (hol. red.) ta in. K. : Naukova dumka, 1982. T. 1 : A – H. 632 s.
2. Konyshev V. N. *Amerikanskij neorealizm o prirode vojny*. SPb.: Nauka, 2004. 372 s.
3. Ledjaev V. G. *Sovremennye koncepcii vlasti: Analiticheskij obzor. Sociologicheskij zhurnal*. М., 1996. № 3/4. С. 109–126.
4. Ledjaev V. G. *Vlast' konceptual'nyj analiz*. М.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN), 2001. 384 s.
5. Ledjaev V. G. *Konceptual'nyj analiz vlasti i «lingvisticheskie argumenty»*. *Politbook*. 2016. № 2. С. 26–39.
6. Rassel B. *Vlast' . Novyj social'nyj analiz*. К.: Vid. centr «Stjep-K», 1996. 238 с.
7. *Teorija mezhdunarodnyh otnoshenij: Hrestomatija / Sost., nauch. red. i komment. P.A. Cygankova*. М.: Gardariki, 2002. 400 с.
8. *Filosofija vlasti / Gadzhiev K. S., Il'in V. V., Panarin A. S., Rjabov A. V.; Pod red. V. V. Il'ina*. М., 1993. 271 с.
9. Chironova I. I. *Nacional'naja specifika koncepta vlast' v russkojazychnoj i anglojazychnoj lingvokul'turah. Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 19. Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija*, 2014. №4. URL: <https://rucont.ru/efd/470204>
10. Aron R. *Paix et Guerre entre les nations*. Calmann-Lévy, Paris, 1962. 797 p. pp.
11. Ayache G. *Puissance et influence dans le cadre des relations internationales post-Guerre froide. Le cas de la France*. *AFRI*. 2006. Vol. VII. URL: www.afri-ct.org/afri-volumes
12. Blau P. *Differentiation of Power. Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by Roderick Bell, David V. Edwards, and R. Harrison Wagner. New York: The Free Press; London: Collier-Macmillan, 1969. P. 293–308.
13. Burton J. *International Relations: A General Theory*. New York, 1967. 300 p.
14. Lake D. *Hierarchy in International Relations*. Ithaca: Cornell University Press, 2009. URL: [www.hostnezt.com/cssfiles/Hierarchy in international](http://www.hostnezt.com/cssfiles/Hierarchy%20in%20international)
15. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Second Edition, Alfred A. Knopf: New York, 1955. 600 p.

16. Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs, 2004. 328 p.
17. Nye J. *The Powers to Lead*. Oxford: University press, 2008. 226 p.
18. Nye J. *The Future of Power* . New York: PublicAffairs, 2011. 320 p.
19. Strange S. *The Retreat of The State: The Diffusion of Power in the Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. URL: http://ebookey.org/The-Retreat-of-the-State-The-Diffusion-of-Power-inthe-World-Economy_910160.html
20. Tannous M., X. Pacreau *Les relations internationales*. La documentation française, 2020. 204 p.

Derevianko I. P. The Phenomenon of Power in International Relations Through the Prism of Asymmetry

The article reveals the theoretical problem field of the concept of power, which is considered as an asymmetric format of relations between the main participants in international cooperation. The etymology of the concept of "power" is revealed, its semantic load is clarified, on the basis of this it can be stated that the semantics of the word "power" is far ambiguous and extremely variable. The term power is used in a variety of meanings and is often classified according to its scope. In political science, power is the basic concept of international relations, which provides the key to understanding the phenomena and processes in the international arena. Fundamental approaches to understanding the content of the concept of power are analyzed. The presence of a large number of approaches that outline various aspects of power, due to the complexity of the phenomenon of domination. Power as a manifestation of asymmetry remains the fundamental basis of interstate relations, but the lack of a clear terminological definition of power asymmetry determines the fragmentary nature of existing methods of its evaluation. The defining guideline for determining the nature of power in international relations is asymmetry. It is noted that the basis on which power arises is the asymmetry in the distribution of resources between interacting actors. That is, for the emergence of power relations, it is necessary that there is an asymmetry, inequality of actors in access to resources of power, their uneven distribution, which indicates a stable asymmetry inherent in power. It was found that not every relationship can be interpreted as authoritarian, the relationship must be asymmetric, only in this case, power becomes a reality. It is substantiated that the fundamental nature of power in international relations has not undergone structural changes for a long time. It can be viewed through the prism of asymmetric relations, which are characteristic of all periods of human civilization.

Keywords: *power, asymmetry, international relations, power, resources.*

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.19

УДК 327:341.76(73)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0011-3681>

Матвійчук Н. В., Національний університет «Острозька академія»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7964-0400>

Макарчук Б. Р., Національний університет «Острозька академія»

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Діджиталізація є одним із найбільш важливих складників сучасних глобалізаційних процесів. На сьогодні, особливо в часи пандемії COVID-19, майже не залишилося сфер, на які б не здійснювали вплив сучасні інформаційні технології. Діджиталізація стала основою трансформаційних процесів економіки, світового господарства, культурного розвитку, політичного життя та ін. Сфера зовнішньополітичної діяльності не є винятком, застосовуючи цифрові технології у своїй роботі. Використання засобів сучасних цифрових технологій призвело до різючих змін у дипломатичній сфері, змінивши форми її роботи. Провідні гравці системи міжнародних відносин активно послуговуються засобами інформаційно-комунікаційних технологій у дипломатичній роботі

Сполучені Штати Америки стали першопрохідцями у сфері застосування цифрових технологій у дипломатії. У США на державному рівні функціонують інституції, що впроваджують сучасні цифрові технології у сферу зовнішньополітичної діяльності країни для досягнення стратегічних інтересів та забезпечення національної безпеки. У статті проаналізовано тенденції діджиталізації публічної дипломатії у Сполучених Штатах Америки за адміністрації Д. Трампа. Охарактеризовано основні механізми та платформи використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Доведено, що за президентства Д. Трампа діджиталізація публічної дипломатії США відбувалася значними темпами. Простежено основні напрями застосування сучасних цифрових технологій у сфері публічної дипломатії США. Вивчено роль так званих «нових медіа» у зовнішньополітичній діяльності адміністрації Д. Трампа. У роботі доведено, що Д. Трамп мав своєрідну манеру спілкування, використовуючи соціальну мережу Twitter, яка часто суперечила діяльності інших високопосадовців США й, подекуди, не співпадала із задекларованим зовнішньополітичним курсом держави.

Ключові слова: діджиталізація, публічна дипломатія, США, Д. Трамп.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається зміна способу взаємодії істеблішменту з громадянами своєї країни і позиціонування себе на світовій арені. Значимість каналів медіа простору виходять за рамки традиційної публічної дипломатії і постійний розвиток соціальних мереж має важливі стратегічні наслідки для політикуму та дипломатичного суспільства. Інтернет має глибокий вплив на переформатування як самого мистецтва дипломатії, так і засобів його здійснення.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження процесу діджиталізації публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки за президентства Д. Трампа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет-революція торкнулася всіх аспектів життя, зокрема міжнародних відносин, трансформувавши дипломатію як інструмент зовнішньої політики. Система нової публічної дипломатії розглядається як засіб спілкування між дипломатами та громадськістю, використовуючи платформи соціальних медіа для досягнення своїх внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей і управління іміджем країни (І. Манор, С. Сегев, Д. Левіс., Е. Поттер) [6; 7; 11]. Варто виокремити також працю Ф. Хансона, в якій автор виділяє вісім політичних цілей цифрової дипломатії: управління інформацією, керування інформацією, планування політики, зовнішня експертиза для досягнення цілей, сприяння свободі в Інтернеті, реагування на катастрофи, консульські зв'язки, підтримка контактів з громадянами [4].

Прийняття соціальних медіа як засобу нової публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки та роль Державного департаменту у повному обсязі розкрито у роботах Н. Кулла, К. Чжун.,

Дж. Лу [1; 22]. Twitter став основною соцмережею нової дипломатії Д. Трампа, в якій він мав можливість встановлювати порядок денний з питань зовнішньої політики (Дж. Холланд., Б. Фермор) і створювати медіа-програму для іноземної громадськості (Гуо Лі, С. Варго), зокрема ставиться під сумнів кодекс дипломатичної поведінки 45-го президента США (М. Шімуняк, А. Каліандро) [3;5;12].

Чимала кількість наукових робіт і публікацій дає можливість досить чітко визначити роль нової публічної дипломатії у політиці адміністрації Д. Трампа, а також прослідкувати причинно-наслідковий фактор дій 45-го президента Сполучених Штатів Америки і який вплив він мав на зовнішню політику країни.

Публічна дипломатія є важливим інструментом в арсеналі влади, але її ведення вимагає розуміння, довіри, самокритики та залучення громадянського суспільства

Фундатори публічної дипломатії, Сполучені Штати Америки, на сьогодні є одними з найуспішніших у її цифровізації. 2007 р. можна вважати початком активного розвитку нової дипломатії США, коли Б. Обама, тодішній сенатор штату Іллінойс, став першим світовим лідером, який приєднався до Twitter і Facebook. При адміністрації Б. Обами зусилля в галузі публічної дипломатії покращилися і відбулось сприятливе зростання іміджу Сполучених Штатів серед іноземної громадськості [9]. Соціальні медіа відіграли значну роль у зусиллях адміністрації Б. Обами щодо публічної дипломатії та національного брендингу Сполучених Штатів.

Нову еру діджиталізації дипломатії розпочав Д. Трамп, який активно проводив свою кампанію щодо виборів на пост президента США у 2016 р. Загалом адміністрація Д. Трампа витратила на публічну дипломатію 11,21 млрд. дол. США, частину бюджету якого було використано на проекти та розвиток нової публічної дипломатії: модернізація та розширення Американського агентства глобальних ЗМІ, підтримка понад 200 веб-сайтів місій США, розширення цифрового залучення, включаючи Twitter (@StateDept), YouTube-State Video, а також Facebook [13; 14; 15; 16; 17].

У серпні 2018 р. відбулася модернізація Ради керуючих з питань мовлення, яка офіційно була перейменована в Американське агентство глобальних ЗМІ (далі – USAGM), що підтвердило глобальні наміри розвитку публічної дипломатії США у цифровому вимірі [8]. П'ять медіа-організацій, що входять до USAGM – Голос Америки (VOA), Бюро мовлення Куби (ОСВ), Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода (RFE/RL), Близькосхідні мовні мережі (MBN) і Радіо Вільна Азія (RFA) – стали основою у поширенні національних інтересів США, завданням якої було інформувати, залучати і об'єднувати людей по всьому світу з метою підтримки свободи і демократії. Сьогодні мережа USAGM залишається джерелом точної та достовірної інформації для аудиторії по всьому світу, адже надає людям ключову інформацію в моменти невизначеності. Значну роль у діджиталізації публічної дипломатії США відіграє прес-служба Білого дому, яка відповідає за зв'язки посольств із засобами масової інформації, роз'яснює зміст політики США і обробляє всі запити ЗМІ, що стосуються офіційної політики уряду.

Однією із важливих ініціатив у сфері публічної дипломатії став проект PD Tools від Групи досліджень і оцінки, що являє собою спробу об'єднати три застарілих програмних додатки в одну систему, яку можуть використовувати для стратегічного планування, відстеження діяльності та складання бюджету [16]. Метою стало створення інтегрованої системи, яка пов'язує аналіз, планування, управління та навчання безперервно, що підтримує та покращує роботу відділів з питань громадських справ на місцях та у Вашингтоні. У 2019 р. команда PD Tools розпочала тестування і ввела систему у роботу в семи місцях: Бразилії, Мадагаскарі, Єгипті, США, Римі, Швейцарії, Непалі та Індонезії [17]. За допомогою PD Tools можна планувати ініціативи та заходи, пов'язувати їх із цільовою і добре визначеною аудиторією на основі контактів з місією, управляти складанням бюджету і здійсненням заходів і, у підсумку, оцінювати їх і звітувати про них. З початку 2021 р., розпочинається масштабна організація застосування PD Tools для розробки планів реалізації публічної дипломатії, створюючи стратегію, яка може використовуватися протягом усього року. Ці плани будуть пов'язані з попередньо завантаженими інтегрованими стратегіями країни (ICS), полегшуючи стратегічне планування та звітність про підтримку цілей публічної дипломатії Державного департаменту [17].

Управління глобальних соціальних мереж, що є у кожному підрозділі Державного департаменту, займається створенням і поширенням цифрового медіаконтенту, забезпечує віртуальну і очну регіональну підготовку в області цифрових медіа, а також управляє політикою Департаменту в області соціальних мереж для підтримки всього спектру глобальних зусиль у сфері цифрової дипломатії [19]. У 2019 р. Управління глобальних соціальних мереж підтримало онлайн присутність основних облікових записів Департаменту, розробивши керівні принципи, нові цифрові графічні

та відео шаблони і регулярні оцінки ефективності роботи на основі даних [17]. Ці зусилля увінчалися зростанням і залученістю кожного аккаунта, а також збільшили присутність Департаменту в ключових цифрових системах і поліпшили координацію обміну повідомленнями в глобальній мережі соціальних мереж представництв, консульств, які являють собою онлайн-спільноту з більш ніж 80 мільйонами підписників.

Серед інших важливих кроків у цифровізації публічної дипломатії було створення Відділом міжнародних інформаційних програм Держдепартаменту, посольських платформ, що представляють США за кордоном, які в режимі реального часу показують усі дії з соціальними мережами. Відбулася модернізація інструментів і підходів подачі інформації; для полегшення розробки контенту посольствам, було створено хмарне програмне забезпечення з редагуванням фото та відео, враховуючи специфіку місцевої аудиторії. Зокрема, підтримка онлайн програм «Ініціатива молодих африканських лідерів» та «Ініціатива молодих латино-американських лідерів». За допомогою них застосовуються принципи аналізу аудиторії, маркетингу по електронній пошті та інформаційно-пропагандистських кампаній для залучення цих аудиторій через цільові кампанії, спрямованих на створення громадської підтримки конкретних політичних цілей США.

Значна увага в аналізованій період була спрямована на розробку забезпечення для протистояння впливу неправдивої інформації в мережі Інтернет. Однією із небезпек діджиталізації, яку відмітили у звіті Консультативної комісії США з питань публічної дипломатії є дезінформація [14]. Агентство США з глобальних медіа і Державний Департамент працювали над зміцненням системи інформування та перевірки інформаційної достовірності. Центр глобальної взаємодії, створений у 2016 р. Держдепартаментом, став основним механізмом боротьби проти пропаганди та дезінформації, яка може завдавати шкоди іміджу США і заблокувати онлайн координацію публічної дипломатії країни. Зокрема, у спеціальному звіті Центру глобальної взаємодії за 2020 р., особлива увага звертається на систему пропаганди і дезінформації Російської Федерації [18].

Важливою складовою в дипломатичній діяльності в часи діджиталізації є соцмережі. Твітломатія або ж Твіттер-дипломатія, стала новизною у практиці американського істеблішменту, яка відіграла ключову роль у публічній дипломатії адміністрації Д. Трампа. З 2008 р., коли Б. Обама зареєструвався в мережі Twitter та Facebook, досить активно розпочалось введення у практику е-дипломатії. За допомогою сторінок у цих мережах лідер міг поділитись своїми думками, ідеями, позицією щодо певних питань, і відразу ж отримати фідбек від різних користувачів мережі. Тоді ж лідери багатьох держав та міжнародних організацій також почали користуватися Twitter у своїй професійній діяльності. Найстрімкіший підйом діджиталізації публічної дипломатії США та використання соціальних мереж розпочався зі вступом на посаду президента Д. Трампа. Особиста сторінка 45-го президента в соцмережі Twitter стала чи не основою публічної дипломатії країни, й, водночас, причиною багатьох можливих криз і непорозумінь у відносинах з політиками інших країн.

Присутність Д. Трампа в соціальних мережах привернула увагу всього світу, оскільки він приєднався до Twitter у 2009 р., маючи понад 88,9 мільйона підписників. Серед усіх лідерів Д. Трамп виступав одним із найвпливовіших і суперечливих користувачів Twitter, оскільки його повідомленнями (далі – твіти) ділилося в середньому 300 000 користувачів [2], а більшість його твітів мали різкий характер щодо тої, чи іншої ситуації. Незважаючи на те, що є зареєстрована офіційна сторінка для президента США – @POTUS, обліковий запис якої передається між адміністраціями президентів, Д. Трамп використовував лише свою сторінку – @realDonaldTrump. Прес-секретар Д. Трампа заявляв, що твіти останнього слід вважати «офіційними заявами президента США» [19]. Дописи, які публікував Д. Трамп не завжди відповідали дипломатичним нормам, тим самим президент піддавав сумніву дипломатичний кодекс [8]. Прикметно також те, що Д. Трамп, як правило, не консультувався зі своєю командою і замість того, щоб дотримуватися кодексів дипломатичної культури, з точки зору використання норм публічної дипломатії, він проявляв схильність спонтанно писати в Твіттері про зовнішню політику. Відтак, обрана манера спілкування у соцмережах 45-го президента США призвела до безпрецедентних наслідків. 8 січня 2021 р. Д. Трампу було на невизначений термін (або назавжди) заборонено користуватися Twitter, Facebook та кількома іншими платформами після того, як президент підбурював до штурму Капітолію, який відбувся на тлі підрахунку виборчих голосів.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються стрімким розвитком, вже звичними стали застосування цифрової дипломатії (digital diplomacy/e- diplomacy та ін.). Помітно стрімко у сферу дипломатії було залучено сучасні інформаційно-комунікаційні технології, відбувається поступова діджиталізація зовнішньополітичної діяльності держав й окремих посадових осіб. У Сполучених

Штатах Америки налагоджений чіткий механізм цифровізації дипломатичної діяльності, що працює на державному рівні. За час президентства Д. Трампа відбулося значне розширення мереж е-дипломатії США, відбувся швидкий процес діджиталізації публічної дипломатії країни.

Бібліографічний список / References:

1. Cull N. The long road to public diplomacy 2.0: The internet in US public diplomacy. *International Studies Review*, 2013. 15(1). URL <https://ash.harvard.edu/files/cull.pdf>
2. Donald Trump and Twitter – 2009/2021 analysis. URL <https://www.tweetbinder.com/blog/trump-twitter>.
3. Guo L, Vargo CJ. Global intermedia agenda setting: A big data analysis of international news flows. *Journal of Communication*, URL <https://chrisjvargo.com/wp-content/uploads/2017/09/1finalvargoguojoc.pdf>
4. Hanson F. Baked in and wired: eDiplomacy@State. *Foreign Policy Paper Series*, 2012 N. 30. URL <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/baked-in-hansonf-5.pdf>.
5. Holland J., Fermorio B. Trump's rhetoric at 100 days: Contradictions within effective emotional narratives. *Critical Studies on Security*, 2017. № 5(2). P. 182–186.
6. Lewis D. Digital diplomacy. URL <https://www.gatewayhouse.in/digital-diplomacy-2>.
7. Manor I., Segev E. America's Selfie: How the US Portrays Itself on its Social Media Accounts. URL https://www.researchgate.net/profile/Ilan-Manor/publication/274072913_America%27s_Selfie_How_the_US_Portrays_Itself_on_its_Social_Media_Accounts/links/592c2a880f7e9b9979adb46c/Americas-Selfie-How-the-US-Portrays-Itself-on-its-Social-Media-Accounts.pdf.
8. «Most Worthless» US Government Agency May Become Trump TV. URL <https://observer.com/2018/08/broadcasting-board-of-governors-us-agency-for-global-media-michael-pack-trump>
9. Nakamura K. U.S. public diplomacy: Background and current issues. URL https://www.everycrsreport.com/files/20091218_RL40989_8bcc8e70bd9054330fff89f1a844d65c412f35ef.pdf.
10. Panke D., Petersohn U. President Donald J. Trump: An agent of norm death? *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 2017. 72 (4). P. 572 – 579.
11. Potter E., *Cyber-Diplomacy: Managing Foreign Policy in the Twenty-First Century*. URL https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=aV6hwJEtZuUC&oi=fnd&pg=PR11&ots=ZZdzEPe48F&sig=3cOdgkmgxHvOzZOWbMEFiLkWiuc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
12. Šimunjak M., Caliandro A. Twiplomacy in the age of Donald Trump: Is the diplomatic code changing? *The Information Society*, 2019. № 35(1). P. 13–25.
13. 2016 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting. URL <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/262381.pdf>
14. 2017 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting. URL <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/2017-ACPD.pdf>
15. 2018 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting. URL <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/2018-ACPD.pdf>
16. 2019 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting: Focus on FY 2018. URL <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/01/2019-ACPD-Annual-Report.pdf>
17. 2020 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy and International Broadcasting: Focus on FY 2018. URL https://www.alliance-exchange.org/wp-content/uploads/2021/02/ACPD_2020Report_FINAL_DIGITAL_508.pdf
18. 2020) GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. URL https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf.
19. U.S. Department Of State. URL <https://www.state.gov/about-us-office-of-global-social-media/>
20. U.S. Public Diplomacy: Background and Current Issues. URL <https://fas.org/sgp/crs/row/R40989.pdf>
21. White House: Trump's tweets are official statements. *CNN Politics*, 2017. URL: <https://edition.cnn.com/2017/06/06/politics/trump-tweets-official-statements/index.html>
22. Zhong X, Lu J. Public diplomacy meets social media: A study of the U.S. embassy's blogs and micro-blogs. *Public Relations Review*, 2013. <https://daneshyari.com/article/preview/10255962.pdf>.

Matviichuk N. V., Makarchuk B. R. Digitalization of Public Diplomacy of the United States During the Presidency of Donald Trump

Digitalization is one of the most essential components of modern globalization process. Today, especially during the COVID-19 pandemic, there are almost no areas left that are not being affected by modern information technologies. Digitalization has become the basis of transformational processes of the world economy, cultural development, political life, etc. The sphere of foreign policy activity is not an exception, using digital technologies in its work. The usage of modern digital technologies has led to the abrupt changes in the diplomatic sphere, changing the form of its work. The key players of the international relations system actively use resources of the information and communication technologies in their diplomatic work.

The United States of America has become a pioneer in the application of the digital technologies into diplomacy. There are institutions at the state level that implement modern digital technologies into the country's foreign policy activities in order to achieve strategic interests and ensure the national security. The article analyzes trends in digitalization of the Public Diplomacy in the United States of America under the Trump administration. The main mechanisms and platforms for using modern information and communication technologies are described. It is proved that under the presidency of Trump's digitalization of US public diplomacy has been taking place at a significant pace. The main directions of application of modern digital technologies in the field of US public diplomacy are traced. The role of the so-called «New Media» in the foreign policy activities of the Trump administration is studied. The paper proves that Donald Tramp had a peculiar way of communication using the social network Twitter, which often contradicted the activities of other high-ranking US officials and, in some places, did not coincide with the declared the foreign policy course of the state.

Keywords: digitalization, public diplomacy, USA, D.Trump.

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.20

УДК 327+331.556.4

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>**Фролова О. М., Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1433-6299>**Мирончук Л. М., Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В ЄС

Досліджується використання стратегічних комунікацій Європейським Союзом для врегулювання міграційної проблеми, яка виникла у 2015 році. В умовах глобалізації комунікативний інструментарій став невід'ємною частиною у всіх сферах політичних відносин. Саме тому вирішення проблеми міграційної кризи розглядається та аналізується через призму стратегічного інформаційного впливу. Несистематизований стратегічний комунікативний супровід міграційної проблеми відобразився на неспроможності формування спільної міграційної політики, що призвело до порушення політичної та економічної стабільності в Європі, загострення міжнаціональних конфліктів, а також до загрози порушення регіональної безпеки.

Виявлено, що з самого початку виникнення міграційної кризи, Європейський Союз виявився неспроможним у чіткому інформуванні населення щодо проблеми, яка виникла. Саме поняття «криза» не було конкретно сформульоване та висвітлене для розуміння, проблема ж подавалася у загальному контексті як гуманітарна. З'ясовано, що сучасний стан регуляції міграційних потоків свідчить про значний прогрес у досягненні домовленостей між урядами держав-членів ЄС. Доведено, що завдяки скоординованим зусиллям Європейському Союзу все ж таки вдалося знизити наплив біженців. Однак спалах коронавірусу COVID-19 призвів до появи нових проблем у сфері міграційної кризи. Період пандемії сприяє дезінформації та заворушенням, що призводять до посилення мови ненависті стосовно біженців.

Наголошується на необхідності невідкладного запровадження стратегічних комунікацій для інтеграції та затвердження спільної міграційної політики. На основі останніх досліджень визначено рекомендації щодо вдосконалення процесу систематизації стратегічних комунікацій для формування спільної міграційної політики ЄС та переходу на новий етап у вирішенні міграційної кризи.

Ключові слова: стратегічні комунікації, біженці, міграційна криза, міграційна політика, Європейська Комісія.

Актуальність і постановка проблеми. Зміна парадигм у міжнародній системі та масовій свідомості, що відбулася за останні десятиліття, зумовила появу нових видів інструментів та засобів захисту й забезпечення власних інтересів держав не лише на національному рівні, а й на міжнародному. В умовах глобалізації комунікативний інструментарій став невід'ємною частиною у всіх сферах політичних відносин. Саме тому критично важливим є аналіз способів вирішення сучасних міжнародних проблем та викликів через призму стратегічного інформаційного впливу. Неспроможність європейського уряду контролювати приплив мігрантів на територію ЄС та поширення тенденцій нелегального проникнення біженців призвели не лише до необхідності перегляду міграційної політики ЄС та її консолідації, а також спровокували небажаний супротив серед корінного населення країн ЄС, що в результаті відобразилося у розширенні соціальної бази радикальних рухів. Невдале рішення уряду Ангели Меркель про запровадження політики «відкритих дверей» ледве не призвело до регіонального колапсу та залишило багато відкритих питань щодо систематизації міграційних процесів.

Впродовж десятиліть європейський уряд намагався якомога ефективніше вирішити питання розселення мігрантів, запровадити правові засади їхнього перебування на території ЄС, а також

інтегрувати міграційну політику на міжнародному рівні серед держав-членів ЄС. Проте, вже після першої хвилі напливу біженців у 2015 році, очевидним став факт, що потрібен систематизований підхід, стратегічне планування та комунікація. Останнє має місце сьогодні як ключовий елемент відносин у світі. З виникненням пандемії людство ще більше усвідомило важливість інформаційно-комунікативних технологій.

Отримані дані та зафіксовані події свідчать про необхідність застосування стратегічних комунікацій для вирішення міграційної проблеми, зниження невдоволеності населення та подолання соціально-культурного розриву між корінними жителями та новоприбулими мігрантами. У 2015 році Європейський Союз зіштовхнувся з небувалим напливом біженців та шукачів притулку. Вже згодом політики та директивні органи дали назву таким подіям як «міграційна криза», а питання розселення мігрантів стало головним серед інших питань політичного порядку денного. Європейська Комісія – зіграла та й досі відіграє ключову роль у просуванні міграційного нарративу. Основні комунікативні повідомлення, які висвітлювалися через медіа стосувалися двох категорій: кількість прибулих, а також оцінка природи нерегульованих міграційних потоків. Відтоді питання міграції стало ще більш емоційною темою для обговорення, проте нелегкою для комунікації з різними цільовими аудиторіями, що створило великий резонанс у всьому світі.

Мета наукового дослідження – з'ясувати роль стратегічних комунікацій у врегулюванні міграційної кризи в ЄС. Також на ґрунті аналізу стратегічних комунікацій, які застосовуються у сфері європейської міграційної політики, виявити основні недоліки та гальмівні важелі, що сповільнюють процес формування спільної міграційної політики та пошук способів її удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників, які вивчають питання впровадження стратегічних комунікацій у період міграційної кризи: А. Ахад, Н. Банулеску-Богдан, Ж.П. Брек, К. Торбйорнсруд, П. Добос, В. Цагкрони, А. Аленкар, К. Льорс, К. Сметс, К. Бамберг, Я. М. Ерберл, К. Е. Мельтцер, Т. Гайденрайх, Б. Гереро, К. Шемер та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні комунікації дають змогу досліджувати як організації цілеспрямовано використовують комунікацію для виконання своєї місії. Стратегічні комунікації можна розглядати як стратегію управління, так і комунікацію, зокрема. Поняття «стратегічні комунікації» пройшло багато етапів свого становлення в міжнародних відносинах та осмислення в науковій думці. Науковці погоджуються з тим, що стратегічні комунікації як інструмент, використовують у різних сферах та інститутах для взаємодії та досягнення певних цілей. У вимірі міжнародних відносин та міжнародної безпеки, стратегічні комунікації відіграють ключову роль у здійсненні інформаційного впливу та проведенні інформаційних операцій, спрямованих на акторів міжнародних відносин. Концепція «стратегічної комунікації» надає можливість кожному суб'єкту міжнародних відносин вибудувати власну ефективну та стратегічну мережу для міжнародної взаємодії [1].

Для аналізу стратегічних комунікацій ЄС необхідно звернутися до документів з питань безпеки ЄС, прийнятих вже у ХХІ столітті. У них окреслені підходи до використання стратегічних комунікацій для взаємодії з внутрішніми та зовнішніми суб'єктами впливу. У світлі швидких глобальних змін щодо середовища безпеки ЄС, 28 червня 2016 року була розроблена Глобальна стратегія зовнішньої політики та безпеки ЄС під назвою «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа». Документ розширив стратегічні рамки ЄС, необхідні для вирішення сучасних міжнародних викликів у правильному послідовному порядку.

У стратегії зазначається, що «ЄС буде вдосконалювати свої стратегічні комунікації, інвестуючи та приєднуючись до публічної дипломатії у різних сферах, щоб встановити зв'язок зовнішньої політики ЄС із громадянами та краще донести її до партнерів. Покращиться узгодженість та швидкість обміну повідомленнями щодо їхніх принципів та дій. Також будуть запропоновані швидкі фактичні спростування дезінформації. Продовжиться розвиток відкритого медіа-середовища в межах та поза межами ЄС, співпрацюючи з місцевими представниками за допомогою використання соціальних мереж» [2].

Було здійснено спеціальну низку заходів у контексті стратегічних комунікацій для прийняття Глобальної стратегії зовнішньої політики та безпеки ЄС. Перш за все, йшлося про інституціональні заходи. Таким чином, у 2015 році було вирішено створити групи зі стратегічної комунікації: Арабська робоча група СтратКом (Південь), Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій Схід та Консультативна група зі стратегічних комунікацій у Сирії [3].

У 2017 році було опубліковане дослідження з питань міграційних комунікацій реалізоване Міжнародним центром з розробки міграційної політики та підготовлене Мережею етичної

журналістики під назвою «Як ЗМІ по обидва боки Середземномор'я повідомляють про міграцію?» Журналісти з 17 країн, переважно з Середземномор'я, досліджували якість висвітлення новин ЗМІ у відповідних національних контекстах. Результатами цього дослідження стали наступні висновки:

Висвітлення новин ЗМІ є життєво важливим для формування думки людей щодо міграції та тяжкого становища біженців та шукачів притулку. Неправомірний політичний вплив, самоцензура в редакціях та переважна нестача ресурсів перешкоджають підготовці якісної статті, необхідної для повідомлення у контексті подій. Як результат, значна частина висвітлення проблеми міграції у ЗМІ відображає політичну упередженість і є поверхневою, спрощеною та часто погано інформованою.

Історії про мігрантів подають двома способами в ЗМІ: шляхом емоційного та напруженого сюжету про тяжке становище мігрантів як жертв, зосереджуючись на трагічних подіях, а також статистику та потенційні загрози, які мігранти становлять безпеці, добробуту та культурному становищу приймаючих громад.

Спочатку висвітлення подій у ЗМІ відображало співпереживання, солідарність та доброзичливість до мігрантів, які тікають із зон бойових дій, або до тих, хто став жертвою трагічних подій, але з часом тон змінився на більш стурбований і навіть ворожий щодо мігрантських спільнот через виникнення стереотипів або зосередження уваги до злочинності, загрози тероризму та антигромадської поведінки.

Соціальні медіа та Інтернет-джерела часто впливають на висвітлення подій ЗМІ та заохочують якомога швидше поділитися новиною через розповсюдження чуток, спекуляцій та тривожної інформації, що наводить страх та серед громадян. Більшість ЗМІ намагаються уникати повідомлень про расистську та екстремістську пропаганду, пов'язану з міграцією.

Існує нагальна потреба в нових ініціативах, включаючи нові форми державного фінансування та підтримки, щоб допомогти ЗМІ краще пояснити процес міграції, її роль в історії людства та внесок у національний та регіональний розвиток [4].

13 квітня 2018 року Європейська комісія опублікувала результати спеціального опитування Євробарометра на тему «Інтеграція іммігрантів до Європейського Союзу». Це опитування було проведено в 28 державах-членах Європейського Союзу у період між 21 і 30 жовтня 2017 р. Близько 28080 жителів ЄС, включаючи як громадян ЄС, так і не членів ЄС з різних соціальних та демографічних категорій, опитувались особисто вдома та офіційними мовами відповідної країни, де співбесіда проходила від імені Генерального директорату з питань комунікацій. Згідно з результатами було виявлено, що лише меншість (37%) європейців вважають, що вони добре обізнані у питаннях імміграції та інтеграції. Респонденти також схильні переоцінювати кількість іммігрантів, що не входять до ЄС: у 19 із 28 держав-членів оціночна частка іммігрантів серед населення принаймні вдвічі перевищує фактичну частку, а в деяких країнах цей коефіцієнт значно вищий. Також результати показують, що приблизно шість із десяти (61%) респондентів щотижня взаємодіють з іммігрантами, чи то обмін кількома словами, чи спільна діяльність у одному чи двох різних контекстах. Подібна частка респондентів (57%) заявляє, що їм буде комфортно мати будь-які соціальні стосунки з іммігрантами (менеджер, колега по роботі, сусід, лікар, член родини, включаючи партнера, друга). Насправді у чотирьох із десяти (40%) європейців є або друзі, або члени родини іммігранти. Трохи більше половини (54%) європейців вважають, що інтеграція іммігрантів є успішною, але цифри в різних країнах дуже різняться. Роль Європейського Союзу вважається важливою для більшості респондентів у всіх державах-членах, зокрема з огляду на сприяння кращій співпраці між залученими суб'єктами, обмін найкращими практиками між державами-членами, встановлення спільних заходів щодо інтеграції та надання фінансової підтримки [5].

Наступного року за результатами опублікованого нового опитування Євробарометра у 2019 році більше третини європейців вважають імміграцію найважливішим питанням, що стоїть перед ЄС (34%). Дві третини громадян ЄС виступають за спільну європейську систему притулку: у 26 державах-членах більшість за, хоча і зі значними різницями між країнами – від 89% на Кіпрі, 86% у Німеччині та 84% у Нідерландах до 40% в Естонії та 44% в Латвії [6]. Таким чином, з огляду на вищезазначені результати очевидним є факт про недостатню продуктивність у використанні Європейським Союзом стратегічних комунікацій.

Формування Європейською Комісією комунікаційної стратегії щодо міграційної проблеми, як правило, відбувалося в рамках більш широкого та загального опису міграційної кризи як гуманітарної проблеми. Наприклад, про прибуття мігрантів влітку 2015 року спочатку повідомлялося як про гуманітарну проблему, що у результаті сформувало закоренілу думку у масовій свідомості

щодо біженців, які приїхали до Європи шукати захисту. Однак незабаром у центрі подій опинилася система неконтрольованих кордонів та міграції як проблема безпеки, яку потрібно було вирішити шляхом екстерналізації управління кордонами. За даними опитаних осіб для проекту «Комунікації ЄС щодо міграції: перспективи та стратегії», очолюваного Катариною Бамберг, протягом чотирьох років відбулася загальна зміна клімату міграційної політики, а отже, і комунікаційної стратегії: від акценту на переїзді та порятунку життів у Середземному морі (2015-2016 років), контролю за кордонами ЄС (2017 року), до посилення співпраці з третіми країнами щодо управління міграцією (з 2018 року) [7]. У своєму дослідженні К. Бамберг наголосила на зміні підходів застосування стратегічних комунікацій Європейською Комісією за останні п'ять років. Європейська Комісія стратегічно застосувала комунікацію про міграційну кризу, розвинувши її від досить неструктурованого використання кількох формулювань до визначення «кризи» як самостійного та безпрецедентного явища в історії. У відповідь на цю «кризу» підхід Європейської Комісії також поступово відійшов від гуманітарного фокусу на зосередженість в управлінні кордонами та співпрацю з третіми країнами для вирішення проблем безпеки. У 2019 році Комісія вирішила більше не повідомляти про наявність «кризи», натомість заявила, що все закінчилося.

Спалах коронавірусу COVID-19, який наніс помітних наслідків для всієї Європи та світу в цілому на початку 2020 року, перш за все, став проблемою здоров'я. Однак, це також мало безпрецедентні наслідки, які передбачають зміни в управлінні міграцією та кордонами, а також у ситуаціях з мігрантами. Міграція залишалася важливою політичною та гуманітарною проблемою під час пандемії COVID-19, оскільки мігранти застрягли в процесі транзиту, а рятувальні операції здійснювалися на низькому рівні. У червні 2020 року Лівія та Мальта домовились про нову міграційну угоду, спрямовану на утримання мігрантів у нестабільних регіонах Лівії [8]. У Греції суперечливі обмежувальні заходи уряду призвели до того, що мігранти були вислані та покинуті в морі [9]. Пандемія посилила загостреність ситуації і часто збої в управлінні міграцією всередині Європи та третіми країнами були проігноровані. Під час пандемії деякі вдалися до заборонного реагування на нерегулярну міграцію, що призвело до збільшення нестабільності та втрати життів мігрантів під час пандемії [10]. Деякі європейські країни, такі як Греція, Італія та Мальта, використали пандемію як основу для посилення ворожої міграційної політики [11]. Ці заходи, які включають вислання мігрантів до Лівії, скасування рятувальних операцій та оголошення їх портів небезпечними, піддали мігрантів та шукачів притулку подальшим ризикам. Провали міграційної політики перешкоджали порятунку мігрантів у Середземномор'ї. Крім того, переселення та воз'єднання сімей також були зупинені через закриття державних служб у Європі та за кордоном.

Загалом, період пандемії сприяє дезінформації та заворушенням, що призводять до посилення мови ненависті, в тому числі стосовно біженців. Асоціація «Never Again» опублікувала звіт, в якому зафіксовано акти расизму, ксенофобії та дискримінації, що мали місце в контексті COVID-19 у Польщі [12]. Наприклад, 2 квітня 2020 року польський громадський телевізійний канал TVP1 опублікував матеріал, в якому звинувачують біженців, які перебувають у таборах у Греції, у розповсюдженні COVID-19. Інформація стосувалася рішення Суду Європейського Союзу від 2 квітня 2020 року про невиконання Польщею, Чеською Республікою та Угорщиною своїх зобов'язань, передбачених законодавством ЄС, щодо переселення біженців. Співатор репортажу заявив: «Коронавірус був виявлений у грецькому таборі біженців. Заражено близько 20 іммігрантів з Близького Сходу. Місцеві жителі сповнені страху, а ситуація в Греції погіршується. Але рішення ЄС не залишає ілюзій: безпека жителів громади менш важлива, ніж правила ЄС». Зіткнувшись із проявами ворожості, які посилюються у зв'язку з епідемією COVID-19, мер міста Познань у Польщі закликав підтримувати одне одного та не провокувати дискримінаційну поведінку. Епідемія COVID-19 викликала страх і невпевненість. Ці почуття, у свою чергу, переросли у небезпечну ворожість у деяких людей, що виявилось у виступі ненависті, зверненому щодо біженців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на всіх етапах формування спільних положень та документів щодо міграційної політики ЄС супроводжувалося використання комунікаційних інструментів. З самого початку виникнення міграційної кризи, Європейський Союз виявився неспроможним у чіткому інформуванні населення щодо проблеми, яка виникла. Саме поняття «криза» не було конкретно сформульоване та висвітлене для розуміння, проблема ж подавалася у загальному контексті як гуманітарна. Однак, коли виникла загроза регіональній безпеці Союзу, уряд вдався дещо до інших методів комунікації та розпочав більш налагоджену політику інформування населення. Основний наратив повідомлень стосувався даних щодо прибулих біженців. У 2019 році Європейський Союз заявив, що кризу подолано і загроза минула,

однак після спалаху пандемії COVID-19 виникла нова загроза життю біженців та безпеці корінних жителів. Спалах пандемії COVID-19 в Європі, безсумнівно, не сприяв покращенню ситуації в умовах триваючої міграційної кризи. Тимчасове закриття внутрішніх кордонів держав-членів Європейського Союзу та відновлення прикордонного контролю посилює проблему, з якою роками в основному стикалися Греція та Італія. З іншого боку, почуття небезпеки в окремих країнах призвело до напруженості та радикалізації поведінки стосовно біженців. Це безперечно складний час для людей, які шукають міжнародного захисту в Європі. Тривалий період перебування в переповнених таборах в очікуванні переселення, закриті кордони, страх перед поширенням COVID-19 у великих групах людей, що мешкають у центрах для шукачів притулку, і, нарешті, поширення мови ненависті – ці явища затьмарюють стандарти захисту прав осіб, які отримують міжнародний захист, що розроблялися роками.

Отже, з огляду на це очевидним є факт, що Комісія Юнкера не працювала ефективно над створенням кодифікованої комунікаційної стратегії в контексті міграції. Таким чином, виникла нова потреба у використанні стратегічних комунікацій та роботі з окремими цільовими групами.

Бібліографічний список:

1. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах: монографія. Київ: Вадекс, 2019. 442 с.
2. A Global Strategy for the Europeans's Union Foreign and Security Policy: «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe». 2016 URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
3. EU strategic communication with the Arab world. 2016
URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/581997/EPRS_BRI\(2016\)581997_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/581997/EPRS_BRI(2016)581997_EN.pdf).
4. How does the media on both sides of the Mediterranean report on migration? 2017
URL: https://www.icmpd.org/fileadmin/2017/Media_Migration_17_country_chapters.pdf.
5. Results of special Eurobarometer on integration of immigrants in the European Union. 2018
URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/news/results-special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en.
6. Autumn 2019 Standard Eurobarometer: immigration and climate change remain main concerns at EU level. 2019 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_6839.
7. Bamberg K. 2019 Moving beyond the 'crisis': Recommendations for the European Commission's communication on migration. Brussels: European Policy Centre
8. Malta-Libya deal sets up centres 'against illegal migration'. 2020
URL: <https://timesofmalta.com/articles/view/abela-ministers-return-from-libya-after-positive-migration-talks.794840>.
9. Taking Hard Line, Greece Turns Back Migrants by Abandoning Them at Sea. 2020
URL: <https://www.nytimes.com/2020/08/14/world/europe/greece-migrants-abandoning-sea.html>.
10. Thousands of refugees and migrants suffer extreme rights abuses on journeys to Africa's Mediterranean coast, new UNHCR/MMC report shows. 2020 URL: <https://www.unhcr.org/news/press/2020/7/5f1ee9314/thousands-refugees-migrants-suffer-extreme-rights-abuses-journeys-africas.html>.
11. Migration: how Europe is using coronavirus to reinforce its hostile environment in the Mediterranean. 2020
URL: <https://theconversation.com/migration-how-europe-is-using-coronavirus-to-reinforce-its-hostile-environment-in-the-mediterranean-137840>.
12. Pankowski, Rafał. Tatar, Anna. and Dziegielewska, Jacek (eds.). 2020. Wirus nienawiści: „Brunatna Księga” czasu epidemii [Hate virus: “Brown Book” of the time of the epidemic], Warszawa: Stowarzyszenie “Nigdy Więcej” [“Never Again” Association]

References:

1. Stratehichni komunikatsii v mizhnarodnykh vidnosynakh: monohrafiia. Kyiv: Vadeks 2019. 442 p.
2. A Global Strategy for the Europeans's Union Foreign and Security Policy: «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe». 2016 URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
3. EU strategic communication with the Arab world. 2016
URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/581997/EPRS_BRI\(2016\)581997_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/581997/EPRS_BRI(2016)581997_EN.pdf).
4. How does the media on both sides of the Mediterranean report on migration? 2017
URL: https://www.icmpd.org/fileadmin/2017/Media_Migration_17_country_chapters.pdf.
5. Results of special Eurobarometer on integration of immigrants in the European Union. 2018
URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/news/results-special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en.
6. Autumn 2019 Standard Eurobarometer: immigration and climate change remain main concerns at EU level. 2019 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_6839.
7. Bamberg K. 2019 Moving beyond the 'crisis': Recommendations for the European Commission's communication on migration. Brussels: European Policy Centre
8. Malta-Libya deal sets up centres 'against illegal migration'. 2020
URL: <https://timesofmalta.com/articles/view/abela-ministers-return-from-libya-after-positive-migration-talks.794840>.
9. Taking Hard Line, Greece Turns Back Migrants by Abandoning Them at Sea. 2020
URL: <https://www.nytimes.com/2020/08/14/world/europe/greece-migrants-abandoning-sea.html>.

10. Thousands of refugees and migrants suffer extreme rights abuses on journeys to Africa's Mediterranean coast, new UNHCR/MMC report shows. 2020 URL: <https://www.unhcr.org/news/press/2020/7/5f1ee9314/thousands-refugees-migrants-suffer-extreme-rights-abuses-journeys-africas.html>.
11. Migration: how Europe is using coronavirus to reinforce its hostile environment in the Mediterranean. 2020 URL: <https://theconversation.com/migration-how-europe-is-using-coronavirus-to-reinforce-its-hostile-environment-in-the-mediterranean-137840>.
12. Pankowski, Rafał. Tatar, Anna. and Dziegielewska, Jacek (eds.). 2020. Wirus nienawiści: „Brunatna Księga” czasu epidemii [Hate virus: “Brown Book” of the time of the epidemic], Warszawa: Stowarzyszenie “Nigdy Więcej” [“Never Again” Association]

Frolova O. M., Myronchuk L. M. Strategic Communications as a Means of Solving the Migration Crisis in the EU

The article is devoted to the use of strategic communications by the European Union in solving the migration problem that arose in 2015. In the context of globalization, communicative tools have become an integral part of all spheres of political relations. That is why the solution of the migration crisis problem is considered and analyzed through the prism of strategic information impact. Unsystematized use of strategic communications in the view of the migration problem has resulted in the failure of concluding a common migration policy, which has led to the violation of political and economic stability in Europe, the escalation of interethnic conflicts, as well as the threat of regional security.

The main surveys on the ways of implementation of strategic communications by the European government are presented. It was revealed that from the very beginning of the migration crisis, the European Union was not able to inform the population with unfailing regularity about the problem. It was found that the current state of regulation of migration flows shows significant progress in reaching agreements between the governments of EU member states. It has been proven that, thanks to coordinated efforts, the European Union has managed to reduce the influx of refugees. However, the outbreak of coronavirus has led to new problems in the migration crisis. The period of the pandemic contributes to misinformation and disorder, leading to increased aggression against refugees.

The need for the immediate introduction of strategic communications for the integration and approval of a common migration policy is emphasized. Based on the latest research, recommendations have been identified for improving the process of systematization of strategic communications for the conclusion of a common EU migration policy and the transition to a new stage in resolving the migration crisis.

Keywords: *strategic communications, refugees, migration crisis, migration policy, European Commission.*

РЕЦЕНЗІЇ

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК З ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ¹

Визначальною тенденцією як світової, так і вітчизняної, політологічної науки є, з одного боку, розширення меж пізнання суспільно-політичної дійсності, стрімке зростання обсягів знань, з іншого, їхня диференціація, спеціалізація та взаємодія, виокремлення нових галузевих напрямів, концептуалізація цілої низки субдисциплін політологічної науки. Конкретним підтвердженням цього є рецензований підручник, підготовлений великим авторським колективом Інституту держави і права імені В.М.Корецького під редакційною орудою доктора політичних наук, професора І.О.Кресіної. Актуалізація, доцільність та необхідність такої новітньої навчальної літератури обумовлюється ще однією важливою обставиною, а саме, тим, що право і політика є двома найважливішими регуляторами суспільних відносин. За влучним виразом видатного українського правника та державного діяча Ст. Дністрянського право є нормою суспільного життя, а політика – методом, як життя кермувати; вони стоять в нерозлучному зв'язку між собою... Політика можлива тільки там, де є правні норми і де їх треба далі розвивати; з другого боку, право є вислідом політичних змагань минулої доби... Наука права є першою та головною основою політики як науки. Саме у такому трансформаційному стані перебуває нині Україна, коли саме праву належить ключова роль в організації політичної сфери суспільства, утвердженні й легітимації політичної влади як такої. Авторський колектив зазначає, що «правова політологія як галузь науки охоплює... широке коло питань державно-правового будівництва, а її особливість полягає у тому, що вона орієнтується на дослідження політичної складової права, вивчаючи соціально-політичні умови його реалізації, вплив політичних явищ і процесів на функціонування права. Тобто право її цікавить не як сукупність певних норм, а насамперед як засаднича цінність людського буття, політична обумовленість права і правова зумовленість політики, ефективність взаємодії політики й права у регулюванні суспільно-політичних відносин» [с. 5].

Зауважимо, що рецензований підручник є підсумковим результатом активної та цілеспрямованої науково-пошукової діяльності відділу правових проблем політології (завідувач І.О. Кресіна), створеного в Інституті наприкінці 2002 року. Науковці відділу, розглядаючи питання політології через призму права, оприлюднили низку монографій та наукових статей з актуальних проблем політико-правового розвитку України. Доктор політичних наук, професор І.О.Кресіна є фундатором вітчизняної правової політології.

Підручник добре структурований і складається з 15 розділів, в яких аналізується концепт правової політології як науково-пізнавальної системи, як постнекласичної дослідницької парадигми, наукового напрямку та вузівської навчальної дисципліни; вивчаються проблеми генези та концептуалізації політичного права як комплексного, міждисциплінарного напрямку наукових досліджень; розкривається теоретичний, аксіологічний, праксеологічний потенціал правової політології; визначається об'єкт, предмет, методологія, принципи, функції, понятійно-категоріальний апарат; аналізується вітчизняний та зарубіжний досвід наукової, організаційної та навчальної інституалізації правової політології. Практично у всіх розділах робиться акцент на евристичному потенціалі правової політології та розкритті її як практичної реалізації політико-правової парадигми суспільного розвитку та як інструментарію модернізації суспільства.

Підручник написаний гарною і доступною мовою, виклад матеріалу у ньому логічний, переконливий й послідовний.

Запропоновані в підручнику об'єкти візуалізації – таблиці та схеми (їх могло б бути більше) – сприятимуть оптимальному засвоєнню навчального матеріалу. Авторський колектив дотримується принципу плюралізму у наукових пошуках. Кожен розділ підручника завершується добірними бібліографічними списками, які об'єднують доробки вітчизняних та зарубіжних науковців і які дозволяють студенту самостійно й поглиблено розібратися у тій чи іншій проблематиці правової політології. Автори уникли при викладенні матеріалу стандартних, застарілих схем і пропонують студенту (чи читачу) широку палітру наукових підходів з тих чи інших проблем правової політології,

¹ Правова політологія. академічний курс: підручник / авт. кол.; за ред. І.О.Кресіної. К.: Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 2021. 480 с.

що дозволяє студенту (чи читачу) креативно засвоювати матеріал, виробляти своє власне оціночне бачення описуваних явищ і подій.

Водночас необхідно висловити декілька побажань. Насамперед щодо подальшого вдосконалення у наступних редакціях структури рецензованого доробку, статус якого визначено як «підручник для вищих закладів освіти». На нашу думку, варто було б включити до змісту «передмову» і таким чином з'ясувати роль, значення дисципліни у підготовці спеціалістів, сформулювати перед студентами, аспірантами тощо основні завдання при вивченні курсу «Правової політології», заключний розділ, включити «глосарій», блок тестів, практикумів та задач у політико-правничому теоретичному й прикладному контексті. Ці доповнення сприяли би формуванню у читачів практичних прийомів та навичок логічного мислення. Оптимізувати користування підручником можна було б за допомогою структурування його матеріалу відповідно сучасних навчально-методичних технологій, а саме, кредитно-модульної системи.

Загалом рецензований підручник «Правова політологія», підготовлений авторським колективом Інституту держави і права імені В.М. Корецького за редакцією доктора політичних наук, професора І.О.Кресіної, написаний професійно, методично обґрунтовано, на високому науково-методологічному, університетському рівні. Він може бути рекомендований до використання як обов'язковий навчальний курс на політологічних та юридичних спеціальностях.

*О. П. Іваницька – доктор історичних наук, професор,
Р. Ф. Гринюк – доктор юридичних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 2, 2021 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-21-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 31.05.2021. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,5. Обл. видавн. арк. 15,4.
